

KULTURNA I POLITIČKA DJELATNOST BOŽIDARA PETRANOVIĆA

Ivo Perić

Božidar Petranović je bio veoma aktivan sudionik u mnogim kulturnim i političkim zbivanjima svojega doba. Ta njegova aktivnost i na jednom i na drugom djelatnom području, koja se pretežno međusobno i prožimala, predmet je ovog rada.

1.

Petranovićeви preci i po ocu i po majci potječu iz Crne Gore. Očev djed doselio se u Drniš iz Gluhog Dola, a majčini prethodnici doselili su u Šibenik iz Podgorice¹. U Šibeniku su se Petranovićev otac Marko, Drnišanin², i majka Anastasija (rođena Lukačević) oženili i tu nastavili živjeti. Tu je rođen i njihov sin Božidar — 18. veljače 1809. god.

Dalmacija se, u vrijeme rođenja i ranog djetinjstva Božidara Petranovića, nalazila pod francuskom okupacionom vlašću. Njegovi roditelji doživjeli su — prije uspostave te vlasti — i slom mletačke vladavine (1797) i trajanje prve austrijske uprave (1797—1805) na dalmatinskom tlu. S prestantkom francuske okupacije početkom 1814. godine ponovno je u Dalmaciji uvedena austrijska uprava.

Božidarov otac Marko bavio se »trgovinom i obrtnošću«³. Ponajviše je trgovao žitom i bio »imućan žitarski trgovac«⁴. Žito se dopremalo tovarnim konjima iz Bosne i to uglavnom preko Graba (na austrijsko-turskoj granici u kninskom zaleđu). Tim se pravcem — iz Šibenika i Šibeniku gravitirajućeg područja — na isti način odvijala i izvozna trgovina tog dijela Dalmacije⁵. Iako stari primorski grad, Šibenik je i u doba Petranovićeва djetinjstva, zbog tadašnje krize jadranskog pomorstva, malo sudjelovao u pomorskoj poslovnosti i davao više izgled kopnenog trgovinskog središta uz svoje tra-

¹ Ivo Tartalja, Počeci istorije opšte književnosti kod Srba, Beograd 1964, 33.

² Krsto Stošić, Galerija uglednih šibenčana, Šibenik 1936, 68.

³ Jovan Sundečić, Život i rad Božidara Petranovića (Preštampano iz »Slovinca«), Dubrovnik 1979, 5.

⁴ I. Tartalja, n. d., 33.

⁵ O uvozno-izvoznoj trgovini preko Graba, поближе u radu Stijepa Obada, Ekonomski, socijalni i politički razvoj Šibenika od 1814. do 1859. godine, »Šibenik. Spomen-zbornik o 900. obljetnici«, Šibenik 1976, 332.

dicionalno težačko obilježje. Većina šibenskog stanovništva bavila se poljoprivredom i živjela od poljoprivrede. Tako je bilo do tada, a i za dugo vremena kasnije. Broj stanovnika u gradu imao je usporen rast. Tako npr. godine 1810. živjelo je u Šibeniku 4.383, a godine 1830. — 4.533 stanovnika⁶, što znači da je za tih 20 godina broj stanovnika porastao samo za 150.

Druga austrijska uprava u Dalmaciji naročito je u svom početku zapostavljala Šibenik. Nije ga učinila okružnim centrom, već ga je podredila zadarskom okružju, u kojem je bio sjedište jednog od osam kotareva⁷. Ta je uprava zapostavljala i obrazovne potrebe šibenskih građana. Ne samo što ona nije htjela tu osnovati gimnaziju (kao ondašnji jedini tip srednje škole), nego nije htjela tu osnovati ni višu osnovnu školu⁸. Stoga je u Šibeniku bilo veoma rašireno privatno poučavanje i za one koji su htjeli postati pismeni i za one koji su potom nastavljali daljnje školovanje. U tom poslu, kao poučavatelji, osobito su se isticali svećenici. Šibenik je inače imao popriličan broj svećenika. U tom su gradu imali sjedište ne samo katolička (šibenska) biskupija, nego — od 1810. — i dalmatinska pravoslavna episkopija.

Po svom vjerskom sastavu šibensko je stanovništvo pripadalo uglavnom katoličkoj vjeri. Pravoslavaca je bilo malo. Njihov broj je nešto osjetnije rastao nakon što je Šibenik postao sjedištem pravoslavne episkopije i nakon što su, pojačane trgovinske veze s bližim i daljim zaleđem tokom drugog i trećeg decenija 19. st., utjecale na povećanje doseljavanja i pravoslavaca iz tog zaleđa. Dok je u Šibeniku npr. g. 1806. bilo 275 stanovnika pravoslavne vjere, godine 1827. bilo ih je 481⁹.

U privatnoj pouci kod katoličkih svećenika poučavana su djeca šibenskih građana i katoličke i pravoslavne vjere. Tako je — u 6. godini života — započeo svoje obrazovanje i Božidar Petranović, dijete roditelja pravoslavne vjere. Najprije je pohađao osnovnu pouku na talijanskom jeziku u šibenskom franjevačkom samostanu i potom u šibenskom dominikanskom samostanu, gdje je, učeći također na talijanskom, učio i latinski jezik. Otac ga je zatim uključio »u privatnu školu fratra Bonaventure Pinice«, u kojoj je »učio talijansku i latinsku slovnice, računicu i zemljopis«, a slao ga je i na pouku kod mjesnog pravoslavnog svećenika Genadija Mamule da ga pouči u »svome materinskom jeziku i pravoslavnoj hrišćanskoj nauci«¹⁰. Poslije tako stečenog osnovnog obrazovanja do navršene 11. godine života slijedio je daljnji put školovanja izvan rodnog grada — kroz pohađanje gimnazije. Dvije gimnazije — u Zadru i Splitu — bile su mu najbliže. Još samo jedna, treća gimnazija u tadašnjoj Dalmaciji nalazila se u Dubrovniku.

Trgovac Marko Petranović, imajući u vidu podjednake izdatke izvan Šibenika za školovanje svoga sina Božidara, nije ga upisao ni u jednu od triju dalmatinskih gimnazija, već ga je 1820. odveo u Sremske Karlovce i upisao u tamošnju srpsku gimnaziju, koju je još 1791. osnovao Stefan Stratimirović, mitropolit pravoslavne crkve u Austrijskoj carevini.

⁶ Ante Šupuk, Stanovništvo Šibenika od početka XIX. stoljeća do kraja sedamdesetih godina, »Dalmacija 1870«, Zadar 1972, 89.

⁷ Vjekoslav Maštrović, Razvoj sudstva u Dalmaciji u XIX. stoljeću, Zagreb 1959, 67.

⁸ Dušan Berić, Školstvo Šibenika i njegove okolice u prošlosti (1412—1921), Split 1964, 25.

⁹ A. Šupuk, n. d., 90. i 92.

¹⁰ J. Sundečić, n. d., 5—7.

Može se postaviti pitanje: zašto je Marko Petranović odveo na daljnje školovanje svog sina u — od Šibenika — daleke Sremske Karlovice a ne u bliže dalmatinske gradove, u Zadar ili u Split? Zadar i Split nisu mu vjerojatno bili privlačni zbog talijanskog i katoličkog duha koji su vladali u tim gimnazijama kroz talijanski kao nastavni jezik i djelovanje pojedinih nastavnika (katoličkih svećenika). Ni odnos režimskih organa prema pravoslavicima u Dalmaciji nije bio povoljan. Namjesnik Franjo Tomašić, izvršavajući naloge iz Beča, nastojao je da dalmatinski pravoslavci postanu unijati. Postepeno je za unijaćenje pravoslavnih bio pridobiven i dalmatinski episkop Venedikt Kraljević. Njegovom privolom bili su 1819. g. pozvana iz Galicije 4 unijatska vjeroučitelja¹¹, koji su 1820 u Šibeniku, sjedištu dalmatinske episkopije, otvorili seminar za izobrazbu budućih unijatskih svećenika. Nezadovoljstvo među pravoslavnim vjernicima u Dalmaciji zbog namjeravanog unijaćenja bivalo je sve očitije. Marko Petranović je duboko osjećao svoje srpstvo i pravoslavlje. Vidljivo je to i iz ovog zapisa njegova sina Božidara: »U roditeljskoj kući začela se u meni prva klica vatrene ljubavi prema Srpstvu i crkvi, jer pokojni roditelj rijetki i pobožni rodoljubac rado je srpske knjige čitao, o narodnosti našoj a osobito o pravoslavnoj vjeri često je u krugu svoje familije i u društvu šibenički Srba s vostrogom govorio... Te razgovore ja sam kao dijete pomnivo slušao, i sad se dobro spominjem kako sam ji željno u srce moje slagao...« B. Petranović se uz to sjećao kako se redovito i skupno u kući »pod nazorom roditeljskim« odvijalo »točno izvršavanje molitava jutrom i večerom«¹². Kad se sve to ima u vidu razumljivo je da su Marku Petranoviću — za daljnje školovanje njegova sina Božidara — bili privlačniji Sremski Karlovi, koji su bili ne samo glavni vjerski centar, već i istaknuto kulturno središte Srba u okviru austrijskog carstva.

Božidar Petranović je proveo šest godina (1820—1826) u Sremskim Karlovcima kao đak tamošnje srpske gimnazije¹³. Sjećajući se tih svojih srednjoškolskih dana on je zapisao da je kao gimnazijalac, pored učenja nastavnih predmeta, »rado srpske knjige čitao« i rado prevodio historiografske tekstove sa talijanskog i njemačkog »na srbski«. Prazničke dane »provodio bi po Fruškogorskim manastirima« i to pretežno u Šišatovcu kod arhimandrita Lukijana Mušickog, koji ga je očinski zavolio¹⁴. U Sremskim Karlovcima kroz učenje i druženje u gimnaziji i izvan gimnazije mladi je Božidar Petranović, između ostalog, proširivao i učvršćivao spoznaje o srpskom narodu i sa stajališta upoznavanja njegove prošlosti, gajeći kroz to i svijest o vlastitoj pripadnosti tom narodu. Njegovi vršnjaci (i ne samo vršnjaci), koji su se školovali u dalmatinskim gimnazijama odvajani su i nastavnim jezikom i nastavnim sadržajima od svoga naroda, bili su izloženi odnarođivanju. Pred tim činjenicama to se uspoređenje samo po sebi nameće. Ono se vjerojatno nametalo razmišljanju i mladog Božidara Petranovića još prije nego je napustio Sremske Karlovice.

¹¹ Dušan Lj. Kašić, *Srbi i pravoslavlje u sjevernoj Dalmaciji, »Almanah Srbi i pravoslavlje u Dalmaciji i Dubrovniku«*, Zagreb 1971, 24—25.

¹² J. Sundečić, n. d., 7.

¹³ Božidar Petranović — *Društvu srpske slovesnosti*, Beč 16. VI 1857. (Njegovi autobiografski podaci). Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti (dalje: Arhiv SANU). Br. 7380/34.

¹⁴ J. Sundečić, n. d., 9.

Da bi se svršeni gimnazijalac tadašnje šestorazredne gimnazije mogao upisati na sveučilište morao je pohađati i završiti dvogodišnji filozofski tečaj. Taj je tečaj Božidar Petranović pohađao i završio u Grazu (1826—1828)¹⁵ U Grazu je, u tom tečaju, bilo više đaka — Hrvata i Srba, koji su se zajedno družili, uveseljavali, izmjenjivali misli i poglede. Upoznao je Petranović tu i Ljudevita Gaja, Mojsija Baltića, Jovana Šupljikca, Antona Slomšeka, Dimitrija Demetra i dr. O svom druženju s njima, on je zapisao: »Večerom bi zajedno... u veselom društvu bili, i mnoga se tada rodoljubna ideja začela i pretresala...«¹⁶ Neki od njih sačinjavali su družinu, kojoj su najprije dali ime »Ilirski klub«, a potom: »Srpska vlada«. Predsjednik te »vlade« bio je Mojsije Baltić, a njeni članovi bili su »ministri« za pojedine poslove. Božidar Petranović je dobio resor ministra financija »sa titulom Ročild«¹⁷. Pišući o toj družini, koja se kitila nazivom: »Srpska vlada«, Skerlić je naveo da je ta družina bila »neka vrsta Burschenschafta«, da se na njenim »redovnim sednicama pevalo i zabavljalo« i da su »čitani književni radovi članova, a naročito narodne pesme«¹⁸. U toj formi zabave u tuđini iskazivali su ti mladi ljudi i svoju vezanost osjećajem i mislima za rodno tlo. Iskazivanje te vezanosti sadržavalo je u sebi, očito, i šire značenje od uobičajenog smisla zabave.

Opredijelivši se za studij prava, Petranović je odlučio da studira u Beču. Beč mu je bio privlačan ne toliko kao prijestolni grad Austrijske carevine, koliko kao stjecište mnogih Slavena: studenata, književnih i znanstvenih radnika, te više ili manje istaknutih ličnosti u javnim službama. Slaveni su se u Beču međusobno i povezivali i — prema potrebi i mogućnostima — međusobno i potpomagali.

Mladi Petranović lako je uspostavljao kontakte sa osobama koje je želio upoznati. Krenuvši iz svog Šibenika preko Trsta na studij u Beč — početkom studenog 1828. — Petranović se u Trstu sreo sa Dimitrijem Frušićem, liječnikom i novinarom, koji je ranije uređivao »Novine serbske«, i s njim u razgovoru izrazio želju da bi u Beču htio upoznati Jerneja Kopitara i Vuka Stefanovića Karadžića. Doprinoseći ostvarenju te Petranovićeve želje, Frušić je napisao pismo Vuku i to pismo poslao po Petranoviću. U tom je pismu Frušić pisao da je Petranović Dalmatinac iz Šibenika, da želi upoznati Vuka i Kopitara, da će studirati pravo, te da bi mu dobro došla stipendija ako bi je mogao dobiti. Na kraju pisma Frušić je zamolio Vuka da pomogne mladom Petranoviću savjetom u čemu bude mogao¹⁹. Petranović je čitao Vukove knjige još dok je bio gimnazijalac u Sremskim Karlovcima, a pogotovo za svog đakovanja u Grazu. On se i pretplaćivao na Vukove knjige, o čemu svjedoči i jedan podatak iz pisma Špira Popovića. Vuk je 1827. poslao šibenskom trgovcu Bracanoviću »objavljenie na Danicu za 28. godinu« s molbom da prikupi mogući broj pretplatnika, a ovaj je taj posao povjerio Špiru Popoviću. Obavivši posao oko prikupljanja pretplatnika, Popović je poslao Vuku njihove adrese s ovim popratnim obrazloženjem: »Onom pre-

¹⁵ V. bilj. 13, isto. — U tom tečaju nije se učila samo filozofija, nego i filologija, matematika i fizika (J. Sundečić, n. d., 10).

¹⁶ J. Sundečić, n. d., 10.

¹⁷ Jovan Skerlić, Omladina i njena književnost (s. a.), 4.

¹⁸ Isto, 4.

¹⁹ D. Frušić — Vuku Stefanoviću Karadžiću, Trst 5. XI 1828, »Vukova prepiska. Knj. prva«, Beograd 1907, 667.

numerantu u Gracu Petranoviću pošlite mu knjigu a od mene ćete novce primiti, on mie edan na pred platio, drugi dok knjige nedobiu neće da platu»²⁰. Prema tome, Vuk je — prije nego što će se upoznati s mladim Petranovićem u Beču — imao priliku čuti za njega.

U Beču je Petranović studirao tri godine. Tu bi bio i završio pravni fakultet da se u jesen 1831. nije pojavila kolera, koja se »stala primicati k Beču« i zato on »ukloni se odatlen«²¹. Odlučio je nastaviti studij u Padovi, kojoj su ga, između ostalog, privlačile i duge tradicije studiranja dalmatinskih studenata u tom gradu. U Padovi je 1832. završio četvrtu godinu studija, a 1833. i doktorirao.²²

Politička i kulturna prošlost bile su snažna Petranovićeva preokupacija, ali ništa manje i politička i kulturna tadašnjost. Razmišljao je Petranović o stanju u Dalmaciji, u prekovelebitskoj Hrvatskoj, u Vojnoj krajini, znao je što se zbiva u Bosni i Hercegovini (gdje su povlašteni slojevi bili pogođeni financijskim, upravnim i vojnim reformama te su davali otpore i Dželaludin-paši i Abdurahman-paši, mrzeći Portu i tražeći autonomiju i gdje se težak životni položaj raje nije popravljao); znao je za kretanja u Crnoj Gori (u kojoj je vladika Petar I Njegoš izgrađivao njenu državnost) i za zbivanja u Srbiji (u kojoj su — nakon drugog ustanka — sve više potiskivani turski i uvađani srpski organi vlasti, da bi napokon hatišerifom iz 1830. g. ona dobila autonomnu upravu, položaj vazalne države, a Miloš Obrenović priznat nasljednim knezom). Petranović je imao osnovna informativna saznanja i o zbivanjima u Rusiji za cara Aleksandra I, odnosno Nikole I (osobito o ustanku dekabrista i o carskom obračunu s ustanicima); pratio je ratne događaje u Grčkoj, u kojoj su, boreći se za slobodu i nezavisnost grčkog naroda, ostavili svoje živote i mnogi strani dobrovoljci, među kojima i pjesnik George Gordon Byron. Znao je Petranović i za borbe i žrtve talijanskih karbonara, a znao je i za prevratne događaje u Francuskoj, izvršene srpanjskom revolucijom 1830. Interesirao se i za tokove preporoda češkog i slovačkog naroda te je poprilično znao što su radili i uradili Josef Dobrovský, Jan Kollár, Josef Jungmann, Pavel Josef Šafařík, František Palacký i drugi preporoditelji.

Imao je Petranović i spisateljske sklonosti. Vjerojatno po uzoru na Joakima Vujića, koji mu je poklonio neke svoje knjige²³, Petranović se odlučio da napiše jedan putopis s namjerom da ga publicira. Vujić je 1828. objavio u Budimu svoju knjigu »Putešestvije po Srbiji« i ta je knjiga mogla dati poticaj mladom Petranoviću da na sličan način opiše svoje putovanje »iz Trsta do Šibenika po moru i po jednoj cesti Dalmacije u jesen 1829. godine«²⁴. Svoj putopis pod naslovom »Pisma ednog Šibenčanina«, Petranović je objavio u »Letopisu« — časopisu Matice srpske — 1830. i 1831. Bio je on u to vrijeme student u Beču. Petranovićev spisateljski rad, tada započet, odvijat će se do kraja njegova života.

²⁰ Spiridon Popović — Vuku Stefanoviću Karadžiću, Šibenik 21. X (?) 1827, »Vukova prepiska. Knj. peta«, Beograd 1910, 552.

²¹ J. Sundečić, n. d., 18.

²² Franjo Račkai, Dr Božidar Petranović, Nekrolog, »Rad JAZU«, 30, Zagreb 1875, 179.

²³ I. Tartalja, n. d., 34.

²⁴ J. Sundečić, n. d., 12.

Studirajući u Padovi, on je napisao i objavio brošuru, u kojoj polemizira s kritičarem jednog djela Petra Stankovića. U toj svojoj brošuri (»Lettera al chiariss. Autore dell'osservazioni critiche sull'opuscolo del signor canonico Stankovich intitolato: Trieste non fu villaggio carnico ma luogo dell'Istria«), tiskanoj 1832., Petranović se služi i filološkim i historijskim argumentima, pokazujući istodobno i svoje obrazovanje i svoje stavove. Iako je bio odlučan da piše svojim materinskim jezikom, tu je brošuru ipak objavio na talijanskom, jer mu je bilo stalo da ona dopre do čitatelja koji su imali priliku da pročitaju i Stankovićevu knjižicu i kritičke primjedbe na tu knjižicu, tiskane, također, talijanskim jezikom.

2.

S diplomom pravnik i doktora prava Petranović se 1833. vratio u svoj rodni Šibenik.²⁵ U gradu se — što se tiče nacionalnih, kulturnih i političkih potreba — osjećalo mrtvilo. Gradski puk je živio svojim tradicionalnim životom i radom, izložen kojekakvim nedaćama, i govorio svojim hrvatskim jezikom. Malobrojna inteligencija, koja se bavila slobodnim profesijama ili je bila u sudskoj i upravnoj službi, kao i pripadnici sloja, također, malobrojne trgovačke i posjedničke buržoazije, odvajali su se od tog pučkog mnoštva i svojim životnim standardom i svojom društvenom moći i talijanskim jezikom kojim su govorili. Tako je bilo i drugdje u Dalmaciji, u svakom dalmatinskom gradu. Čovjeku, koji je dolazio iz naprednijih evropskih sredina, u kojima su domaća inteligencija i domaća buržoazija doprinosili narodnosnom i ostalom interesnom razvoju i puka kao glavine svoga naroda, lako je upadalo u oči to obrnuto, neprirodno dalmatinsko stanje. Petranović je, dakle, došavši 1833. u svoj Šibenik zatekao one iste, nepromijenjene društvene prilike, kakve je zaticao i ranije, dolazeći na ferije kao đak ili student.

Od jeseni 1833. do jeseni 1834. proveo je Petranović vježbenički staž u zadarskom Okružnom sudu, radeći »kao perovođa«²⁶. U Zadru, glavnom gradu pokrajine Dalmacije, mogao je on još bolje upoznati duh režimske birokracije i odnarođenog građanstva. Sudstvo, školstvo i uprava poslovali su talijanskim jezikom. Prepiska s organima državne vlasti u Beču obavljena je njemačkim jezikom. Domaći, narodni jezik, neuključen u javni, službeni život, bio je potisnut, javno nepriznat, prepušten neukom selu i gradskom puku kao sredstvo njihova internog, privatnog komuniciranja. Potlačenost narodnog jezika bila je izraz obespravljenosti naroda. Tlačiteljske iskaze tuđinske, austrijske uprave u Dalmaciji spoznavao je Petranović i na vjerskom polju kroz nastojanja da se pravoslavci pounijate. Toj težnji tada se osobito energično suprotstavljao dalmatinski episkop Josif Rajačić²⁷. Pravoslavni svećenici i vjernici, koji su se dotad najviše isticali u tom suprotstavljanju, dospjevali su i u režimske zatvore. Najviše ih je bilo utamničeno 1821. nakon atentata na suradnike ondašnjeg episkopa Venedikta Kraljevića. Među tada utamničenicima nalazio se i nekadašnji šibenski pravoslavni paroh

²⁵ Njegovi roditelji nisu u to vrijeme bili živi. Majka Anastasija umrla je još 1826, a otac Marko 1831. godine.

²⁶ Isto, 20.

²⁷ Ljubo Vlačić, Josif Rajačić kao dalmatinski episkop, »Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu. Knj. VII. Sv. 1—3«, Novi Sad 1934, 167.

Kiril Cvjetković, koji je, osuđen na 20 godina robije, izdržavao zatvor u Gradiški²⁸, dakle — još i u to vrijeme za episkopanja Josifa Rajačića. Hapšena su i 1834. nakon ubojstva Petra Kričke, unijatskog popa iz Kričaka kod Drniša²⁹. Ne mogavši slomiti suprotstavljanja episkopa Josifa Rajačića, namjesnik Lilienberg je isposlovao da 1834. taj episkop bude premješten iz Dalmacije.

Petranović je čvrsto ostao pri tome da kao pisac njeguje svoj materinski jezik. On je nastavio pisati i u Zadru, te je 1834. objavio knjižicu »Kratka povijest evrejska«, tiskanu ćirilicom u Karlovcu. Pomišljao je i na stalni odlazak u Srbiju. Vidljivo je to iz pisma Jeremije Gagića, ruskog konzula u Dubrovniku, koji je kazao da postoji preporuka »za službu nekog Todora Petronovića (Petranovića?), doktora sviju prava, koi bi Srbii poslužiti mogao i ako bi knjaz želio ga imati«³⁰. Petranović, međutim, nije pošao u Srbiju, a da je za taj odlazak ipak imao priliku svjedoči i navod iz jednog kasnijeg pisma Matije Bana, pisanog 7. travnja 1848. Stevanu Knićaninu, u kojem Ban, spominjući Božidara Petranovića, kaže da je to »onaj Petranović koji je bio pozvat u Srbiju, a nije došao«³¹. Petranović nije prihvatio službu u kneževini Srbiji vjerojatno zbog toga što se u međuvremenu — čekajući odgovor iz Srbije u povodu preporuke da tamo bude namješten — već bio zaposlio kao tajnik pravoslavne episkopije u Šibeniku na poziv episkopa Pantalejmona Živkovića.

Inače, Petranović je — nakon jednogodišnjeg vježbeničkog staža, uvedenog u Zadru — mogao ostati i u državnoj, austrijskoj službi. Svoj izlazak iz te službe i ulazak u službu u episkopskom uredu — on je ovako objasnio: »Deržavnu službu prekinuo sam bio iz jedne želje da crkvi i narodnosti po mogućstvu koristan budem«³². Pravoslavna crkva bila je i dalje na udaru, izložena nastojanjima režima da njeni pripadnici prihvate uniju. Narodni jezik ostao je zapostavljen, a narodna prosvjeta skrajnje zanemarena. Petranović je, očito, kao ljubitelj svoje vjere i svoga materinskog jezika želio i vjersku i jezičnu slobodu i ravnopravnost. Unijaćenje pravoslavnih vjernika dovelo je do toga da su u to vrijeme — potporom režima — sagrađene i dvije unijatske crkve (u Kričkama i Baljcima kod Drniša), koje su u veljači 1853. bile otvorene i posvećene³³. Unijaćenje se širilo i u Vrlici. Tako su na području Dalmacije podređene unijatskom biskupu u Križevcima.³⁴ Politikom unijaćenja austrijska je uprava nastojala da i svoje pravoslavne podanike čvršće veže uza se i »otuđi ih od Rusije«.³⁵ Otpori, koje je pružao politici unijaćenja i episkop Pantalejmon Živković, činili su ga nepoćudnim u očima režima. Režimski organi u Šibeniku pratili su Živ-

²⁸ Kosta Milutinović, *Vojvodina i Dalmacija 1760—1914*, Novi Sad 1973, 62—28.

²⁹ Isto, 33—34.

³⁰ J. Gagić — knezu Milošu Obrenoviću, Dubrovnik 1. XI 1834, »Vukova prepiska. Knj. treća«, Beograd 1909, 748.

³¹ Rade Petrović, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću*, Sarajevo 1968, 93.

³² J. Sundečić, n. d., 20.

³³ K. Milutinović, n. d., 34.

³⁴ Ee(piskop) N.(ikodin) M.(ilaš), *Pravoslavna Dalmacija. Istorijski pregled*, Novi Sad 1901, 586.

³⁵ Ljubo Vlačić, *Dr Božidar Petranović i unija*, »Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor. Knj. deveta«, Beograd 1929, 129.

kovićevu aktivnost i o njoj izvještavali namjesnika Lilienberga. U jednom se takvom izvještaju šibenskog pretora od 4. svibnja 1835. saopćava slijedeće: »Episkop živi sasvim povučeno; njemu ne prilazi niko, osim njegova tajnika Slamuše,³⁶ čoveka otmenog, koji se školovao delom u Gracu, delom u Padovi, i koji govori više jezika, i prote Šušića, paroha. Ako ko može da na episkopa ima neki uticaj, to su ova dvojica. Oni su možda i agenti njegovi.«³⁷

Dakako, praćena je i aktivnost Božidara Petranovića i to ne samo kao najbližeg Živkovićeva suradnika, već i kao čovjeka koji iz Zagreba prima »Novine horvatske« i »Danicu horvatsku, slavonsku i dalmatinsku«, koji se pridružuje zagovarateljima narodnog jezika i sâm namjerava pokrenuti jedan periodik na narodnom jeziku.

Radeći u upravnom vrhu pravoslavne crkve u Dalmaciji, Petranović je u jesen 1835. odlučio izdavati godišnjak, tiskan ćirilicom i namijenjen prvenstveno čitaocima pravoslavne vjere, do kojih će dopirati preko pravoslavnih svećenika i pravoslavnih trgovaca. Svoj naum o pokretanju tog godišnjaka najavio je i člankom, objavljenim u »Danici«. Godišnjak će — pisao je Petranović — izlaziti pod nazivom »Priatelj prosvjetjenja. Serbsko dalmatinski almanah«. On će, izlazeći svake godine, »u sebi saderžavati kalendar, kratke prevode iz inostranih knjigah, stihotvorenja (pěsme), lětopis pravoslavne serbske cerkve u Dalmaciji, směsice itd.« Očekivao je da će se na godišnjak pretplatiti — kako reče — »svaki moj patriot, kome korist roda svog na serdцу leži«. Isto tako, očekivao je da će se i Serblji izvan Dalmacije na rečenu knjigu dragovoljno potpisati. Cijena godišnjaka iznosila je »40 krajcera u srebru«. Na kraju članka Petranović se potpisao: »Teodor Petranović, doktor prava«.^{38, 39}

Pročitavši navedeni Petranovićev članak u »Danici« — u rubrici »Književni oglas« — drniški pretor je 11. listopada 1835. obavještavao namjesnika Lilienberga o Petranovićevoj namjeri, ističući da treba onemogućiti pokretanje tog almanaha.⁴⁰ Lilienberg je o tome dalje obavijestio ministra unutrašnjih poslova u Beču, predlažući mu da se Petranoviću ne dopusti izdavanje takve publikacije. Jer — prema Lilienbergovu mišljenju — ta bi publikacija mogla izazvati »neprijatnu senzaciju i možda veće poremećaje javnog mira, ili čak i nemire«.⁴¹ Stavovi drniškog pretora i dalmatinskog namjesnika nisu u Beču uvaženi. Petranovićeva je molba za izdavanje godišnjaka odobrena.

Izašavši s naslovom: »Ljubitelj prosvještenija« i podnaslovom: »Srbsko-dalmatinski almanah za leto 1836«, taj je godišnjak na naslovnoj korič-

³⁶ Odnosi se na Božidara Petranovića, jer su u Šibeniku nazivali obitelj Petranović nadimkom: *Slamuša*.

³⁷ V. bilj. 35, isto, 134.

³⁸ Danica horvatska, slavonska i dalmatinska br. 38, Zagreb 1835, 253.

³⁹ Teodor je pravo, kršteno ime Petranovićevo. To je ime navadano u svim njegovim službenim dokumentima do kraja života. Međutim, kao pripadnik narodnoprporodnog pokreta on je u svom imenu vidio naziv stranog porijekla i smatrao potrebnim da ga prevede u: *Božidar*. To ponašanje vlastitog imena ili prezimena nije bilo rijetko u preporodno vrijeme. Od kraja 4. decenija 19. st. kad je svoje radove počeo potpisivati sa: *Božidar*, to je ime kao pisac i dalje pretežno zadržao i pod tim imenom ostao trajno poznat u javnom životu.

⁴⁰ V. bilj. 35, isto, 134.

⁴¹ Isto, 135.

noj stranici sadržavao još i ove podatke: »Izdao ga na svet Teodor Petranović oboji prava doktor. U Karlštadtu. Pečatano u Tipografii Ioanna N. Pretnera«. Na 125 stranica tog almanaha — tiskanog ćirilicom — objavljen je raznolik sadržaj: rodoslovlje carske, habsburške kuće, pregled organizacije pravoslavne crkve u Austrijskoj carevini, zatim »Prozaičeska sočinenija i prevodi« (među kojima: »Knjižestvo u Srbalja u srednjem veku«, »Crkovno krasnorečje« i »Zabavno čtenie«), potom: »Stihotvorenija«, pa: ljetopis pravoslavne crkve u Dalmaciji i dr. Jezik u almanahu »Ljubitelj prosvještenija« nije bio dosljedno onaj narodni jezik kojim govore i dalmatinski Srbi. Petranović je u jezik tog almanaha unio mnoštvo crkvenoslavenskih riječi donoseći ih i crkvenoslavenskom ortografijom. U vezi s tim potrebno je istaći da Petranović, iako je bio prijatelj i poštovalac Vuka Stefanovića Karadžića, nije u potpunosti prihvaćao Vukove jezične i pravopisne reforme. To se s jedne strane može objasniti snažnim utjecajem lektire iz Petranovićevih mladih dana i Petranovićevom vezanošću za pravoslavnu crkvu, a s druge strane i utjecajem koji su na Petranovića imali neki vojvođanski književnici i novinari, Vukovi protivnici (među kojima najviše Teodor Pavlović). Pa i kasnije — u posljednja dva desetljeća svoga života — kad je pisao čistim narodnim jezikom, Petranović je pokatkad upotrebljavao i poneku riječ iz starog, slavenosrpskog jezika. Vidljivo je to i iz naslova njegova autobiografskog napisa: »Biografičke čerte...«⁴²

Živeći u Šibeniku tihim, obiteljskim životom,⁴³ Božidar Petranović je — u svom slobodnom vremenu — bio prvenstveno okrenut svojoj obitelji i svom intelektualnom radu: čitajući razna djela s područja historije, prava i književnosti, te pišući i brineći o »Ljubitelju prosvještenija«. Na mjestu svoga zaposlenja — u upravnom uredu episkopije — bio je svjedok svih poteškoća, koje je u svom radu doživljavao episkop Živković. Ovaj je episkop, kao i njegov prethodnik, iz istih razloga — nastojanjem namjesnika Lilienberga — bio premješten, i u ožujku 1836. otišao je iz Dalmacije.⁴⁴ Petranović je, nastavljajući svoj posao u upravnom uredu episkopije, nastavljao rad i na pripremi drugog sveska »Ljubitelja prosvještenija«. Prvi svezak tog godišnjaka imao je 456 pretplatnika.⁴⁵ Drugi, sljedeći svezak »za leto 1837«, tiskan je, također, u Pretnerovoj tiskari u Karlštadtu (Karlovcu).

Prodaja »Ljubitelja prosvještenija« vršila se uglavnom na području Dalmacije. Izvan Dalmacije imao je malen broj pretplatnika. U Dalmaciji se prodavao preko pravoslavnih svećenika i trgovaca. U njegovu drugom

⁴² J. Sundečić, n. d., 15. — Tu je Petranovićevu autobiografiju jedini koristio J. Sundečić, Petranovićev suvremenik i prijatelj. Petranovićeva ostavština nije sačuvana. Pretpostavlja se da je ona, ako se nalazila kod Petranovićeve rođaka Danila Petranovića, nastavnika u mirovini, izgorjela za vrijeme II. svjetskog rata »u selu Plavno kod Knina« (I. Tartalja, n. d., 35).

⁴³ Petranović se 1835. oženio s Anom Vujatović, kćerkom kninskog posjednika i trgovca Nikole Vujatovića. Nisu imali djece. (J. Sundečić, n. d., 27—28).

⁴⁴ Ljubo Vlačić, Pantalejmon Živković kao dalmatinski episkop, Sarajevo 1937, 32.

⁴⁵ Kosta Milutinović, Božidar Petranović i Dalmacija (Povodom 100-godišnjice njegove smrti), »Radovi Centra za znanstveni rad JAZU u Zadru, sv. XXII—XXIII«, Zadar 1976, 82.

svesku (1837), među podacima o pravoslavnoj crkvi i pravoslavnom stanovništvu, navodi se da je u to vrijeme u Dalmaciji bilo 116 pravoslavnih parohija sa 71.453 stanovnika.⁴⁶ Petranovićev položaj sekretara dalmatinske episkopije olakšavo mu je potrebne veze sa svećenicima, voditeljima tih parohija, i u pogledu raspačavanja »Ljubitelja prosvještenija«. Ovaj almanah je — pored tog svećenstva — dospijevao u ruke školovanih i ostalih pismenijih pravoslavaca, a tih u ono vrijeme u Dalmaciji nije bilo mnogo. Malen broj mogućih čitalaca tog godišnjaka, orijentiranog uglavnom prema pravoslavnom stanovništvu Dalmacije, uvjetovao je, razumije se, ograničenost tiraža.

Episkopsko mjesto u Dalmaciji — nakon Živkovićeve odlaska — ostalo je za nekoliko godine nepopunjeno. Mitropolit iz Sremskih Karlovaca je predlagao osobu za episkopa, a car je ili pristajao na taj prijedlog i vršio imenovanje episkopa ili je odbijao podneseni prijedlog. Namjesnik Lilienberg je 1836. pisao vladi u Beč da otada za episkopa u Dalmaciji »nikako ne bi se imala izabrati osoba iz Ugarske, pošto su osobe, koje odonud dolaze mnogo zadojene idejama opozicije, i umesto da svoj položaj udese prema zakonu, oni se ponašaju kao partijske vođe svojih fanatičnih vernika«. Znajući da mitropolit Stratimirović »nije nikad prestao da pravoslavne u Dalmaciji i dalje podstrekava na održavanje narodne i verske svesti i davanje otpora nastojanju vlade na širenju uniiije«, Lilienberg je u tom istom dopisu naglašavao da se za dalmatinskog episkopa ne predloži caru nijednog svećenika »koji je u vezi s karlovačkim Mitropolitom«. U tom se dopisu Lilienberg zalagao i za premještaj pravoslavne episkopije iz Šibenika u Zadar, kako bi se u Zadru, glavnom gradu pokrajine, neposrednije i uspješnije mogli nadzirati njen rad i njene veze sa Mitropolitom.⁴⁷ Središnja je vlada u Beču uvažila Lilienbergovo mišljenje o premještaju pravoslavne episkopije iz Šibenika u Zadar, i naredila da se taj premještaj izvrši čim se za nj stvore potrebni smještajni uvjeti. Petranović je uznastojao da se i njegov godišnjak ne tiska dalje u Karlovcu, već u Zadru, budućem sjedištu episkopije.

Vjerojatno bi se Petranovićev godišnjak »Ljubitelj prosvještenija« i od svog prvog sveska — pošto u Šibeniku nije bilo tiskare — tiskao u Zadru da je tamošnja tiskara braće Battara imala ćiriliska slova. Godine 1873. Petranović je »jedva jedvice« uspio nagovoriti braću Battara »da nabave ćiriliska slova za svoju tipografiju«,⁴⁸ čime je, dakle, stvorena mogućnost da se u toj tiskari tiska i »Ljubitelj prosvještenija«. O tome iz 1837. govori i jedno pismo Simeona Trkulje, tadašnjeg vikara dalmatinske pravoslavne episkopije.⁴⁹ Od slijedećeg, trećeg sveska (za 1838. godinu), »Ljubitelj prosvještenija« — otada s podnaslovom »Srbsko-dalmatinski magazin« — izlazi u Zadru.

⁴⁶ Ljubitelj prosvještenija. Srbko dalmatinski almanah za leto 1837, Karlštadt (s. a.), 119.

⁴⁷ Ljubo Vlačić, Bečki dvor protiv upliva karlovačkog mitropolita na pravoslavne u Dalmaciji, »Glasnik Istorijskog društva u Novom Sadu. Knj. III. Sv. 2«, Sremski Karlovci 1930, 243.

⁴⁸ J. Sundečić, n. d., 21.

⁴⁹ Simeun Trkula — Vuku Stefanoviću Karadžiću, Šibenik 24. V 1837, »Vukova prepiska. Knj. šesta«, Beograd 1912, 397.

Pokrećući almanah »Ljubitelj prosvještenija«, Petranović je time, bez sumnje, započeo djelovati »na narodnom buđenju pod utjecajem Iliraca«.⁵⁰ Iako je redovito pratio »Novine ilirske« i »Danicu ilirsku«, i preko njih saznavao što se događa u kulturnom i uopće društvenom životu prekovelebitske Hrvatske, on nije informirao čitaoce »Ljubitelja prosvještenija« o tim prekovelebitskim zbivanjima. Da je »Ljubitelj prosvještenija« donosio te informacije mogao je time »približiti još više Srbe-Ilire u Dalmaciji ilirima u Hrvatskoj i Slavoniji, što je svakako bila želja Petranovićeva«.⁵¹ Dva su razloga zbog kojih se Petranović sustežao da piše o aktivnosti prekovelebitskih iliraca. Prvi je što je pretpostavljao da bi to pisanje moglo biti nepoćudno organima režima u Dalmaciji, pa, prema tome, i uzrok mogućih prepreka, koje bi bile pravljene daljnjem izlaženju almanaha. Drugi je, što su prekovelebitski ilirci imali protivnike na srpskoj strani, s kojima se Petranović nije želio sukobljavati. Smatrao je da je njegov almanah upravo kao takav najpotrebniji pravoslavnom čitateljstvu Dalmacije: da izlazi na narodnom jeziku, da se tiska ćirilicom i da, svojim sadržajem, zadrži kulturno-prosvjetni i pravoslavno-vjerski smjer.

Idući tim smjerom almanah »Ljubitelj prosvještenija« je — kako je to uočio i Grga Novak — imao i »suviše istaknutu pravoslavnu notu«.⁵² Njega su »čitali pretežno Srbi«,⁵³ kojima je prvenstveno i bio namijenjen, a budući da je izlazio i u malom tiražu, »imao je ograničen utjecaj i značajniji je kao prvi vjesnik novoga doba u Dalmaciji nego po vrijednosti svojih priloga«.⁵⁴ To novo doba bilo je doba početka narodnog preporoda. »Ljubitelj prosvještenija«, izlazeći na narodnom jeziku, čime je krčio put borbi za širu javnu upotrebu tog jezika, bio je prvi preporodni periodik u Dalmaciji.

Kao simpatizer ilirskog pokreta upotrebljavao je Petranović u svojim napisima i sinonime: *Iliri* (za Hrvate i Srbe) i *ilirski jezik* (za jezik Hrvata i Srba), ali je vrlo često isticao i pravo ime naroda kojem je pripadao (Srbi), kao i pripadnost svoga materinskog jezika, koji je nazivao: srpskim jezikom. U drugom godištu »Ljubitelja prosvještenija« (1837), govoreći o narodnom jeziku i zalažući se za upotrebu narodnog jezika, Petranović je naglašavao: »Srbski tako pišimo da naš svaki Srbin lako razumjeti može«.⁵⁵ I »Serbske narodne novine«, koje je Petranović redovito pratio i u kojima je surađivao, isticale su, dakle, i u svom nazivu pripadnost narodu, kojem su se obraćale. Petranovićevi dopisi u tom listu donášani su obično pod naslovom: »Dalmacija« (tj. kao dopisi iz Dalmacije i o Dalmaciji) i — bez navoda njegova imena i prezimena. Uredništvo je uz jedan takav dopis pridodalo da taj dopis »rodoljubac edan

⁵⁰ Grga Novak, Dalmacija na raskršću 1848. god., »Rad JAZU«, knj. 274, Zagreb 1948, 55.

⁵¹ Đuro Šurmin, Hrvatski narodni preporod, II. Od 1836. do 1843, Zagreb 1904, 70.

⁵² G. Novak, n. d., 57. — Up. i: Zlatko Vince, Putevima hrvatskoga književnog jezika, Zagreb 1978, 322.

⁵³ Zlatko Vince, Zadar kao središte raspravljanja o književnom jeziku u prvoj polovini XIX. stoljeća u Dalmaciji, »Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. XI—XII«, Zadar 1965, 417.

⁵⁴ R. Petrović, n. d., 41.

⁵⁵ I. Tartalja, n. d., 41.

piše iz Šibenika«. ⁵⁶ S razvijenom narodnom srpskom sviješću, formiranom donekle još u roditeljskom domu, a pogotovo kroz školovanje u Sremskim Karlovcima, te preko čitanja srpske literature i štampe, kao i u stalnom dodiru s pravoslavnom crkvom, Petranović je nacionalno osvještavao sunarodnjake ne pod ilirskim, već pod srpskim imenom. Njegov »Ljubitelj prosvještenija« — godišnjak dalmatinskih Srba — počeo je izlaziti osam godina prije pojave prvog hrvatskog časopisa u Dalmaciji, Na osnovi toga i postoji konstatacija »da su pravoslavni u Dalmaciji počeli prije misliti na potrebe narodne knjige nego katolici«. ⁵⁷

Njegujući pravoslavlje i svojim almanahom »Ljubitelj prosvještenija«, Petranović je, uza sav oprez prema vladajućem austrijskom režimu, time i oponirao tom režimu, koji je nastojao da pravoslavne pounijati. U Dalmaciji je — u srpnju 1837. — bilo 459 unijata, od toga: 124 u vrličkoj, 263 u kričanskoj i 72 u baljačkoj parohiji. ⁵⁸ Protivnici unije bili su od režimskih organa krivo gledani. Znajući da ga optužuju kao protivnika unije i da su te optužbe stigle i do Namjesništva, Petranović je 7. svibnja 1838. pisao namjesniku Lillienbergu. ⁵⁹ U tom je pismu isticao svoje uvjerenje o važnosti unije, koja je korisna i s političkog i s crkvenog stajališta, i da je on radio za uniju, što može i činjenicama potkrijepiti. Za optužbe, koje su ga predočavale kao protivnika unije, rekao je, da one potječu od njegovih istovjernika, koji bi ga htjeli ukloniti s njegova radnog mjesta sekretara dalmatinske pravoslavne episkopije. Da bi kod namjesnika izazvao dojam kako sve to — što je kazao — iskreno govori. Petranović je kritizirao čestitke crkvenih pravoslavničkih općina iz Šibenika, Zadra, Dubrovnika i Kotora u povodu imenovanja Stefana Stankovića za novog mitropolita u Sremskim Karlovcima, okomljujući se osobito na čestitku dubrovačke pravoslavne crkvene općine, objavljenu u »Serbskim narodnim novinama«, u kojoj se moli navedeni mitropolit da predloži što bolju osobu za dalmatinskog episkopa, i navodeći kako bi trebalo zabraniti takvo sudjelovanje u štampi. Da još više ugodi namjesniku, koji je bio protiv mitropolitova utjecaja na pravoslavce u Dalmaciji, Petranović je kritizirao prelaženje bogoslova iz klerikalne škole iz Šibenika u bogosloviju u Sremskim Karlovcima, jer će preko njih — kad se oni vrate u Dalmaciju — biti pojačan taj mitropolitov upliv. Naveo je Petranović pri tom da je i njegov brat Đorđe ⁶⁰ — po želji njihova trećeg brata, koji je vodio porodične poslove u Šibeniku, otišao u Sremske Karlovce na školovanje, i da će on osobno nastojati da ga, nakon završenog filozofskog obrazovanja, uputi na studij bogoslovije u Beč, gdje uče bogosloviju i budući pravoslavni svećenici iz Bukovine i Erdelja.

Tim se pismom Petranović — kako je vidljivo — nije samo suprotstavljao optužbama svojih protivnika. On je ujedno i nastojao da zado- bije Lillienbergovo povjerenje i naklonost. Iz Petranovićeva navoda u tom

⁵⁶ Serbske narodne novine br. 30, Pešta 1831, 1.

⁵⁷ Đ. Šurmin, n. d. (51), 71.

⁵⁸ N. Milaš, n. d., 587.

⁵⁹ Lj. Vlačić, n. d. (35), 135—136; K. Milutinović, n. d. (28), 41—42.

⁶⁰ Đorđe Petranović (1820—1906) svršio je teologiju u Sremskim Karlovcima, te je kao svećenik uzeo ime: Gerasim. Kad je 1869. bilo odlučeno da se osnuje bokokotorska episkopija, Petranović je imenovan episkopom te episkopije. Ta je episkopija obuhvaćala kotareve Kotor i Dubrovnik.

pismu: da je prije četiri godine, za episkopa Živkovića, prihvatio službu sekretara episkopije, da je to inače skromno radno mjesto i da se — u vrijeme pisanja tog pisma — kaže što je bio prihvatio to radno mjesto, nazire se i razlog zbog kojeg su mu bili potrebni povjerenje i naklonost tog poglavara austrijske uprave u pokrajini Dalmaciji. Petranović je, očito, želio uskoro ponovno ući u državnu službu, i stoga su mu namjesnikovo povjerenje i naklonost bili nužni.

Lilienberg je, rukovođen zadacima svoga djelovanja, vidio u Petranoviću — baš s obzirom na njegov položaj sekretara dalmatinske pravoslavne episkopije — važnu osobu, čiju je privrženost korisno pridobiti, te ga je pozvao u Zadar na razgovor.⁶¹ Nakon tog razgovora njihova je suradnja nastavljena. U pismu, koje je 16. srpnja 1838. pisao Lilienbergu, Petranović je nazivao uniju spasonosnom i njeno ostvarenje isticao kao želju svoje duše, jer će pounijaćeni dalmatinski pravoslavci biti jače vezani »uz očinsku austrijsku vladu«.⁶² Zadovoljan takvim Petranovićevim izjavama, Lilienberg je 21. srpnja 1838. izvještavao ministra unutrašnjih poslova (u Beču), da je uspio pridobiti »za državu« jednog pouzdanog čovjeka iz uprave dalmatinske pravoslavne episkopije »u kolebljivom Šibeniku«, te da će preko tog čovjeka moći utjecati »na najprikladniji način na umirenje javnog mnjenja prilikom premeštaja episkopske stolice iz Šibenika u Zadar«.⁶³ Iz Petranovićeva pisma od 19. kolovoza 1838, pisanog Lilienbergu, vidljivo je da je on od Lilienberga tražio i novčanu pomoć za svoje osobne potrebe i da je tu pomoć jednom već bio koristio kad je išao na liječenje u Vrliku.⁶⁴ Tužbe protiv Petranovića bile su i nadalje vrlo česte. Govoreći o tim tužbama, Lilienberg je 15. travnja 1839, u svom izvještaju ministru unutrašnjih poslova, pisao, da Petranović ima oštre sukobe s nastavnicima pravoslavne klerikalne škole u Šibeniku, da mu je uprava policije iz Šibenika opisala Petranovića kao osobu koja namjerno želi ostvariti lični utjecaj, sklonu spletkarenju i izazivanju trvenja, te da je o Petranoviću razgovarao i sa Simeonom Trkuljom, vikarom dalmatinske pravoslavne episkopije, koji sve pritužbe na Petranovića opovrgava, videći u njima podvale Petranovićevih protivnika, »koji teže za njegovim položajem«.⁶⁵ Rad u upravi dalmatinske pravoslavne episkopije u Šibeniku donosio je Petranoviću, kako se iz svega toga može razabrati, mnogo uznemiravanja, a time i mnogo nezadovoljstva.

Brinući se o izdavanju »Ljubitelja prosvještenija« i brinući se, kao kulturni radnik i suradnik ilirskog pokreta, za njegovanje i širenje narodnoga jezika, Petranović se početkom 1839, u duhu tog svoga nastojanja, obratio stanovništvu Dalmacije jednim napisom, koji je objavio i u vidu brošure »ćirilicom i latinicom« i kao članak »u nekoliko srpskih i hrvatskih listova«.⁶⁶

U tom napisu on je isticao: »Na čelom prostoru velike Ilirije nigdje se ilirski jezik, nošnja, običaji naši u većoj čistoći nisu sačuvali nego u Dal-

⁶¹ V. bilj. 35, isto, 136.

⁶² Isto, 137.

⁶³ V. bilj. 28, isto, 43.

⁶⁴ Lj. Vlačić, n. d. (35), 137.

⁶⁵ K. Milutinović, n. d. (28), 43.

⁶⁶ I. Tartalja, n. d., 40.

macii, pa opet nigđe se u narodu ilirskom za obradjenje jezika svoga toliko nemari, niti se toliko jezik naš neceni kao u otačbini našoj, u ovoj kolčvci slavnoga naroda ilirskoga«. Pogledajte — ukazivao je Petranović — ostale Slavene u Austrijskoj carevini: Čehe, Slovake i Poljake. Oni imaju »dobro uredjeno polje knjižestva« i na tom polju »mnoštvo trudoljubivih težakah«; u njih se vidi »pomladjeni slavjanski duh u naglom gibanju« koji neumorno nastoji »da nametnute mu tudje haljine, tudje izobraženje sa sebe skine«. I »susédni Horvati i Serblji u Ugarskoj« trude se »za obradjenje materinskog im jezika«, nastoje »da se Iliri bolje medju sobom poznadu, da uvedenje jednoga književnoga jezika svezom ovoga sjedinjenja postane«. Njihovo djelovanje treba biti uzorom i za narodno budjenje u Dalmaciji, jer su naši ljudi s obje strane Velebita »istoga roda i plemena«, »jedne gore list«. Vrijeme je da se i u javnom životu Dalmacije šire njeguje narodna riječ i jače osjeća rodoljublje. Jer — veli Petranović — prirodno je ljubiti svoj jezik i svoju domovinu. Tu ljubav trebaju iskazivati i pojedinac i narod. Nemarnost »prema materinskom jeziku« posljedica je »dugoga talijanskoga vladanja u Dalmaciji«. Svoj, narodni jezik treba svojski prigrliti. On nije »grub i neotesan«. On se »u sladosti, mekoći i skladnoglasju s italijanskim sporediti može«, a s bogatstvom riječi i izražajnim mogućnostima čak ga i »daleko nadvišuje«. Dakako — naglašavao je Petranović — ističući važnost i prednost svoga jezika, ne znači da ne treba učiti strane jezike. Potrebno je učiti i te tuđe jezike da se usvoje plodovi »dugovremenih poslovanjah prosvětjenih narodah«, da se sjeme tih plodova presadi »na narodnoj njivi našoj« kako bi ono grijano »slavjanskim suncem«, »slavjanskom kišom ovlaženo« i »slavjanskima rukama njegovano« donijelo i »slavjanski plod«. Da bi se narodni jezik što više zavolio nužno je tu ljubav razvijati osobito kod mladog naraštaja, kojem od početka treba dati »ilirsko odgojenje«. Petranović je podsjetio da je on i pokrenuo almanah »Ljubitelj prosvještenija« da bi udovoljio potrebi za njegovanjem narodnog jezika. On želi da taj almanah postane »središte književnoga poslovanja svih Dalmatinacah, negledajuć na vėrozakon«. Ako je »različni vėrozakon« medju pripadnicma »iztočne i zapadne cerkve« u Dalmaciji jedne od drugih »rastavaljao« i »otuđivao«, nužno je da ih nadalje »jedan svim občeni književni jezik« što čvršće »međusobno veže«. U odnosu na pismo, Petranović je preporučivao da »Iliri« obiju vjera (katoličke i pravoslavne) uče i upotrebljavaju i »ćiriliska i latinska pismena« dok se »o uvedenju jedne azbuke ili alfabeta pametna i prava pogodba neučini«. Obavještavao je da će njegov »Ljubitelj prosvještenija« u buduće tiskati priloge svojih suradnika i latinicom, te je pozivao na suradnju i pisce koji pišu latiničkim pismom. Smatrao je da će taj almanah »so tim veću važnost imati«, da će »širji i koristnii postati« sa »složnima dvostrukimi silami«. ⁶⁷

Taj Petranovićev napis, tiskan u Zadru u dvostupačnoj brošuri (»Ijevi stupac ćirilicom, a desni latinicom«),⁶⁸ ima u toj brošuri i dva naslova. Naslov je ćirilskog teksta: »Několiko rěči dalmatinskim Srbljima pri-

⁶⁷ Dr Petranović, Ilir iz Dalmacie, Několiko rěch dalmatinskim Ilirom prilikom nove 1839. godine od jednoga domorodca, »Danica ilirska« br. 7, Zagreb 1839, 26—28.

⁶⁸ Vjekoslav Maštrović, *Jadertina croatica*. I dio. Knjige, Zagreb 1949, 45.

likom nove 1839 godine od ednog domorodca«, a naslov latiničkog teksta: »Njekoliko rječi dalmatinskim Ilirima (Serbljima) prilikom nove 1839. godine od jednog domorodca«. Autor se nije potpisao punim imenom i prezimenom, već na kraju teksta samo sa: »Dr. P.«.⁶⁹ Kako je vidljivo iz tog dvonaslovlja, kad se Petranović obraća pravoslavcima, obraća im se kao Srbima, a kad se obraća katolicima, obraća im se kao Ilirima, u kojima također vidi Srbe. Na takav Petranovićev stav utjecali su stavovi filologâ Jerneja Kopitara i Pavla Josefa Šafařika, koji su, na osnovi istojezičnosti, znatno proširili opseg srpskoga naroda. Kopitarove i Šafařikove stavove usvojio je i Vuk Stefanović Karadžić, što se vidi iz njegova članka »Srbi svi i svuda«, koji je napisao 1836. Vuk je u tom članku sve štokavce smatrao Srbima, a objavio ga je u Beču tek 13 godina kasnije u svom »Kovčežicu za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona«. Pišući Vuku Stefanoviću Karadžiću 1839. g., i obavještavajući ga o narodnosnom gibanju na dalmatinskom tlu, Petranović je isticao: »Sad su se i Srblji rim. crkve po Dalmaciji probudili.«⁷⁰ Očito, po tadašnjem Petranovićevu shvaćanju svi su dalmatinski katolici (i štokavci i čakavci) bili Srbi.

Informirao je Petranović Karadžića i o svojoj želji da ponovno uđe u državnu službu. Naveo je da je »ispite u Apelacionom sudu u Zadru, nedavno položiti imao«, jer je »odlučio u carsku službu stupiti.«⁷¹

Petranovićev »Ljubitelj prosvještenija« izlazio je i dalje, pa je i o tome on pisao Karadžiću: »Magazin za 1839. već e pečatan. Mnogima se dopao.«.⁷² U želji da se zaposli u državnoj službi, Petranović je nastojao — uz dotadašnje veze s namjesnikom Lilienbergom — da se predstavi i kao slavitelj cara. U vezi s tim on je pisao Ljudevitu Gaju⁷³ kako je u Italiji običaj da se carski rođendan obilježi i prigodnim stihovima, ističući: »Trebalo bi da i mi Iliri tom prilikom s kakvim slavopěniem izidjemo; no ja stihotvorac nisam er poeta nascitur, a i drugog nepoznavam, koi bi amo u stanju bio lěpo što napisati. Zato priane! molim da bi vi ili (ako vi vremena nemate) koji drugi vrstni poeta malo edno slavopěnie za rečenu prigodu sočinili i meni takvo u rukopisu poslati izvolili da ga u Zadru s pismenima kirilskim i novom ilirskom ortografiom štampati mogu.« Zamolio je pri tome da u toj pjesmi bude »upleten i poziv vatreni, ako i s nekoliko rěči na Dalmatine, da se probude i narodnost bolě uvažavati počnu«. Usput je Petranović informirao Gaja i o djelovanju šibenskih iliraca, koji su uspjeli nagovoriti kafanara Fontanu da prima »Danicu ilirsku« i »Novine ilirske«, te se u Fontanovoj kafani »svaku večer skupljaju... Iliri i govore o Eziku, Narodu, Knjižestvu itd.«. I

⁶⁹ Isto, 45.

⁷⁰ Teodor Petranović — Vuku St. Karadžiću, Šibenik 19. V 1839. (ćirilicom), Arhiv SANU u Beogradu, Br. 8083.

⁷¹ Isto.

⁷² Isto.

⁷³ Petranovićeva pisma, pisana Lj. Gaju, koristimo ovdje izvorno a ne na osnovi građe koju su objavili: Velimir Deželić, Pisma pisana Ljudevitu Gaju i neki njegovi sastavci (1828—1850), »Građa za povijest književnosti hrvatske. Knj. 6«, Zagreb 1909; i Josip Horvat — Jakša Ravlić, Pisma Ljudevitu Gaju, »Građa za povijest književnosti hrvatske. Knj. 26«, Zagreb 1956, i to zbog toga što su u toj građi i Petranovićeva pisma predočena manjkavo (donose se ili izvodi iz njih ili samo njihove regeste).

ta aktivnost — prema Petranovićevim riječima⁷⁴ — bila je: »Lěpi znak napredovanja u Dalmacijil!«

Udovoljavajući Petranovićevoj želji, Gaj mu je poslao traženu pjesmu, koju je napisao Dimitrije Demeter, i pri tom napomenuo: »Pěs- mu ovu smatrajte kao Vašu pravu vlastitost... Imena od naše strane nęstavlјajte«. ⁷⁵ Tu je Demetrovu pjesmu — u posebnom izdanju — Petranović objavio kao svoju (Boxidar Petranovich: »Na dan rodjenja nas- cega presvjetloga i premilostivoga cara i kralja Ferdinanda I. ec. ec. ec«, Zadar 1839).

Kad je Gaj slao Petranoviću tu Demetrovu pjesmu, on mu je još u svom popratnom pismu, ⁷⁶ govoreći »kao Ilir-Harvat — Iliru-Serbu« o odnosima između »Ilira«, iznio i svoje »ilirsko narodnoispovędanјe«. Misli, izražene u tom »ilirskom narodnoispovędanјu«, Gaj je potom razvio u svom »Proglasu«, tiskanom 1839. u 47. broju »Danice ilirske«.

To Gajevo pismo, koje je čitao — kako kaže — »s uveseleniem«, Petranović je pročitao i ostalim šibenskim pristašama ilirskog pokreta. Govoreći u ime njih, Petranović je javljao Gaju: »...gotovi smo u svemu stopama vašim slędovati«. Bio je uz to uvjeren da Gajeve stavove i nastojanja »svaki slavenski Dalmatin dostojno čeni i uvažava«. ⁷⁷ Među dalmatinskim ilircima, s kojima se Petranović dopisivao, nalazio se i pjesnik Antun Kaznačić iz Dubrovnika. Kaznačić je cijenio Petranovića kao borca za narodni jezik, smatrajući da će ta borba za narodni jezik, iako se ona odvijala i mukotrпно i sa sitnim doprinosima, postepeno ipak donijeti želјene rezultate. Iskazao je on to i svojom pjesmom, posvećenom Petranoviću. ⁷⁸

Početak studenog 1839. Petranović je napustio Šibenik i radno mјesto sekretara dalmatinske pravoslavne episkopije, koja je još imala sjedište u tom gradu, ⁷⁹ i preselio se u Split, gdje je dobio zaposlenje u sudu. Govoreći o tom Petranovićevu odlasku iz rodnog grada, Sundečić je kazao: »Nјemu, kao čovjeku već oženјenu, trebovalo je da se trsi privremenosti, i da prokrči put svome činovničkome promicajju«. ⁸⁰ To je, dakako, bio jedan od bitnih razloga za Petranovićev ponovni ulazak u državnu službu, ali ne i jedini razlog. Vidjeli smo da je on, obavljajući dužnost sekretara dalmatinske pravoslavne episkopije, doživljavao i sukobe i pritužbe, što je — uza sav mir koji je imao u tom rodnom mјestu, pogodan za njegov spisateljski rad — izazivalo i pospješivalo njegovu odluku da napusti to radno mјesto.

Dopisujući se s Lјudevitom Gajem, čiju je poduzetnost kao vođe ilirskog pokreta veoma cijenio, Petranović ga je ohrabrivao ovim riječi-

⁷⁴ Teodor Petranović — Lјudevitu Gaju, Šibenik 11/27. III/IV 1839. (ćirilicom), Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu (dalje: NSK). R. 4702b.

⁷⁵ Lјudevit Gaj — T. Petranoviću, Zagreb 30. III 1839, NSK R. 4702-a.

⁷⁶ V. bilj. 75, isto.

⁷⁷ Teodor Petranović — Lјudevitu Gaju, Šibenik 13. V 1839. (ćirilicom), NSK, R. 4702-b.

⁷⁸ Antun Kaznačić, Ilir iz Dubrovnika: U slavu gospodinu Doktoru Teodoru Petranoviću umnomu razploditelju ilirskoga jezika u Dalmaciji, »Danica ilirska« br. 35, Zagreb 1839, 137.

⁷⁹ Preseljenje sjedišta pravoslavne dalmatinske episkopije i pravoslavne kličikalne škole iz Šibenika u Zadar izvršeno je 1841. g. (V. bilj. 11, isto, 27).

⁸⁰ J. Sundečić, n. d., 28.

ma: »Neka zlotvori govore šta im drago; stupajte snažno k preduzetoj meti, pa e poběda vaša.«⁸¹ Obavještavao je on Gaja i o odjeku njegova »Proglosa«, objavljenog u »Danici«, pišući mu: »...s vami su istog mněnja gotovo svi Dalmatini ben inteso izobraženi«. Saopćavao mu je on usput i utjecaju »Danice ilirske« i »Novina ilirskih«. Ta su dva periodika u Dalmaciji »čuda medju Rimske crkve Ilirima počinila«. Bilo je to vidljivo i prigodom smrti namjesnika Lilienberga, kad je objavljeno »6 različni stihotvorenja na ilirskome eziku« i to: tri u Zadru, dva u Dubrovniku i jedno u Splitu. Pripadnici katoličke vjere u Dalmaciji »rado ime Ilir primaju«, ali »ne tako istočne orkve Iliri«. Naveo je stoga da će i on! — u želji da se i pripadnici pravoslavne vjere Ilirima nazivaju — »predostrožan biti«, i da se nada »da će i ovi edanput« prihvatiti Gajevu »rodoliubnu naměru«. Molio je Petranović i ovaj put — u tom istom pismu⁸² — da mu Gaj pošalje jedno »stihotvorenje«, koje bi, kao i prethodne godine, objavio u čast careva rođendana. Moleći ga za to, isticao je da u Dalmaciji »malo dobri poeta ima«.

Ponekad je i Petranović pisao pjesme. Tako je npr. jednu svoju pjesmu posvetio Antunu Kaznačiću, uzvraćajući mu poštovanjem na iskazano poštovanje.⁸³

Kaznačić se na taj Petranovićev pjesnički i prijateljski odgovor ponovno odazvao stihovima, koje je posvetio Petranoviću.⁸⁴

I takve pjesme, koje je posvećivao prijatelj prijatelju, imale su u ono vrijeme šire značenje od prijateljstva i međusobnog uvažavanja dvojice ljudi. Jer, u njima se slavila ljubav prema narodnom jeziku, čime se utjecalo i na ostale školovane i odnarođivanju izložene sunarodnjake da svoj materinski jezik prigrlje i da ga s ponosom njeguju.

Bio je Petranović i u prepisci sa Stankom Vrazom. Odgovarajući na Vrazovo pismo, u kojem je Vraz iznio i neke svoje misli »o Ilirskom i Dubrovačkom pěsničtvu«, Petranović mu je saopćio da se u svemu ne slaže s njim, ističući da su stari dubrovački pjesnici »čisti izvor« iz kojeg »mladjahni duhovi« mogu crpiti »lijepi ukus«, te da stoga te pjesnike treba uzeti za uzor. Šteta je — veli — što Gaj »prestade u Danici odlomke starih Dubrovačkih stihotvoracah priobćavati«. U vezi s napadom vojvođanskog publiciste Teodora Pavlovića na zagrebačke ilirce, a pogotovo na Ljudevita Gaja, Petranović je — u tom odgovoru Vrazu⁸⁵ — naglašavao da nimalo ne odobrava Pavlovićev postupak i da Gaj »dobro i pametno čini« što mu »ne odgovara«. Ako se nije moguće »poradi imena

⁸¹ Teodor Petranović — Ljudevitu Gaju, Šibenik, (ćirilicom). Pismo nije datirano. Datum u žigu otpremne pošte, otisnutom na koverti, nije čitljiv. U žigu prijemne pošte, također otisnutom na koverti, stoji: »Agram 26. 8. 1839«. Te je godine (1839), u 24. i 25. broju »Danice ilirske« Gaj donio Petranovićev članak: »Geografično-statistički pregled Dalmacije«, koji je prethodno bio objavljen u »Ljubitelju prosvještenija«.

⁸² Isti — istome, Split 15. II 1840. (ćirilicom), NSK, R. 4702b.

⁸³ T. Petranović, Slavnome i mudrome gospodinu Antunu Kaznačiću pravdoslovu dubrovačkome, »Ljubitelj prosvještenija. Srbsko dalmatinskij magazin za leto 1940«, Zadar (s. a.), 138.

⁸⁴ Antun Kaznačić, Ilir iz Dubrovnika: Priumnomu prosvjetitelju gospodinu Dru Teodoru Petranoviću, uredniku književne shrane (magazino) u Dalmaciji, »Danica ilirska« br. 4, Zagreb 1841, 13.

⁸⁵ Božidar Petranović — Stanku Vrazu, Split 18. X 1840, NSK, R. 3981-b.

složiti«, ne bi trebalo napadati ime »jedan drugomu«. Prema Petranovićevu mišljenju cilj »domorodni« može se postići »ta zvali se Iliri ili Serbi« samo ako se u jeziku slože, jer je jezik »ona tjesna sveza« koja ih je kadra skopčati«

U odnosu na pristaše ilirskog pokreta u Dalmaciji i narodnosno-djelatne zadatke u ovoj pokrajini, Petranović je dalje u istom odgovoru pisao Vrazu: »Nas je u Dalmaciji malo vatrenih Ilira, ali budite uvjereni, što nas je, to je prava jezgra. Nastavimo svaki ako ikako moguće bude novi analogični pravopis na mjesto dosadašnji nadri-pravopisah i u Dalmaciji uvesti. Talijančad su mah preotela, pa je mučno toliku zapreku s puta ukloniti, ali odvažnost šta neće učiniti?«

Namjeravao je Petranović — što je vidljivo iz njegovog pisma Antunu Kaznačiću od 6. listopada 1840. — da pokrene u Dalmaciji i jedan časopis, koji bi se tiskao latinicom. Taj je časopis trebao biti sličan »Danici ilirskoj«, a zadatak bi mu bio da njeguje narodni jezik i da utječe na »ulitje iskre ljubavi« prema tom »milom domorodnom jeziku u potalijančene Dalmatinske duše«. Casopis bi upotrebljavao »novi ilirski« pravopis, jer je neophodno »da se u pravopisu jedanput već složimo«. Izlaženjem tog časopisa — naglašavao je Petranović — okoristili bi se »Iliri Katoličanski« kao što i iz »Ljubitelja prosvještenija«, koji izlazi, »Iliri grčke cerkve vade korist«. ⁸⁶ Do pokretanja tog časopisa nije došlo.

Raniji Petranovićev poziv, upućen piscima koji pišu latinicom, da surađuju i u »Ljubitelju prosvještenija«, nije polučio širi odziv. Odazvalo se samo nekoliko pjesnika, čije su pjesme objavljene u svesku za 1840. (Antun Kaznačić) i u svesku za 1841. godinu (Ivan Katalinić, Ivan Trnski, Stanko Vraz). Nakon izlaska 6. sveska »Ljubitelja prosvještenija« (za 1841. g.) Petranović je prestao biti njegov daljnji izdavač i urednik. ⁸⁷ Daljnje izdavanje i uređivanje tog godišnjaka povjerio je Đorđu Nikolajeviću, pravoslavnom parohu u Dubrovniku.

Novi je izdavalatelj i urednik, obraćajući se čitaocima »Ljubitelja prosvještenija«, odavao priznanje Petranoviću za šestogodišnji trud kojim je tom »magazinu vrlo karsno uvaženie kod učenog sveta nabavio«. Nikolajević je obrazlagao da Petranović »prestao je učrednikom« jer je bio »obremenjen carskom službom«. ⁸⁸ Petranović je — također prema Nikolajevićevim riječima — »našao za dobro zbog svoje buduće sreće kao činovnik ostaviti učredničestvo«. ⁸⁹ Izdavanje i uređivanje »Ljubitelja prosvještenija« zahtijevalo je mnogo truda, vremena i brige. Kad se Petranović umorio, noseći taj teret, on je odlučio da se tog tereta oslobodi. Da je to zaista bio teret potvrđivao je i novi urednik, Đorđe Nikolajević, koji je kazao da je, prihvaćajući izdavanje i uređivanje »Ljubitelja prosvještenija« preuzeo »to breme na sebe«. ⁹⁰ Zanimalo nas je i pitanje financiranja izdavanja tog godišnjaka. Neke pretpostavke o mogućim izvorima financijske

⁸⁶ R. Petrović, n. d., 113.

⁸⁷ Na naslovnoj koričnoj stranici 6. sveska tog almanaha, zadnjeg kojeg je Petranović izdao i uredio, pisalo je: »Izdao na svijet Teodor Petranović, oboi prava doktor i c. k. činovnik pri Tribunalu spljetskom«.

⁸⁸ Georgij Nikolajević, Dragi Dalmatini! — »Ljubitelj prosvještenija, Srbsko-dalmatinskij magazin za leto 1842«, Zadar (s. a.), 3.

⁸⁹ Georgij Nikolajević, Rodoljubivim čitateljima dalmatinskog magazina, »Ljubitelj prosvještenija. Srbsko-dalmatinskij magazin za leto 1849«, Zadar (s. a.), 3.

potpore — pored pretplate — nismo, bar zasad, uspjeli potvrditi. No i ti izvori financiranja izvan uredovne pretplate, ako ih je i bilo, bili su nedovoljni. Jer — prema Sundečićevu navodu — Petranović je, tokom šestogodišnjeg izdavanja »Ljubitelja prosvještenija« (1836—1841) »više od 600 fior. iz osobnoga džepa tipografim platiti morao«.⁹¹ »Ljubitelj prosvještenija« je, za Petranovićeve urednikovanja, imao jako izraženo srpsko-pravoslavno obilježje, a to se, između ostalog, objašnjavalo i time, što se Petranović »za svojih nauka grijao na vatri srbske književnosti, koja je za više godina pred hrvatskom slavila svoj preporodjaj«.⁹² Ta se srpsko-pravoslavna karakteristika »Ljubitelja prosvještenija«, otkad je njegovo izdavanje i uređivanje preuzeo Đorđe Nikolajević, »još jače isticala«.⁹³ Petranović je u »Ljubitelju prosvještenija« objavio mnoge svoje priloge i dok ga je izdavao i uređivao, a i poslije — kad su taj godišnjak izdavali i uređivali njegovi nasljednici.⁹⁴ Najradije je pisao i objavljavao prikaze najnovijih književnih djela. Te je prikaze obično potpisivao pseudonimom: Veselin Sjedoglava.

Svako saznanje o književnom radu na narodnom jeziku u Dalmaciji mnogo je radovalo Božidara Petranovića. On je taj rad, ako je imao priliku, i poticao, što se vidi i iz njegove prepiske sa Stjepanom Ivičevićem. Ivičević mu je jednom poslao nekoliko svojih pjesama, a Petranović ih je potom uputio Gaju u Zagreb, moleći ga da ih objavi u »Danici«. Te su se pjesme veoma svidjele Petranoviću »po liposti jezika, po tečnosti i blagoglasju metra«, kao i »po jasnosti i živoći... misli«. Za Petranovića je Ivičević bio »jedan od najbolji naših narodnih pjesnika«, u što su ga uvjeravale i te pjesme koje je složila »višta ruka«. Poslao je Petranović Ivičeviću tada i »jednu našku knjigu« sa željom da »iz nje« nauči »poznati serbska slova«.⁹⁵ Ćirilica se u dalmatinskim osnovnim i srednjim školama do tog vremena nije učila. Prema tome, tko je imao želju i potrebu da čita i knjige, tiskane ćirilicom, morao je tako samouko ili uz nečiju privatnu pomoć da nauči ćirilicu.

Petranović je slao Gaju u Zagreb i svoje suradničke priloge za »Danicu ilirsku«. Prigodom jedne takve pošiljke, on ga je u popratnom pismu molio da taj prilog objavi u »Danici« ako smatra »da je dostojan nje« s tim da »jezik ostane isti« budući da je to pisao za svoje »domorodce Dalmatine«.⁹⁶

Kad je Gaj u svibnju i lipnju 1841. boravio u Dalmaciji, Petranović se u to vrijeme nalazio u Imotskom, gdje je radio u tamošnjem kotarskom sudu, i bilo mu je vrlo žao što nije imao priliku da se sastane s njim. Ali, on je i za to vrijeme bio s Gajem u vezi kroz prepisku. Obraćajući se Gaju kao »Velikom Domorodcu«, i oslovljavajući ga sa: »Mili i krasni prijatelju, diko Ilirskog naroda!« — Petranović mu je iz Imotskog jav-

⁹¹ J. Sundečić, n. d., 21.

⁹² F. Rački, n. d., 182.

⁹³ G. Novak, n. d., 57.

⁹⁴ Bili su to: Đ. Nikolajević (1842—1861, 1869), G. Petranović (1862—1868, 1871), Lj. Vujnović i N. Milaš (1873). V.: Vj. Maštrović, *Jadertina croatica*, II dio, Zagreb 1954, 6. — Ispočetka je taj godišnjak izlazio redovito (za svaku godinu). Kasnije je ta redovitost bila poremećena. Jednom je npr. izašao i kao šestobroj — »za godine 1854. do 1859«.

⁹⁵ Teodor Petranović — Stjepanu Ivičeviću, Imotski 20. IV 1841, NSK, R. 5904b.

⁹⁶ Božidar Petranović — Ljudevitu Gaju, Split 4. VI 1841, NSK, R. 4702b.

ljao da je službom vezan za to mjesto iz kojeg se, zbog službovni obaveza, ne može udaljiti. Molio je Gaja, ako ikako može, da navrati i u Imotski. Vidio bi tu »krasni narod i dikoju slovinsku ploču u ilirskim nadpisom«.⁹⁷ O Gajevu putovanju informirao je Petranović i Stjepana Ivičevića, pišući mu potkraj lipnja 1841. da se Gaj vraća s parobrodom iz Dubrovnika u Split. I ovom prigodom poticao je Petranović Ivičevića na što aktivnije književno stvaranje, očekujući od njega nove književne produkte kojima će i nadalje »resiti Ilirski Parnas«.⁹⁸

Nalazeći se u prepisci sa Stankom Vrazom Petranović je uvijek izražavao i svoju spremnost da pripomogne u prodaji Vrazovih djela. Čim primi njegove »Djulabie« — pisao mu je on⁹⁹ — postarat će se da ih rasproda. Prikupljao je Petranović među svojim znancima i prijateljima i pretplatnike na Vrazove »Glase iz dubrave žerovinske«. Pored toga što se sam pretplatio, uspio je on sakupiti još 7 pretplatnika za to djelo. Ti ostali pretplatnici bili su: Arsenije Popović, zdravstveni deputat u Imotskom, Partenije Milković, župnik u Imotskom, Stjepan Ivičević iz Makarske, Andrija Stazić, učitelj u Splitu, Luka Vučković, paroh u Solinu, Andrija Barić, učitelj u Sinju, i Antonije Čurbić, jeromah i učitelj u Šibeniku. Šaljući Vrazu spisak tih pretplatnika, Petranović je i njega poticao na daljnji stvaralački rad.¹⁰⁰ Takva prodaja knjiga u to doba imala je višestruko značenje. Ona je bila od koristi i piscu i izdavaču i narodnoj stvari. Petranović je i tim posredničkim poslom iskazivao svoje rodoljublje. Pri tom je, pored truda, trošio i svoje vrijeme, a i svoj novac koji je iziskivala prepiska sa potencijalnim pretplatnicima.

Boraveći u Imotskom, Petranović je — izvan svojih radnih obaveza u tamošnjem kotarskom sudu — sve svoje slobodno vrijeme posvećivao svom historiografskom radu, o čemu je pisao i Ljudevitu Gaju: da je pred svršetkom djela »Rukovodstvo k istorii sveobštég knjižestva«, koje bi želio »i s novim Ilirskim slovima štampati ako se dovoljni broj prenumeranata sakupi«, jer da mu je »naměra da se Iliroserbi oboih cerkvih u načinu pisanja sjedine«. Imao je u planu i izradu »Istorie serbskog naroda«, navodeći da ima »do 15 knjigah, koje Raić¹⁰¹ nije upotrebio, niti je o njima znao«. Bavio se Petranović tada i »Serbsko-Bosanskom Numizmatikom« na što ga je potaklo »10 novacah Serbsko-Bosanskih kraljih« koje je našao u Imotskom. Molio je Gaja da mu opiše riječima i crtežom »onaj Serbski novac«, poklonjen Ilirskoj čitaonici u Zagrebu, o čemu je »u Danici čitao«.¹⁰² Nije se bilo lako baviti historiografskim radom u toj maloj sredini, odakle je svaku potrebnu knjigu trebalo nabavljati — kupnjom ili posudbom — iz većih i veoma udaljenih kulturnih centara.

⁹⁷ Božidar Petranović — Ljudevitu Gaju, Imotski 4. VI 1841, NSK, R. 4702-b.

⁹⁸ Teodor Petranović — Ljudevitu Gaju, Imotski 23. VI 1841, NSK, R. 5904-b. — Ti navodi Petranovićeva imena: *Božidar* (u bilješkama 85, 96 i 97), odnosno *Teodor* (u bilješkama 83, 95 i ovoj bilješci) navode se izvorno — tako, kako se sâm Petranović potpisivao.

⁹⁹ V. bilj. 85, isto.

¹⁰⁰ Petranović — Stanku Vrazu, Imotski 28. IX 1841, NSK, R. 3981-b.

¹⁰¹ Odnosi se na historičara i književnika Jovana Rajića, koji je krajem 18. st. u Beču — u četiri sveska — objavio »Istoriju raznih slavenskih narodov najpače Bolgar, Horvatov i Serbov«.

¹⁰² Božidar Petranović — Ljudevitu Gaju, Imotski 6. IV 1842, NSK, R. 4702-b.

Jednako tako teški uvjeti za Petranovićev historiografski rad bili su i u Visu, kamo je u svibnju 1842. premješten, u tamošnji kotarski sud kao kancelir. Sudačke poslove u takvim sudovima obavljao je sudac (pretor), a po potrebi te je poslove, zamjenjujući suca, mogao vršiti i kancelir.¹⁰³ Te je godine Petranović — na osnovi svog spisateljskog rada — izabran za dopisnog člana Društva srbske slovesnosti u Beogradu.¹⁰⁴ I iz Visa se Petranović dopisivao s ilircima iz Dalmacije i iz banske Hrvatske. Pratio je njihov literarni rad i ostalo rodoljubivo djelovanje, a izražavao je svoje poštovanje i svim drugim javnim djelatnicima koji se nisu stidjeli materinske riječi i koji su vlastitim primjerom doprinosili da se širi ljubav prema narodnom jeziku. Jedan od takvih javnih djelatnika bio je i makarski pretor Plenković, kojeg je Petranović iz Visa pozdravljao u jednom pismu svom prijatelju Ivičeviću, pišući: »Moj poklon Gosp. Preturu Plenkoviću s kojim se mi Slovinci Dalmatinski dostojno ponositi možemo«.¹⁰⁵

Iako u nepovoljnim uvjetima, Petranović je i u Visu nastavio svojim historiografskim radom. Vidljivo je to i iz jednog pisma umirovljenog oficira Mate Kovačevića, koji je 26. kolovoza 1843. saopćavao Ljudevitu Gaju: da je na Visu upoznao Božidara Petranovića, koji je, kao spisatelj, usvojio »hrvatsku ortografiju, ali piše srpskim slovima književnu istoriju svih naroda koju je naumio da posveti srpskom knezu i štampa u Beogradu«. Kovačević je još u tom pismu isticao i Petranovićevu aktivnost među Višanima na razvijanju ljubavi prema njihovu materinskom jeziku: »Zahvaljujući gospodinu Petranoviću i njegovoj neumornoj revnosti za naš jezik i književnost, ja sam na ostrvu Visu našao više poštovalaca prognanog hrvatskog jezika koji upražnjavaju čitanje slavensko-hrvatskih dela koja tamo još uvek malo prodiru«.¹⁰⁶

Petranovićevi prijatelji — ilirci — u Splitu nadali su se da će on ponovo biti premješten u taj grad: »G. Petranovich nahodi se u Visu i čeka se opet i barzo na trag u Split«¹⁰⁷. To se, međutim, nije desilo. Petranović se na Visu pripremao i za stručni ispit, koji je polagao u Zadru, o čemu svjedoči jedan navod u Stazićevu pismu, pisanom iz Splita: »Otišao je Petranovich ima misec danah u Zadar na izkušenje zakonsko, i čekam ga dan po dan ovd«¹⁰⁸. Petranović je inače pokatkad navraćao u Split i to ne samo tako u prolazu s Visa za Zadar ili privremeno u svoj Šibenik, ili kad bi se vraćao otuda, već i dolazeći službeno, jer je viški kotarski sud bio podređen okružnom sudu u Splitu. U tim prigodama susretao se on i sa ilircima u tom gradu.

Djelovanje iliraca nije prestalo zabranom ilirskog imena (1843)¹⁰⁹, o čemu svjedoče njihova nastojanja i u Dalmaciji. U Splitu je Ivan Katalinić tražio »dopuštenje za izdavat dnevnik *Priatelj seoski*«¹¹⁰. Do izdavanja tog lista

¹⁰³ Vjekoslav Maštrović, n. d. (7), 64.

¹⁰⁴ K. Milutinović, n. d. (28), 59.

¹⁰⁵ Božidar Petranović — Stjepanu Ivičeviću, Vis 23. V 1843, Arhiv Hrvatske u Zagrebu. Ostavština Stj. Ivičevića.

¹⁰⁶ I. Tartalja, n. d., 46.

¹⁰⁷ Andrija Stazić — Stjepanu Ivičeviću, Split 9. IV 1843, NSK R. 5904b.

¹⁰⁸ Isti — istome, Split 27. I 1844, NSK, R. 5904b.

¹⁰⁹ Kasnije je carskim odobrenjem od 3. siječnja 1845. bila dopuštena upotreba tog imena, »ali samo u literaturi«. — F. Šišić, n. d., 413.

¹¹⁰ V. bilj. 108. isto.

nije došlo. Ante Kuzmić je početkom 1844. pokrenuo izdavanje časopisa »Zora dalmatinska«, želeći da kroz suradnju u tom časopisu okupi sve dalmatinske spisatelje koji su pisali ili mogli pisati hrvatskim jezikom. »Zora« je stoga imala veoma značajnu preporodnu ulogu. Ona je, zbog jezičnih stavova svoga pokretača i urednika, stvarala među ilircima i neslogu. Ne prihvaćajući Gajev pravopis, Kuzmanić je uporno njegovao štokavsku ikavštinu i držao se pravopisnih utanačenja, koja je za Dalmaciju još 1820. — prema nalogu pokrajinske vlade — bila utvrdila posebna pravopisna komisija. Božidar Petranović nije odobravao upotrebu ikavštine, i, prema tome, nije podržavao Antu Kuzmanića.

Zbog jezičnih polemika, koje su narušavale jedinstvo iliraca, Petranović je smatrao da u Dalmaciji narodnosno kretanje »sve nagore idje«. On je jedini na Visu primio »Zoru dalmatinsku«, ali ne jedini uslijed toga kao da su je ostali odbacili, već — kako je saopćavao Vrazu — uslijed tamošnje neprobuđenosti narodne svijesti. Za »Zoru« je isticao da je ona »u Kuzmaniću mnogo izgubila« i da će prestati izlaziti »po svojoj prilici¹¹¹. Petranović nije želio ni surađivati u »Zori dalmatinskoj«. Svoje članke objavljivao je u njemačkim novinama (iz kojih su neki prevedeni na talijanski i objavljeni u zadarskom listu »La Dalmazia«), zatim u »Ljubitelju prosvještenija«, a, kao dopisnik iz Dalmacije, javljao se kraćim, nepotpisanim napisima i u »Serbskim narodnim novinama«, koje su izlazile u Pešti.

Za vrijeme svog rada i boravka na Visu, Petranović je polemizirao s Nikolom Tommaseom, u povodu članka »L'Aurora Dalmatica«, objavljenom 1845. u 69. broju lista »Gazzetta di Venezia«, u kojem je Tommaseo spomenuo i Dositeja Obradovića, navodeći da Obradović nije uspio nadići stare religiozne predrasude prema katoličkoj vjeri. Petranović je svoje reagiranje na tu Tommaseovu primjedbku sastavio na talijanskom jeziku i jedan primjerak tog svog polemičkog sastava poslao Teodoru Pavloviću, uredniku »Serbskih narodnih novina«. Pavlović je Petranovićev članak dao prevesti i objaviti. Taj je članak potom iz tog lista prenijela i »Zora dalmatinska«. Petranović je, osporavajući Tommaseovu primjebku, naglašavao da je Đ. Obradović »Serbe oba obreda smatrao za bratju po obštem poreklu« i da se zalagao da njihovo jedinstvo bude izgrađivano »ljubavlju i terpeljivostju uzajamnom«¹¹². Nezadovoljan s prijevodom tog svog napisa, Petranović je objašnjavao čitaocima »Zore dalmatinske« da je taj prijevod s talijanskog »u naški jezik« učinjen od nekog njemu »nepoznatog u Pešti«, jer da sâm, kad je slao »izvorni talianski sastavak« uredniku Pavloviću, nije imao vremena »poserbiti ga«¹¹³. Tommaseo je preko lista »La Dalmazia« odgovorio Petranoviću, na što je Petranović uzvratio brošurou: »Parole in risposta all'articolo del chiarissimo signor Nicolò Tommaseo, Della tolleranza del Dott. Petranovich«, Zara 1846. S tom polemikom Petranovićevo ime postalo je još poznatije.

Iz Visa je Petranović 1847. g. premješten u Obrovac, gdje je, također kao kancelir, radio u tamošnjem kotarskom sudu. Nalazeći se u Obrovcu mogao je biti u češćem doticaju i s krugom oko »Zore dalmatinske« u Zadru.

¹¹¹ B. Petranović — Stanku Vrazu, Vis 5. IV 1845, NSK, R. 3981b.

¹¹² B. Petranović, Odgovor gosp. N. Tommaseo, »Zora dalmatinska« br. 35, Zadar 1845, 280.

¹¹³ Božidar Petranović, Gospodine Uredniče! — »Zora dalmatinska« br. 39, Zadar 1845, 304.

Jezična i pravopisna suprotstavljanja, koja su među ilircima i tada nastavljena, odbijala su Petranovića i dalje od suradnje u »Zori dalmatinskoj«. Zbog nepoželjnih posljedica, koje su Dalmaciji nanosile te raspre, bio je nezadovoljan, što se vidi i iz njegova pisma Ljudevitu Gaju: »Ovdi narodnost naša pod uredničtvom Kuzmanića i Starčevića sve to većma propada. Čućete do malo da je Zora sasvim izčezla. I neka, i pravo je«¹¹⁴. Petranovićev spisateljski i osobito rodoljubivi rad istican je u »Danici« s priznanjem. U napisu, u kojem je to priznanje iskazano, rečeno je za Petranovića kao rodoljuba da je »jedan izmed prvih domorodacah i učenih Slavjanah u Dalmaciji«, koji je svoje sunarodnjake počeo »buditi i svetovat da se okane dugotrajne nemarnosti za narodnost«¹¹⁵. Djelujući u tom pravcu i potičući druge na takvo djelovanje on je obavljao veoma značajan preporodni posao.

3.

U Austrijskoj carevini, bremenitoj teškim nacionalnim, klasnim i ostalim problemima, vladajući Metternichov apsolutizam bio je prvi na udaru revolucionarnog vala, koji se u ožujku 1848. podigao u Beču. Političko gibanje 1848. očitovalo se i u nekim dalmatinskim sredinama, među kojima i u malom Obrovcu, u kojem je djelovao Božidar Petranović.

Kao veoma živo trgovište kroz koje se odvijala trgovina između Dalmacije i banske Hrvatske, Obrovac je bio tipična spona, koja je tom svojom ulogom pokazivala »nedjeljivost hrvatskog teritorija«¹¹⁶. Tu je uvijek bila živo prisutna i narodna riječ, koja je povezivala ljude s jedne i s druge strane Velebita. Dana 7. travnja 1848. općinska uprava iz Obrovca — a u vezi s predstojećim izborom dalmatinskih zastupnika koji će u Beču raspravljati o ustavu carevine — obratila se jednim dopisom ostalim dalmatinskim općinama, u kojima je isticala: da je »dalmatinski narod i svojim porijeklom i po svom jeziku i običajima doista slavenski, da svaki njegov moralni razvoj i prosvjetljivanje treba da bude po prirodi slavensko«, te da bi, kad bi se to »htjelo bastardirati talijanskim jezikom i duhom«, bilo »za osudu«, jer bi bilo »ubitačno za našu narodnost«, a i rezultat bi »ostao negativan« kako su dokazala i »prošla stoljeća«. U dopisu je dalje poručivano: »Nemojmo se stiditi naše majke domovine, našeg slavnog porijekla, naše narodnosti, pokažimo se pravi i dostojni Slaveni.« Naglašavajući potrebu da u školama zavlada »materinski jezik dalmatinski« i da se izvrši sjedinjenje Dalmacije sa banskom Hrvatskom, obrovačka je općinska uprava u tom dopisu upozoravala: »Svratimo pogled na druge narode, nosili oni koje bilo ime. Svi oni nastoje da se ujedine i konsolidiraju svoj vlastiti opstanak, tražeći osobito upotrebu materinskog jezika«. Taj dopis, sastavljen i razaslan na talijanskom jeziku, potpisali su članovi uprave općine Obrovac: Tremoli, Simonelli, Radulović, Simić i Milanović¹¹⁷. Dopis je, međutim, sastavio Božidar Petranović¹¹⁸, koji je, najvjerojatnije, dao i poticaj za to

¹¹⁴ B. Petranović — Lj. Gaju, Obrovac 29. V 1847, NSK, R. 4702-b.

¹¹⁵ I. F. Jukić, Hristjani u Dalmaciji i njihova književnost, »Danica horvatska, slavonska i dalmatinska« br. 22, Zagreb 1847, 88.

¹¹⁶ Šime Peričić, Obrovac kao trgovište, »Radovi Zavoda JAZU, u Zadru«, sv. XXVI, Zadar 1979, 231.

¹¹⁷ Grga Novak, Poziv Obrovca za slavenstvo Dalmacije 7. aprila 1848, »Magazin sjeverne Dalmacije 1935«, Split (1935), 87—91.

¹¹⁸ K. Milutinović, n. d. (45), 85.

obraćanje obrovačke općinske uprave ostalim općinskim upravama u Dalmaciji.

Političko reagiranje ostalih općinskih uprava bilo je u toj prilici nejedinstveno. Općinske uprave nekih većih gradova bile su npr. i protiv upotrebe narodnog jezika u javnim službama i protiv sjedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom. Njihov stav nije djelovao iznenađujuće s obzirom da su glavnu riječ u njima vodili odnarođeni ili pretežno odnarođeni pojedinci. Dug je i naporan put predstavljao da se ostvari narodni preporod u Dalmaciji. Do tada su u tom pravcu bili učinjeni tek prvi značajniji koraci. Božidar Petranović se nalazio među protagonistima tog nastojanja.

Njegujući uporno narodni jezik i svojim spisateljskim primjerom, Petranović je želio da se taj jezik što bolje »za javni život priugotovi«¹¹⁹. Protivnici narodnog jezika u Dalmaciji, među kojima osobito oni iz redova režimske birokracije koji su taj jezik malo poznavali ili ga uopće nisu poznavali, stalno su isticali kako taj jezik nije još dovoljno razvijen za potrebe nastave, sudovanja i u upravnoj administraciji. Spisatelji koji su u Dalmaciji pisali svojim materinskim jezikom — kao što je i Petranović pisao — doprinosili su, dakle, i izgradnji i dokazivanju sposobnosti svoga jezika kao književnog jezika.

O Petranoviću kao Srbinu-ilircu podosta se znalo i izvan Dalmacije — u banskoj Hrvatskoj i u Vojvodini. Kad je Jelačić bio imenovan banom i najavljeno formiranje Banskog vijeća u Zagrebu, Stevan Petrović Knićanin pisao je 22. ožujka 1848. Ljudevitu Gaju i Stjepanu Rkaloviću kako bi bilo dobro da u tu banovinsku vladu »bar dva Srbina dođu«, jer da bi se time kod Srba u Hrvatskoj »istrebilo ono opako podozrevane i nepovjere, koe e nemalij uzrok nazadku i nesreći njihovoj«¹²⁰. I zaista, pri sastavljanju Banskog vijeća imalo se to u vidu, te je uzet bio u obzir i Božidar Petranović, Srbin iz Dalmacije, kao mogući načelnik odsjeka za prosvjetu. Ali, do tog Petranovićeva izbora nije došlo, jer je Bansko vijeće najzad bilo popunjeno »isključivo ličnostima iz uže Hrvatske«¹²¹.

Politička aktivnost Božidara Petranovića u Obrovcu vidljiva je i iz saopćenja njegovih suvremenika. U Obrovcu se, u travnju 1848, našao i Matija Ban kao agent Ilije Garašanina. On se sastao i sa Božidarom Petranovićem, o kojem je izvijestio: da je zapovjednik mjesne narodne garde i da utječe na narod. Saopćio je i to da su Obrovčani voljni poslati svoje predstavnike u Hrvatski sabor u Zagrebu¹²². S Petranovićem je u Obrovcu surađivao i pretor J. Valenčić, koji je 19. svibnja 1848, pišući iz Obrovca Stjepanu Ivičeviću i iskazujući mu svoje rodoljublje, pisao o sebi da ga je »iliriska majka rodila i odgojila« da »čista slavnska krv« u njegovim »žilah kuca«. U tom pismu on je dalje kazao: »Odmah od početka ustavnog političkog življenja ja i Petranović jednodušno jesmo nastojali za probuditi duh narodni u ovoj Bukovskoi Krajni... Svi Obrovčani štiju zagrebačke Novine...« Ukazujući i na rezultate tog nastojanja, naveo je da u obrovačkom kraju »nema nijednoga koji nebi bio vrući domorodac slavenski«¹²³.

¹¹⁹ F. Rački, Božidar Petranović — »Vienac« br. 15, Zagreb 1875, 244.

¹²⁰ J. Horvat — J. Ravlić, n. d. (73), 255.

¹²¹ Isto, 256.

¹²² R. Petrović, n. d., 93.

¹²³ Isto, 100.

Koliko je Petranović nakon sloma Metternichova apsolutizma bio zagrijan za narodnosno političko djelovanje vidljivo je i iz njegove prepiske sa Stjepanom Ivičevićem, kojeg je, kao pisca i rodoljuba, veoma cijenio. Petranović je smatrao da je Ivičević u tadašnjim okolnostima »najtvrdji i najpoglavitiji stup« u obrani »narodnosti i jezika našeg«, da ga narod u svom srcu »od poodavna« osjeća kao »čelovodju svoga« i da mu on i dalje treba »čelovodja« biti. »Budi mu što Gaj Hervtima«¹²⁴. Svi će »dobromisleći Dalmatini« rado pod Ivičevićev »barjak stupiti«, a među njima će i on, Petranović, »biti prvi«. Njihovo djelovanje — naglasio je Petranović — moralo bi polaziti od načelâ: »narodnost, sloga, vjernost cesaru«. Mogućnosti za rad u interesu naroda postoje. Jer, »ustav jemči svakoj državi njezinu narodnost, dakle i našu«. A što se tiče jednog dijela »potalijančenih gradjanah«, njih — isticao je Petranović — treba osvještavati, buditi u njima osjećaj »za narodnost, za majčin jezik«, kako bi se njihova »meržnja« pretvorila »u ljubav«.

Osvrnuo se Petranović u tom pismu¹²⁵ i na odjeke, koje je izazvao dopis općinske uprave iz Obrovca, upućen ostalim dalmatinskim općinskim upravama. Bio je zadovoljan stavom makarske općinske uprave i izražavao joj je svoju zahvalnost »na bratimskom odgovoru«, a ljutio se na stav splitske općinske uprave, za čije je članove kazao: »Slēpci oni do toga su stupnja zabludili u pomami svojoj za Italijom, da bitje narodnosti slavjanske u Dalmaciji uprav odriču«. Citirajući ovaj navod iz izjave splitske općinske uprave: »Prostota nije nikad ime nadiela narodu, nego naučni, izobraženi dio, radi česa i dalmatinski narod nemožese za slavjanski narod držati« — Petranović je dalje obrazlagao: »Pa kod ovakog ćutjenstva poglavite jedne občine, zar da mi ruke prekrstivši u neslavnoj apatii gledamo da nam se od mervice sugradjanah ona svetinja tlači, koju isti ustav za takvu progłosi, i da će nju poštovati obeća. Od glave riba smerdi, pa zlo po narodnost našu ako nam svi poklisari za veliku bečku skupštinu od splitskog mišljenja budu«¹²⁶.

Postojala je namjera da se pokrenu i političke novine, što je, također, vidljivo iz tog Petranovićeva pisma. On kaže: »Pristajem rado na ime novinah »Dalmatinske, Ercegovske i Bosanske« koje države Bože daj sjedinile se na berzo činom, kao što su odavno srcem i dušom«¹²⁷. Kako je Ivičević želio da se — pored tih političkih novina — zasebno i istodobno pokrene

¹²⁴ U Dalmaciji do tog doba, u to doba, pa i za dugo vremena kasnije kad bi se kazalo: *Hrvat* — mislilo se na Hrvata s druge strane Velebita, u banskoj Hrvatskoj. To potvrđuje i taj Petranovićev navod. — Jednako tako kad bi se u Dalmaciji tih vremena kazalo: *Hrvatska* — mislilo se na bansku Hrvatsku.

¹²⁵ Božidar Petranović — Stjepanu Ivičeviću, Obrovac 5. V 1848, NSK, R. 5904-b.

¹²⁶ Odnosi se na zastupnike, koje je Dalmacija trebala izabrati za državni parlament u Beču.

¹²⁷ Mnogi su dalmatinski Hrvati i Srbi, pogotovo od tog vremena, tako gajili nadu da će se Bosna i Hercegovina osloboditi turske vlasti i naći u zajednici s Dalmacijom. Predviđalo se da će doći do oslobodilačkog ustanka na bosansko-hercegovačkom tlu, i smatralo kako bi tom prigodom s dobrovoljcima trebalo upasti iz Dalmacije i pomoći tamošnjim ustanicima. Da je o tim upadima, u slučaju tamošnjeg ustanka, bilo i vrlo ozbiljnih razmišljanja svjedoče i razgovori koje je Matija Ban — u duhu Garašaninovih instrukcija — vodio s pojedinim istaknutijim ličnostima za svoga posjeta Dalmaciji i Crnoj Gori u proljeće 1848.

i književni list, koji bi nosio naziv: »Vlašići«¹²⁸, Petranović je, imajući u vidu »sirotinju puka« i »nemarnost gradjanah za slavjanstvo« u Dalmaciji, smatrao da bi se »dvostruke novine — političke i književne« teško »održati mogle«. I zato je predlagao: »Ne bi li dakle bilo bolje da Vlašiće bar za koje vrēme dok ljubav za narodnost ne objača dajemo bar appendice u istim političkim novinam? čim bi i čena manja bila«. Ako bi se s tim Ivičević složio, Petranović ga je zamolio da sastavi i »proglas za političke novine i Vlašiće ukupno«, jer lijepo piše i najbolje zna kako se »narodu priprosto-mu« obratiti »bistro i razumno«. Molio ga je, također, da mu taj proglas pošalje »kako bi ga odma dao utiskati« u Zadru. Proglas bi potpisali Petranović, Ivičević i Kuzmanić. Za Kuzmanića je kazao: »Deržim da nam je ovaj svakako potrebit, buduć nastanjen u Zadru, gdi on jedan može politične novine uredjivat«. Za književnu i ostalu suradnju prema tadašnjim »potrebam naroda i vremena« brinuli bi se Petranović i Ivičević.

U vezi sa sastavljanjem proglasa o pokretanju tog lista, Petranović je Ivičeviću sugerirao: da proglas sadrži njihovo »političko vjerovanje«, da »duhom slobode i narodnosti diše«, da je ustav dragocjen dobitak jer osigurava »svakom narodu svoju narodnost i jezik«, da je »narod naš dalmatinski« sastavni »dio slavjanštine«, da »talijanski ne leži« ni »u kervi našoj«, ni »u srcu našem«. Trebat će u tom proglasu — nastavio je Petranović¹²⁹ — pozvati »sve domorodne Dalmatine — svetovnjake i sveštenike« da taj list potpomognu »jer se radi o preporođaju naroda našeg«. Dakako, morale bi se u proglasu — naglasio je Petranović — »očitovati i naše simpatije prema braći Hervatima i Slavoncim«. A što se tiče »verstopisja i načina pisanja« u listu, Petranović je bio potpuno suglasan s Ivičevićem — »da treba narodu prosto i jasno govoriti«. Petranović je pozvao i nekoliko »Rišćanah«¹³⁰ da potpomognu taj list i da surađuju u tom listu. Saopćivši to Ivičeviću, on je naglasio: »nek je i u tom obziru bratska sloga«, sugerirajući da i to može »u proglasu napomenuti«. List je trebao izlaziti »dvaput na nēdelju«, a njegova godišnja pretplatna cijena iznosila je 8 fiorina¹³¹. List, međutim, nije pokrenut. Vjerojatno se Ante Kuzmanić, urednik »Zore dalmatinske«, protivio pokretanju tog lista, smatrajući ga suvišnim, jer je otada i »Zora dalmatinska« počela donositi članke političkog sadržaja i usmjerenja.

Budući da su se približavali i izbori zastupnika za državni parlament u Beču, Petranović je upozoravao Ivičevića da treba uznastojati »da se oda-beru ljudi, koji će raditi za puk i narodnost našu«. Posebno je važno — savjetovao je on — utjecati na »kapitane i poglavice seoske nek se nedadu voditi za nos od gradjanah, nego neka dadu glas svoj ljudima koji ljube puk i njegove koristi«. Petranović je »u tom obziru već pisao priateljim i svećenstvu po selim« u obrovačkoj i kninskoj krajini. Nadao se da će i Ivičević »deputat biti«, te je, želeći to, kazao: »Kamo sreće«. Prema Petranovićevu mišljenju, dalmatinski »deputati u Beču« trebali bi se ponajprije

¹²⁸ Taj naziv je naziv skupine od sedam zvijezda koliko se — u zviježđu Bika — vidi prostim okom. Vlašići se spominju i u grčkoj mitologiji, koja kaže da su nastali od sedam Atlantovih kćeri, koje je Zeus pretvorio u zvijezde. Ta skupina zvijezda simbolizira srodnost, zajedništvo i slogu.

¹²⁹ V. bilj. 125, isto.

¹³⁰ Odnosi se na pravoslavce u Dalmaciji.

¹³¹ V. bilj. 125, isto.

založiti za »podignutje katedre ilirskog jezika u Zadru ili Splitu«, kao i za ustanovljenje »učionice jedne u kojoj će se budući narodni učitelji učiti«. Time bi se postiglo da se narodni jezik »i u javne poslove bar do nekoliko godina uvede«. Što se tiče sjedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom, Petranović je isticao da s prekovlebitskim Hrvatima »najpre tvrdi ugovor sklopiti valja, a »oni su tom nakloniti«. Sjedinjenje je — naglašavao je on¹³² — nužno, jer: »Dalmacija sama po sebi — to jest kao ustavna država austrijska — mučno bi obstala«.

Interesi dalmatinskih Hrvata i Srba bili su podjednaki, te su se oni za te interese zajednički i borili. Bilo je i zasebnih inicijativa, koje su poticale iz redova pravoslavnog svećenstva. Tako je npr. Đorđe Nikolajević, paroh u Dubrovniku, izradio zahtjeve pravoslavnog stanovništva Dalmacije¹³³, koje je 18. travnja 1848. poslao arhimandritu Stevanu Kneževiću, moleći ga da ih saopći crkvenim pravoslavnim općinama u sjevernoj Dalmaciji i napominjući da bi trebali poslati u Beč dva izaslanika, koji bi izložili caru te zahtjeve. Nikolajević je predlagao da bi ti izaslanici bili Božidar Petranović i arhimandrit Knežević kao najpogodnije osobe i izjavio da dubrovačka crkvena pravoslavna općina daje za njihov izbor svoj »vot«¹³⁴. Do odašiljanja tih izaslanika u Beč nije došlo, jer je najzad bio zauzet stav da se sačekaju predstojeći izbori za zastupnike u bečkom državnom parlamentu, u kojem će se moći govorati i posebni srpski zahtjevi.

Krajem svibnja 1848. održana je velika slavenska skupština u Pragu, na koju su bili pozvani i predstavnici Dalmacije. Budući da je taj poziv kasno stigao i da nije bilo dovoljno vremena za provođenje širih dogovora o ličnostima koje bi zastupale Dalmaciju, iz Dalmacije nije nitko upućen. Odaslan je jedino 21. svibnja 1848. dopis, upućen organizacijskom odboru te skupštine u Pragu, koji je potpisalo niz dalmatinskih Slavena (Hrvata i Srba). Nakon prvopotpisanog Ante Kuzmanića, koji je uz svoj potpis nadodao: »za Split«, slijedio je odmah iza Kuzmanića potpis Božidara Petranovića, koji je uz svoj potpis naveo: »za Obrovac«. U tom dopisu — koji je započeo oslovom: »Bratjo slavjanska!« — isticano je da su Česi pokazali »svitu« izraze »goruche svoje ljubavi pram Slavjanstvu«, te da su svojim pisanjem potakli i dalmatinske Slavene da se založe za svoj jezik i svoju narodnost »slavsku«. Pristajući »dragovoljno na odluke velike tamošnje skupštine« i želeći joj uspjeh »u njezinom domorodnom nastojanju«, potpisani su poručivali: »U svakoj prigodi, dobroj ili zloj, imatichete u Dalmatinim istinite prijatelje, virne saveznike«¹³⁵. Taj je dopis bio tiskan i u obliku oglasa¹³⁶ i rasturan po Dalmaciji s namjerom da utječe na narodno osvješćivanje i na osjećaj slavenske uzajamnosti.

¹³² Isto.

¹³³ Dimitrije Ruvarac, Zahtevanje dubrovačko-dalmatinskih Srba 1848. Preštampano iz Rešetarova zbornika, Dubrovnik 1931, 1—2. — Ti su zahtjevi tražili: potpunu slobodu pravoslavne crkve, mogućnost prelaska iz katoličke u pravoslavnu vjeru (i obrnuto), državne plaće za parohijalno svećenstvo, državne plaće za sve učitelje srpskih škola, udžbenike srpskih škola koje bi sastavili inspektori i upravitelji tih škola u sporazumu s episkopom, postavljanje Srba i u više javne službe, pravo naroda da bira episkopa.

¹³⁴ Isto, 3.

¹³⁵ Zora dalmatinska br. 22, Zadar 1848, 85.

¹³⁶ Vj. Maštrović, Zadarska oznanjenja iz 18, 19. i početkom 20. stoljeća (Jadertina croatica), Zagreb 1979, 231—233.

Petranović je službovao u Obrovcu do potkraj svibnja 1848, kad je premješten u Knin, gdje je radio kao pristav u kotarskom sudu. U Kninu je on i dotada bio veoma poznat i to ne samo kao čovjek koji se oženio u toj sredini i koji je tu povremeno navraćao ženinoj rodbini, već i po svom javnom, spisateljskom radu, i po svojoj povezanosti s rodoljubima iz Knina i kninskog kraja. Rodoljubi obrovačke i kninske krajine kandidirali su ga i početkom lipnja 1848. izabrali za svoga zastupnika u državnom parlamentu u Beču. O tome je on obavijestio svog prijatelja Ivičevića: »U jučerašnjoj skupštini ja ostado za deputata krajne kninske i obrovačke sa 68 odvjetah medju 102«. Želio je Petranović da i Ivičević bude izabran za zastupnika,¹³⁷ što se doista i dogodilo.

Uoči održavanja tih izbora — dan ranije — Petranović je u Kninu održao govor biračima¹³⁸. Kazao je da je razoren »visoki zid« koji je dijelio cara od njegovih podanika. Pali su »oni opaki i oholi ljudi« koji su pred carem krili istinu, koji su mu prikazivali »crno za bijelo« i koji »milione podloxnikah u okovih sapete derxahu«. Svijestan je koliko je teško breme narodnog zastupnika, ali on to breme prima »dragovoljno na sebe«, zahvaljuje biračima na povjerenju i obećaje im da će im svojim zalaganjem uzvratiti »s jednakom ljubavlju«.

Govoreći o svojim stavovima, za koje će se zauzimati u parlamentu, Petranović je rekao: »Prie svega nastojatchu da se neki danci i tekobe s naroda dignu ili barem spuste; da bude svakom slobodno sijati duvan i da bude prosta trgovina medju Cesarovinom i Dalmacijom; da se kontumaci na turskoj medji dignu dok ljudi preko granice dobro zdravlje uxivaju; da se trgovini dalmatinskoj u izvozu naših plodovah kano ulja, vina, xita itd. dade svako moguče oblakšanje i pomoč, a Split da se proglasi slobodnom lukom po put Tersta ili Mljetakah; da se ukine lotaria, i da se oštri zakon ustanovi protivu kamatnikom od kojih ti dodje svaka muka i nevolja mili narode«. Jer, »kamatnici su krvopije puka« koji traže dobit od 20 do 30% godišnje! Petranović će zahtijevati »da se zakonom urede uzajamne pravice i duxnosti gospodara zemlje i kmeta«, da u općinskim vijećima »pored gradjanah budu sjedili i odabrani texaci, za da mogu i oni procijeniti svaku pametnu uredbu, koja je upravljena na obchenu korist svega puka i na podobrenje njegova stanja«. Općina će morati imati »podpunu slobodu« u svom poslovanju i samostalno odlučivati o svemu »što nadju da je potrebno i korisno za puk« a ne da, kao do tada, da su »prisljlene« i »za najmanju stvar i posao« tražiti »dopuštenje od vladanja« (tj. od viših organa vlasti), te »da imadu i vlastite dohodke po starom običaju«.

U odnosu na sudovanje, Petranović je kazao: »Trudichu se svakako da parnice u našim sudovima budu krache, bez mnogoga pisanja i duga pravdanja, i da se, ako ne sasvim ukine, a ono bar spusti karta bulata«. Naglasio je da će nastojati »da se omali broj platjenikah (impiegatah)«, pa makar i on svoj »kruh izgubio«, jer da voli »korist i sreću puka, neg svoju vlastitu«.

¹³⁷ Božidar Petranović — Stjepanu Ivičeviću, Knin 8. VI 1848, NSK, R. 5904-b.

¹³⁸ »Slovo rečeno u Kninu na 6 serpnja te. (g.) od gosp. Dra Boxidara Petranovica prid izbiračima, koji su ga izabrali za svoga poslanika« — *Zora dalmatinska* br. 29, Zadar 1848, 113—114.

Zalagat će se u parlamentu i za dopuštenje »da se mili naš hervatski jezik¹³⁹ što prije uvede u škole i u sudove«. Kad se to ostvari, i pučani će razumjeti »što se bude u sudu govorilo i radilo« i neće, kao dotada i tada »s derhchuchom rukom krix na pismo stavlјati«.

Ističući potrebu borbe za izvojevanje i očuvanje narodnih prava, Petranović je rekao: »Mi smo Hervati¹⁴⁰, pa nam valja narodnost našu i jezik čuvati kao zjenicu oka, i nju do poslednje kapi kervi braniti«. Pozivajući »rišćane« (pravoslavne) i »kršćane« (katolike) na međusobnu ljubav, poštovanje i slogu, on je naglasio: »Braćo moja Ristjani i Kerstjani! svi smo mi sinovi jednoga oca, koji je na nebu; svi smo prava jednokervna bratja. Ljubimo se i poštujemo zamjenito, a ne progonimo se poradi zakona« (tj. vjere — I. P.). On je obećao da će nastojati »da obje cerkve dobiju jednaku podpunu slobodu« u skladu s duhom tadašnjega vremena. U završnom dijelu svoga govora, Petranović je istakao potrebu sjedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom, za koje će se zauzimati. Ta potreba nije potreba samo Dalmacije, već potreba i želja — kako je kazao¹⁴¹ — »i brache Hervatah i Slavonacah da se s njima opet sadrujimo i kao prava bratja zagerlimo«.

Dalmaciju su u državnom parlamentu predstavljali 10 tada izabranih zastupnika. Bili su to, pored Petranovića i već spomenutog Ivičevića, još: Andrović, Filippi, Grabovac, Michieli-Vitturi, Paitoni, Petrović, Plenković i Radmilli¹⁴². Među njima je Petranović, nakon Ivičevića, najviše cijenio Plenkovića, kojeg je smatrao iskrenim rodoljubom i jednim od mogućih vođa narodnoprerednog pokreta u Dalmaciji. Upućujući prije izborâ — preko Ivičevića — svoj pozdrav Plenkoviću, Petranović je za Plenkovića tom prilikom kazao: »Zar nam on ne bi mogao biti Janko Drašković?«¹⁴³ Od ostale sedmorice zastupnika, sva su sedmorica bila za autonomni položaj Dalmacije i, izuzev donekle Petrovića, protiv uvođenja narodnog jezika u dalmatinsko školstvo, sudstvo i upravu.

Božidar Petranović je u državnom parlamentu u Beču pripadao »federalističkoj stranci, koje su se držali većinom slavenski poslanici iz različitih krajeva carevine«, te je u toj stranci ostao i djelovao sve do raspusta parlamenta¹⁴⁴. Parlament je imao sjedište u Beču sve do listopadske revolucije u tom gradu, a potom je premješten u Kromjeriž, gdje je nastavio radom do 4. III 1849. kada je bio raspušten.

Petranović je bio najaktivniji dalmatinski zastupnik u državnom parlamentu. Njemu su se obraćali iz Dalmacije poznanici i poštovatelji, moleći ga da se zauzme za rješenje njihovih želja. Tako npr., kad su se pounjaćeni dalmatinski Srbi 1. listopada 1848. obratili ministru unutrašnjih po-

¹³⁹ J. Sundečić, pišući o Božidaru Petranoviću i citirajući dijelove iz tog Petranovićeve govora (n. d., 37), kaže da ima »autentičan dokaz« da je uredništvo »Zore dalmatinske« — u kojoj je objavljen taj govor — svojevoljno, umjesto: »naš jezik« (kako je Petranović napisao) stavilo: »hrvatski jezik«.

¹⁴⁰ Sundečić tvrdi (v. bilj. 139, isto) da je uredništvo »Zore dalmatinske« također svojevoljno na tom mjestu izostavilo riječ: »Srbi«, jer da je Petranović napisao (i kazao): »Mi smo Srbi i Hrvati...«.

¹⁴¹ Iz tu citiranih navoda Petranovićeve govora vidljiva je ortografija »Zore dalmatinske«, koje je Kuzmanić, ne prihvaćajući Gajev pravopis, uporno održavao. Ž je, dakle, navedeno kao x); č kao ch ili tj; č kao ç.

¹⁴² Grga Novak, Povijest Splita, IV, Split 1978, 1882.

¹⁴³ B. Petranović — S. Ivičeviću, Obrovac 13. V 1848, NSK, R. 5904-b.

¹⁴⁴ J. Sundečić, n. d., 40.

slova Franzu Stadionu tražeći da im se — u duhu ustava, koji je štitiu slobodu savjesti i vjeroispovijesti — omogući povratak u pravoslavnu vjeru, zamolili su i Božidara Petranovića da podupre njihov zahtjev. I Petranović je pisao ministru Stadionu, istaknuvši opravdanost traženja, koje su podnijeli molitelji, i obrazloživši da su drugi razlozi utjecali na to što su oni postali unijati, a ne njihovo uvjerenje¹⁴⁵. Izbivajući iz Dalmacije Petranović je — koliko mu je to bilo moguće — pratio i što se zbiva u Dalmaciji. Ponekad bi se javio pismom pojedinim dalmatinskim rodoljubima, potičući ih na daljnji rodoljubivi rad. Pokazuje to i pismo¹⁴⁶, koje je iz Beča pisao Šimi Ljubiću. On je iz Ljubićevih članaka vidio da je Ljubić »pravi Ilir i vatreni vjerni sin majke Slavie«. Osobito mu se dopalo što je Ljubić predlagao »da se jezik hervatski uvede u budući naš sabor zemaljski (dieta provinciale)«¹⁴⁷. Saopćavao je on Ljubiću da i on i Ivičević u Beču aktivno djeluju, i pri tom, zadovoljan s nastalim gibanjem, naglasio: »Vrieme je jur da se i Dalmatini probude«.

Govoreći o svojoj aktivnosti — kao zastupnika — Petranović je 1. prosinca 1848. iz Kromjeriža pisao Anti Kuzmaniću: »Ja sam, prijatelju moj ... učinio ministarstvu različita predloženja, od kojih poglavito jesu ova: da se uzdignu pučke učionice izključivo u narodnom duhu i jeziku i trošku države; da pri svakom gimnaziu bude stolica ilirskog jezika i književnosti; da se što skorije ustroji učionica za naučenje pučkih učiteljah, što no Niemci zovu preparanden curs; da se uredi u Zadru učionsko vieće, čijeg dužnosti biti će starat se za prenašanje u naš jezik školskih knjigah i činiti vladanju predloženja verhu narodnoga izobraženja; da se u Zadru uredjavaju »Novine dalmatinske« na trošak državnih; da se napokon zapisnici od ispitavanja svjedokah i obtuženih vode od sada u pučkom jeziku«. Vjerovao je Petranović da će te »želje naroda do malo vremena bit uslišane«. U istom pismu¹⁴⁸ isticao je da su »prie svega najpotrebnie narodne učionice«. Smatrao je da i zahtjeve treba iznositi prema stvarnim mogućnostima za njihovo ostvarenje, jer: »Vlada nije pak u stanju zadovoljiti svakoj našoj potrebi«.

Iznio je Petranović i svoje poglede o listopadskim revolucionarnim događajima u Beču, kad je došlo do sukoba »između carske vlasti i pobunjene demokracije«, i kojom je prigodom bio ubijen i ministar Latour. Petranovićevi pogledi na te događaje otkrivaju ne samo njegovu zbunjenost i njegovo nerazumijevanje pokretačke suštine tih događaja, već otkrivaju i njegove političko-konzervativne stavove. Revolucionarne istupe Bečana, Petranović je ocijenio kao akcije »kervolokah«. Po njemu su nosioci tog revolucionarnog istupa bili »pretjerana demokratska strana«, koja je od poodavno »smionog« stvarala »paklenu osnovu, koja je smierala na razorenje carevine, na pogubu naroda, njegove dobroćudnosti i njegova dobrostanja«. S prezirom je tvrdio da to žele svojim oružanim poduhvatima i Karlo Alberto, kojeg podrugljivo naziva: nepobjedivom talijanskom sabljom, i Lajos Kossuth, kojeg je nazvao: mađarskim Robespierreom, pripominjući da su

¹⁴⁵ K. Milutinović, n. d. (28), 45.

¹⁴⁶ B. Petranović — Š. Ljubiću, Beč 5. X (1848), Historijski arhiv u Zadru, Ljubićeva ostavština (dalje: HAZd, LJO).

¹⁴⁷ Taj je prijedlog Ljubić iznio u svom članku, objavljenom u darskom listu »La Dalmazia costituzionale«.

¹⁴⁸ Slavenski jug br. 2, Zagreb 1849. (»Pismo Dr B. Petranovića g. Anti Kuzmaniću Ured. Zore Dalmatinske«), 1.

oni glavni inspiratori i saveznici pobunjene bečke »ultrademokracije«. Radovao se uspjesima carske vojske i hvalio vojskovođu feldmaršala Radetskog i »vitezskog Jelačića«¹⁴⁹.

Osuđujući tako bečke ustanike, kao i oslobodilačke nastupe Talijana (na čelu s K. Albertom) i Mađara (na čelu s L. Kossuthom), Petranović je smatrao da su oni »pored razorenja carevine, radili i o uništenju i onako nevoljom stegnutoga odasvuda slavjanstva«. Naglašavao je »da budućnost naša jest kod Austrie, od uzderžanja koje visi sreća naša uboge Dalmacie«. Gledajući i u Talijanima i u Mađarima neprijatelje »slavenstva« i sa stajališta Dalmacije i sa stajališta banske Hrvatske, on je preporučivao odanost Austrijskoj carevini: »...ele mi, koji smo dušom i tjelom koreni Slavjani, poznavajući dobro pravu korist puka našega, hoćemo svakako čverstu zavezu s ustavnom Austriom, ako ne iz drugoga uzroka, a ono bar pored junačke Bosne i posestrime joj Ercegovine«¹⁵⁰. Sapijenti pauca«¹⁵¹.

Bio je Petranović uvjeren da će se sve narodne zajednice u ustavnoj Austrijskoj carevini, pa prema tome i dalmatinski Slaveni, moći uspješno razvijati u svojim prirodnim okvirima. Vjerovao je da se tokovi ustavom zagarantirane slobode ne mogu zaustaviti i da je nepovratno prošlo vrijeme kad su »Metternich et Sedlnizky... u savezu s jezuitizmom« mogli sapinjati »u okove duh narodah, kada pogerdne uhode s dostojanstvim i kruhom nadarene bivahu, i kad je mnoga poštena duša za razboritu koju rieč tamnicom platjala«. Uspoređivao je i tadašnji preporod u Dalmaciji sa preporodima ostalih slavenskih naroda u Austrijskoj carevini i konstatirao da se svuda više koristi »duh slobode« u interesu vlastite narodnosti nego u Dalmaciji, da je svuda sve oživjelo, jedino da je još samo u Dalmaciji prisutan »duboki sanak«. Potičući na brže buđenje Dalmacije iz tog »sna«, on je pisao: »Hoćemo li u ovom neslavnomu pokoju, ko narodnosti našoj pogibelji prieti, i nadalje ostati? Ja mnim da bi ovo bila za nas velika

sramota i grjehota. Dakle na noge! Naša sveta i poglavita sverha neka bude od sada prosvjetljenje dalmatinskoga puka. Naš težak nije više onaj što biaše prije 16. ožujka 1848. Blagosloveni ustav pretvorio je i njega u slobodnoga gradjanina, i za njega ogranu jarko sunce slobode. Da li, za da može kao slobodan čovjek služiti se razborito slobodom, treba da znade čitati i pisati, valja da bude ponešto izobražen. Narodnost naša slavjanska nek nam bude drugo poduzetje. Dalmacija je zemlja slavjanska, radi česa i jezik narodni mora u njoj zadobiti svoje dostojanstvo, koje mu pristoji po pravici. On mora prvi biti u učionici, i u sudovih, koji s narodom svakodnevno obće«¹⁵².

Imenovanje bana Jelačića — 2. prosinca 1848. — i za namjesnika Dalmacije izazvalo je veoma povoljan odjek kod svih dalmatinskih rodoljuba i osnažilo njihovu nadu da će se »slavenski« interesi u Dalmaciji otada sigurnije i brže ostvarivati. Dakako, bilo je i mnogo onih, kojima to imenovanje nije bilo drago, jer su se bojali istisnuća talijanskog jezika iz službene upotrebe i sjedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom. Taj strah ispoljio

¹⁴⁹ V. bilj. 148, isto, 1.

¹⁵⁰ Očito, Petranović je očekivao — kao što su to očekivali i mnogi njegovi suvremenici iz Dalmacije i banske Hrvatske — da će Austrijska carevina »osloboditi« Bosnu i Hercegovinu i uključiti ih u svoj državni sklop.

¹⁵¹ V. bilj. 148, isto, 1.

¹⁵² Isto, 1.

se i među većinom dalmatinskih zastupnika u državnom parlamentu, koji se iz Kromjeriža — u povodu navedenog Jelačićeva imenovanja i za dalmatinskog namjesnika — obratili pismenim upitom ministru unutrašnjih poslova, ističući »kako je Dalmacija imala uvijek svoju posebnu vladu i namjesnika« i moleći za odgovor da li će to Jelačićevo imenovanje »donijeti kakvu promjenu u separatoj administraciji Dalmacije«. ¹⁵³ Tu predstavku potpisali su dalmatinski zastupnici u Kromjerižu (osim dvojice odsutnih: Petranovića, koji se u to vrijeme nalazio u Beču, i Androvića, koji momentalno nije bio prisutan) ¹⁵⁴. U Dalmaciji se shvatilo da ta dvojica, Petranović i Andrović, nisu htjeli potpisati taj upit, pa su im — iz pojedinih dalmatinskih sredina, koje su izrazitije bile zahvaćene preporodnim buđenjem — upućivane i čestitke. Vidljivo je to i iz jednog Petranovićeve saopćenja: »Danas primih pismo od svih općinah iz Boke, u kom mi izjavljuju svoje zadovoljstvo što nisam potpisao onu antislavjansku protestaciju mojih kolega protiv naimenovanju... Bana za Gubernatora Dalmatinskoga. Iste općine jedva čekaju da... Ban dodje u Dalmaciju« ¹⁵⁵. Općine i pojedinci, koji su upućivali čestitke Petranoviću zbog toga što nije bio potpisnik navedenog upita, zamjerali su istodobno zastupnicima Ivičeviću i Plenkoviću, prijateljima i zagovarateljima »slavjanstva«, što su pod taj upit dali svoj potpis.

Radujući se imenovanju bana Jelačića i za dalmatinskog namjesnika, Petranović je smatrao da je zbog interesâ Dalmacije potrebno da Jelačić što prije posjeti Dalmaciju, te je u vezi s tim pisao iz Kromjeriža: »želio bi svakako znati kada će... Ban u Dalmaciju, jer je moja vruća želja pratiti ga tamo ako je moguće« ¹⁵⁶. Po onome što je saznao iz Dalmacije, Petranović je vidio koliko »kleti talijanci« uporno i smišljeno »agitiraju protiv narodnoj stvari i... Banu«. I iz navoda u pismu, koje je »jedan deputirac iz Istrie primio... iz otačbine svoje« bilo mu je jasno kako i »tamo neprijatelji Slavjanstva bune narod« i kako, dakle, isto kao i u Dalmaciji, »po jednom planu rade«. Jedini zaključak, koji mu se pri tom nametnuo, bio je: »Vreme da se odupremo svojski« ¹⁵⁷. U tom otporu — smatrao je — mora biti uspjeha, jer su novonastali uvjeti drukčiji i povoljniji.

Obratio se Petranović 19. veljače 1849. iz Kromjeriža pismom i banu Jelačiću kao dalmatinskom namjesniku. Pisao mu je da mu »svakom poštom« iz Dalmacije stižu »nepovoljni glasovi« kako se »Talijanština« na tom području pojačano »upinje, da probudjeni slavjanski duh, u pokretu svom, ako ne sasvim uduši, a ono bar zaustavi«. Naveo je Petranović dalje

¹⁵³ G. Novak, n. d. (142), 1908.

¹⁵⁴ Ministar unutrašnjih poslova, F. Stadion, na podneseni upit dalmatinskih zastupnika odgovorio je 16. prosinca 1848.: da Dalmacija i nadalje ostaje zasebna »kraljevina« i sa svojom dotadašnjom upravnom organizacijom. Splitski zastupnik Paitoni, vatreni protivnik sjedinjenja Dalmacije sa banskom Hrvatskom, zadovoljan tim ministrovim odgovorom, obavještavao je o tome splitsku općinsku upravu, izjašnjavajući i u ovoj prigodi svoje antianeksionističke stavove: »A ujediniti se sa Hrvatskom znači izložiti se neprestanom novačenju, diktaturi koga pukovnika, omogućiti gubitak naših historijskih prava, vlade, pomorstva i svega onoga što smo od Talijana baštinili kao svoje, pretpostaviti neznanje napretku, civilizaciji divljaštvo, nezavisnosti konopac«. — G. Novak, n. d. (161), 1910.

¹⁵⁵ B. Petranović — (Metelu Ožegoviću?), Kromjeriž 8. I 1849, Benedikta Zelić-Bučan, Još iz ostavštine Mihovila Pavlinovića, »Radovi entra JAZU u Zadru«, sv. 21, Zadar 1974, 163.

¹⁵⁶ Isto, 163.

¹⁵⁷ Isto, 163.

što je sve, kao zastupnik, predlagao nadležnim ministarstvima u vezi s narodnim interesima u Dalmaciji, ali: »Od svega toga ništa do danas na vidjelo ne izidje«. Molio je Jelačića da bi se udostojao »potrebite mjere poduzeti, da se jedanput narodnosti našoj pravica učini, koju do danas uzalud izčekivamo«¹⁵⁸.

Smatrajući da je dobra knjiga veoma djelotvorno sredstvo narodnog preporoda, Petranović se zalagao za osnivanje društva u Dalmaciji, koje bi izdavalo knjige na narodnom jeziku po uzoru na onovremene »matice« (Maticu srpsku u Pešti, Maticu ilirsku u Zagrebu i Maticu češku u Pragu). U proljeće 1848, kad je Matija Ban posjetio Obrovac i Zadar, u tamošnjem krugu ljubitelja narodnog jezika i narodne prosvjete, bilo je, u Banovu prisustvu, a Petranovićevim poticajem, govora i »o ustanovljenju dalmatinske Matice«¹⁵⁹. Petranović je o tome sve više razmišljao, pa je 5. svibnja 1848. pisao Stjepanu Ivičeviću: »Suviše treba da mislimo kako će sklopiti jedno društvo na priliku Matice serbske ili Zagrebačke za izdavanje na svétlo naših knjigah, čemu je potrebit novčani fond. Misli ti o tom, i pozovi snažnim tvojim perom domorođce da priteknu novcem u pomoć. Ja bi odma f. 40 priložio«. I pretor Valenčić u Obrovcu dao bi »f. 20 i ito odma, ako je potreba«. Ustrojstvo Matice dalmatinske uredilo bi se poput ustrojstva Matice u Zagrebu¹⁶⁰. Nakon što je izabran za zastupnika, Petranović je u Beču i potom u Kromjериžu postao još uporniji u svojoj brizi oko prikupljanja novca za potrebe osnutka i rada Matice dalmatinske. Češke novine »Lipa Slovanska« od 14. listopada 1848. i »Narodni Noviny« od 23. studenog 1848. donijele su njegovu molbu, kojom je molio novčane priloge za Maticu dalmatinsku¹⁶¹. Petranovićevu molbu objavila je i »Zora dalmatinska«. U toj molbi on je isticao nužnost da se u Dalmaciji »slavenska« narodnost oživi i ojača, da se postigne potreban »prostor i upliv«, te da se »na temelju pod-pune jednakosti uskori i toliko koristno za obe strane sjedinjenje sa susjednom Hervatskom«. Matica dalmatinska — koju Petranović »s nekoliko svojih prijateljah odlučio je ustanovit u Dalmaciji« — ima zadatak da djeluje u tom pravcu. U svom radu ona će, »pored podupiranja književnosti«, podupirati i »izobrajenje prostoga puka u duhu sadanje slobode i european-skog bratimstva«¹⁶². Tu je molbu objavio i »Slavenski jug«¹⁶³. Petranović je, moleći pomoć za Maticu dalmatinsku, pisao 14. prosinca 1848. i Bogoslavu Šuleku: »Sverha Matice jest prosvetliti prosti narod dalmatinski, i uskorigi sjedinjenje Dalmacije s Hervatskom, koje što skorie biti mora kad nam je Bog i dobra sreća podělila Bana za Upravitelja našega. Znam Gospodine da bratja Horvati sada dosta troška i brige imaju, ter nisu u stanju pomoći nam. No sa svim tim stavite u Novine¹⁶⁴ nekoliko riječih i pozovite domorođce da nas u ovom poduzetju nezaborave. Tko zna te se koj brat

¹⁵⁸ Narodni list br. 43, Zadar 1909. (»Pismo Dra Božidara Petranovića banu Jelačiću iz god. 1849. Priobćio: Danilo Petranović«), 2.

¹⁵⁹ Ivo Tartalja, Radjanje ideje o Matici dalmatinskoj, »Zadarska revija« br. 6/1961, 466.

¹⁶⁰ V. bilj. 125, isto.

¹⁶¹ P. Karlič, n. d., 26.

¹⁶² B. Petranović, Molba! — »Zora dalmatinska« br. 51, Zadar' 1848, 203.

¹⁶³ V. bilj. 148, isto, 2.

¹⁶⁴ Bogoslav Šulek je tada bio urednik »Novina dalmatinsko-hervatsko-slavonskih u Zagrebu.

gane na milosrdje»¹⁶⁵. Molio je Petranović i bana Jelačića da preporučí velikašima u Banovini da svojim novčanim prilogima pomognu dalmatinsku »mladjanu Maticu«¹⁶⁶. Dok je u molbi, tiskanoj u »Zori dalmatinskoj« i »Slavenskom jugu« Petranović naveo da će Matica dalmatinska »što skorije stupiti u život u jednom gradu Dalmacie«, u pismu, pisanom Bogoslavu Šuleku, on je istakao da će Matica dalmatinska biti »ustrojena u Zadru«.

Za vrijeme Petranovićeve zastupničkog djelovanja u Beču i zatim u Kromjerižu jedna grupa zadarskih rodoljuba, okupljenih oko Ante Kuzmanića, radila je na tome da se u Zadru osnuje »Slavenska lipa«¹⁶⁷. Kad je Kuzmanić, kao urednik »Zore dalmatinske«, uvrstio u taj časopis Petranovićevu »Molbu«, kojom je Petranović tražio novčanu pomoć za osnutak i rad Matice dalmatinske, dao je na znanje čitaocima da se ne slaže s tim nazivom i to tako što je uz naziv: Matica dalmatinska (u Petranovićevoj tekstu) stavio upozoravajuću zvjezdicu i ispod crte pridodao svoju fusnotu, u kojoj je napisao da je bolji naziv: »Slavjansko-Dalmatinska Lipa«¹⁶⁸. Osnivačka skupština »Društva Slavenska lipa« u Zadru održana je 29. siječnja 1849. S osnutkom tog društva, Božidar Petranović, koji je i dalje ostao dosljedan svom nastojanju oko ustanovljenja Matice dalmatinske, »nije bio zadovoljan«¹⁶⁹. Privremeni upravni odbor »Društva Slavenska lipa«, izabran na navedenoj skupštini, uputio je 1. veljače 1849. pismo Božidaru Petranoviću u Kromjeriž, u kojem mu je pisao: »Vi ste prvi tamo naumili i nas nudili s pomoću i svitom da se i u Dalmaciji zavede jedno književno narodno društvo; a evo sad ovo društvo istom zavedeno blagodari Vam na Vašem nastojanju, priznajući Vas kao jednoga od najvridnijih ovoga koristnoga zavedenja, i kao svoga čestnoga člana. Nemojte pak zamiriti, što ovo Društvo nije se zavelo pod imenom Matica, kao što ste Vi željeli, jer njegova cilj nije samo književnost, nego i druge različite struke narodnoga poboljšanja na put ostalih takvih društavah. Za to, Prosv. Gospodine, nemojte njemu Vašu pomoć uskratiti; mi Vas molimo da i u naprida kao do sad radite, da se razgrana i bude koristno svojem prostomu narodu, koi veoma nauke i pomoći potrebuje«¹⁷⁰. Petranovićevo nezadovoljstvo s osnivanjem »Društva Slavenska lipa« u Zadru vidljivo je i iz pisma, koje je pisao banu Jelačiću. U tom pismu on je — znatno i pretjerujući — kazao da je to Društvo »bez ikakve politične svrhe«¹⁷¹. Prilike, koje su nadolazile, nisu pogodovale radu tog Društva, i ono se ubrzo, nakon osnutka, ugasilo, ostavivši iza sebe — u onodobnom tisku i među spisima ondašnjih organa vlasti — samo spomen da je bilo osnovano.

Pojedini dalmatinski rodoljubi osnivali su »slavjanska« društva i u manjim sredinama. Tako je npr. nastojanjem Šime Ljubića osnovano takvo društvo u Starom Gradu na Hvaru. Smatrao je Petranović — pa je to i istakao pišući Ljubiću — da bi to društvo u Starom Gradu, uz ostalo trebalo

¹⁶⁵ P. Karlić, n. d., 29.

¹⁶⁶ V. bilj. 158, isto, 2.

¹⁶⁷ Stijepo Obad, Slavenska lipa u Zadru, »Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio društvenih znanosti (5), Zadar 1974, 127 i d.; Vjekoslav Maštrović, Hrvatska društva u Zadru, »Zadar. Zbornik«, Zagreb 1964, 471—472.

¹⁶⁸ V. bilj. 162, isto, 203.

¹⁶⁹ V. Maštrović, n. d. (167), 472.

¹⁷⁰ S. Obad, n. d. (167), 138.

¹⁷¹ V. bilj. 179, isto, 2.

i »sabitirati riječi pomorske slavjanske, (fraseologiu) koje naši pomorci na brodovih upotrebljavaju« i te »riječi dati utiskati u Zori (dalmatinskoj — I. P.) ili napose«. Kad bi se taj posao obavio i u ostalim mjestima — naglasio je Petranović¹⁷² — »do malo godina imali (bi) čistu pomorsku fraseologiu« i ne bi »potrebovali talianskih imenah«.

U to je vrijeme Petranović u Kromjerižu — po nalogu Ministarstva pravde — prevodio »zakonik gradjanski u ilirski jezik«. Pišući banu Jelačiću o tom svom poslu, on mu je saopćavao: »Jezik u koji prenašam, jest ilirski književni, kojim se bratja naša Hervati služe«. Napomenuo je i to, da je isto Ministarstvo — u duhu njegova zastupničkog zahtjeva — svojom naredbom obavezalo dalmatinske »činovnike sudbene, da se potrudē jezik narodni temeljito izučiti« jer da će »u protivnom slučaju otpušteni biti«¹⁷³. Nadao se Petranović da će i novi ustav, koji je trebao donijeti državni parlament u Kromjerižu, pogodovati ostvarivanju i ostalih njegovih zahtjeva u narodnosnom interesu Dalmacije. Ali, taj »kromjeriški« ustav nije donesen, jer je car — nakon kontrarevolucionarnih uspjeha — raspustio parlament i oktrojirao centralistički ustav izrađen u ministarstvu.

Nakon raspuštanja »kromjeriškog« parlamenta, Petranović se vratio u Knin, gdje je nastavio radom kao pristav u tamošnjem korskom sudu. Tu se, međutim, kratko zadržao, jer je već u svibnju (1849.) bio pozvan u Beč da sudjeluje u radu komisije za izradu pravne i političko-upravne terminologije¹⁷⁴. Naime, da bi se narodni jezici mogli uvesti u sudstvo i upravu nadležna ministarstva su donijela odluku da se — za svaki slavenski jezik posebno — prethodno izradi pravna i političko-upravna terminologija. U komisiji za izradu te terminologije na hrvatskom ili srpskom i slovenskom jeziku nalazili su se Vuk Stefanović Karadžić, Ivan Mažuranić¹⁷⁵, Stjepan Car i Božidar Petranović.

Boraveći u Beču i razmišljajući o zadovoljavanju narodnosnih potreba u Dalmaciji, Petranović je sa mnogo optimističkog pouzdanja — u odnosu na realizaciju tih potreba — očekivao i djelotvornu podršku bana Jelačića. »Ovdi mi južni Slavjani — pisao je on iz Beča¹⁷⁶ — gojimo slatku nadu da će stvari za naše dobro izpasti. Dika naša Jelačić jest naš odvjjetnik, kome milostivi Cezar do sada ništa odrekao nije... Naše su želje smjerne i pravedne budući drugo netražimo do sačuvati narodnost našu i mili majčin jezik...« U Beču je Petranović završio svoj prevodilački posao i potkraj 1849. objavio »Sveobštij gradjanskij zakonik za sve nēmačke naslēdne zemlē Austriske monarhie«. U tom prijevodu upotrebio je on mnoštvo riječi iz slavenosrpskog jezika. Kako su u to vrijeme i u okviru komisije, koja je radila na izradi južnoslavenske pravne i političko-upravne terminologije, vođene veoma žive i polemične rasprave o jeziku, smatralo se potrebnim da se nadiđu sporenja i postigne sporazum o jedinstvenom književnom jeziku. Zbog toga je u Beču, u ožujku 1850. održan dogovor, čije su zaključke (kasnije nazvane: *Književni dogovor*) potpisali Đuro Daničić, Dimitrije Demeter, Ivan Kukuljević, Ivan Mažuranić, Frano Miklošić, Vinko Pacel, Stefan

¹⁷² B. Petranović — Š. Ljubiću, Kromjeriž 2. II 1849, HAZd, LJO. Kut. 11.

¹⁷³ V. bilj. 158, isto, 2.

¹⁷⁴ P. Karlič, n. d., 32.

¹⁷⁵ U rujnu 1849. Mažuranića je zamijenio u toj komisiji Dimitrije Demeter.

¹⁷⁶ B. Petranović — Š. Ljubiću, Beč 20. IX 1849, HAZd, LJO. Kut. 11.

Pejaković i Vuk Stefanović Karadžić¹⁷⁷. Među potpisnicima tog dogovora (koji se temeljio na Vukovim shvaćanjima) nema, dakle, Božidara Petranovića.

Petranović se, braneći neke slavensrpske jezične tradicije, držao svojih stavova, koje je pokazao i pri prevođenju austrijskog građanskog zakonika, i koje je nastojao obrazložiti u svojoj brošuri »O austrijskom građanskom zakoniku i o srbskom prevodu istoga«, tiskanoj ćirilicom 1850. u Beču. U toj brošuri on je tvrdio da za tada »nije nikako moguće jednim prevodom zakonika Srbima oboji crkvi podpuno zadovoljiti«. Jer: »Što su stoljetija utemeljila, ne da se tako lasno i u jedanput ukinuti«. Dao je on tu indirektno i svoj odgovor zašto nije potpisao »Književni dogovor«. Kazao je: »Razum i dobri osnovi mogu jedino uskoriti slogu, ali silom ne da se ni tu ništa učiniti. Tome se hoće vremena. A medju tim nastojmo da zapreke malo po malo uklonimo, da narod na to književno jedinstvo pripravimo, da se bratski zamjenito sporazumijemo. Inače nikad ništa od toga«¹⁷⁸.

Krajem 1850. Petranović je bio imenovan sudskim savjetnikom u Zadru sa zadatkom »da višoj vlasti podnese svoje predloge o novome preustrojstvu dalmatinskoga sudstva«¹⁷⁹. Došavši u Zadar našao se on u krugu i tamošnjih rodoljuba, koji su bili uplašeni novonastalom političkom situacijom. Iako je bio na snazi oktrojirani ustav izgledalo je kao da ne postoji ustavno stanje. Režimski organi bili su svemoćni i ponovno osiljeni kao u doba Metternichova apsolutizma. »Ljubitelj prosvještenija«, izdavan i uređivan od Đorđa Nikolajevića, izlazio je i dalje. »Zora dalmatinska«, koja je 1848. i početkom 1849. donosila i političke članke, podupirući zahtjeve za ponarođenje sudstva, školstva i uprave, kao i težnje za sjedinjenjem Dalmacije sa banskom Hrvatskom, prestala je izlaziti 25. lipnja 1849. Njen pokretač i višegodišnji urednik, Ante Kuzmanić, postao je urednik »Glasnika dalmatinskog« — upravno-političkih novina¹⁸⁰ — čiji je prvi broj izašao 4. lipnja 1849.¹⁸¹ djelujući, dakle, u službi pokrajinske vlade. Nove prepreke, koje su se sve izrazitije suprotstavljale širem narodnosnom radu, žalostile su i Božidara Petranovića. Svoja neraspoloženja nije iznosio javno. Uvijek je, pa i u svojim privatnim pismima, veličao cara. I stalno je nastojao da iskazima svoje odanosti vladajućem režimu pridobije i održi povjerenje tog režima, na što je, vjerojatno, bio potican zbog državne službe, u kojoj se nalazio, i u kojoj je želio napredovati.

4.

Rad na pravnoj i političko-upravnoj terminologiji toliko je Petranovića bio zagrijao da je on smatrao potrebnim da se tim poslom i nadalje bavi. Vidljivo je to donekle i iz njegova pisma, koje je bio uputio Društvu srbske slovesnosti, odgovarajući na upit tog Društva u kojem bi radnom odsjeku želio sudjelovati i odgovorivši »da kao korespondentnij njegov član« želi »u

¹⁷⁷ Zlatko Vince, n. d. (52), 280.

¹⁷⁸ K. Milutinović, n. d. (28), 48.

¹⁷⁹ J. Sundečić, n. d., 44.

¹⁸⁰ Pokretanje tog lista realizacija je prijedloga Božidara Petranovića: »da se u Zadru uređivaju Novine dalmatinske na trošak deržavni«, koji je on, kao zastupnik, iznio 1848. u državnom parlamentu.

¹⁸¹ VJ. Maštović, n. d. (94), 12—14.

pravoslovnij odsjek stupiti¹⁸². Po dolasku iz Beča u Zadar nastojao je da u Zadru pokrene stručni pravnički list. Iako se on nije u svemu slagao s Antom Kuzmanićem, pogotovo ne u pogledu Kuzmanićeva književno-jezičnog opredjeljenja, smatrao je ipak da bi Kuzmanić, kao urednik »Glasnika dalmatinskog«, bio pogodan i za urednika tog pravničkog lista, te je, pridobivši ga i zagrijavši za to, uznastojao da taj list što prije počne izlaziti. Ostvarenje tog nauma nije bilo lako. Ali, Petranovićeva upornost dovela je taj naum do njegova ostvarenja.

Prvi broj tog lista — s imenom: »Pravdonoša« — izašao je u Zadru 1. ožujka 1851. Bio je to »prvi pravnički list kod južnih Slavena«¹⁸³. List je izlazio kao tjednik. Petranović je nastojao preko svojih poznanika da sakupi što više pretplatnika, ističući da »bez njih« to »poduzetje obstati ne može«¹⁸⁴. Suradnici su mogli, što se jezika tiče, pisati po svojoj volji. Petranović je, iznoseći svoje mišljenje o tome, isticao da bi trebalo »pisati kako većina govori u Dalmaciji«. Mnogo mu je bilo stalo da se taj list održi, te je — zalažući se za njegovu sigurnost i sa stajališta pretplate i sa stajališta suradnje — naglašavao da je to »jedini list pravoslovni u cijeloj austrijskoj slavjanštini«,¹⁸⁵ Potpomagati »Pravdonošu« — smatrao je Petranović — znači raditi »za korist naroda«¹⁸⁶. On ga je, nastojeći mu osigurati potrebne pretplatnike, i sâm marljivo surađujući u njemu, potpomogao koliko mu je najviše bilo moguće.

S Kuzmanićem, koji je bio naveden kao izdavatelj i jedini urednik »Pravdonoše«, Petranović je dolazio i u sukob, jer se Kuzmanić nedovoljno zalagao za pronalaženje novih pretplatnika i novih saradnika. »Vieruj brate! — pisao je Petranović u vezi s tim Stjepanu Ivičeviću¹⁸⁷ — da mi je dosadio taj Kuzmanić, jedva čekam da dospie semestar,¹⁸⁸ pa da prekinem s njim svako obćenje i posao radi Pravdonoše. On ni mervice ne čuti u sebi pravog i čistog domoljublja, već je samo ponešen za novcem kao što se nestidi to javno govoriti pred svietom. Eto mogu reći da ja sam uredjujem pravdonošu i to bez ikakve koristi, koju brate! i ne tražim. On je za pravdonošu vergo u kesu čistog dobitka 250 f. pa neće nikako da nadje kog pomoćnika. Ako bi se ja izvadio pravdonoša morao bi prestati odmah¹⁸⁹, pa s toga valja mi goniti još za tri mieseca«.

Nadao se Petranović da će Ministarstvo pravosuđa pretplatiti na »Pravdonošu« — »sve sudove u Hervatskoj i Dalmaciji«. Nastojeći da se to ostva-

¹⁸² B. Petranović — Društvu srpske slovesnosti, Beč 20. XII 1849. (ćirilicom), Arhiv SANU u Beogradu.

¹⁸³ Vjekoslav Maštrović, Izdavačka djelatnost na hrvatskom jeziku u Zadru od 1800. do 1860. »Zadar. Zbornik«, Zagreb 1964, 747.

¹⁸⁴ B. Petranović — S. Ivičeviću, Zadar 28. II 1851, NSK, R. 5904-b.

¹⁸⁵ Isti — istome (bez naznake mjesta i datuma, ali — sigurno je to pismo pisano odmah nakon pokretanja »Pravdonoše« 1851), NSK, R. 5904-b.

¹⁸⁶ Isti — istome (bez naznake mjesta i datuma, ali kako se može zaključiti iz sadržaja pisma, ono je pisano nakon izlaska 1. br. »Pravdonoše« 1851), NSK, R. 5904-b.

¹⁸⁷ Isti — istome, Zadar 2, VI 1851, NSK, R. 5904-b.

¹⁸⁸ S Kuzmanićem je bilo dogovoreno — prije pokretanja »Pravdonoše« — da mu se posao izdavača i urednika tog lista povjerava za 6 mjeseci.

¹⁸⁹ Petranović se, kao državni službenik (sudac) nije želio javno naći u ulozi izdavača i urednika »Pravdonoše«, pa to i nije bio. Prepustio je to Kuzmaniću. A koliko je radio za »Pravdonošu«, i kakvo je značenje imalo to njegovo zalaganje, jasno pokazuje i taj njegov navod.

ri, on je smatrao da je to presudno za daljnje izlaženje lista. Pogotovo u tom slučaju valjalo bi »iztisluti Kuzmanića« i naći u Zadru »drugoga urednika, samo da nosi ime, a mi ćemo — isticao je Petranović¹⁹⁰ — raditi«. Nezadovoljan je bio i s Kuzmanićevim uređivanjem »Glasnika dalmatinskog«, prigovarajući mu da u tom listu nije nikad ništa »napisao o narodnosti našoj«. Kao urednik »Glasnika dalmatinskog«, Kuzmanić je godišnje primao 1.200, a kao urednik zakonskog lista »Bollettino delle leggi e degli atti del govoreno della Dalmazia« — 1.000 f., što je, sveukupno, bio u ono vrijeme poprilično visok prihod. Želio je Petranović da se umjesto Kuzmanića, za kojeg je kazao da »sije meržnju i neslogu«, nađe neki drugi »valjani Dalmatinac«, kojemu bi se mogli povjeriti ti urednički poslovi. Ta bi se zamjena morala naći »da nas potomstvo — veli Petranović¹⁹¹ — ne bude proklinjati«.

Pri izvođenju te zamjene mogao je Petranović — kako veli — svojim utjecajem »štogod pomoći«. Bilo bi mu najdraže kad bi te uredničke poslove u Zadru preuzeo Stjepan Ivičević, ali znajući da mu tadašnje njegove radne i obiteljske obaveze ne bi dopustile prelazak iz Makarske u Zadar, on je predlagao Ivičeviću da prihvati tu mogućnost njegov »verli sinovac don Mate«¹⁹². Cijeneći S. Ivičevića kao prijatelja i suradnika i noseći u sebi nezadovoljstvo zbog toga što u Zadru nema jedinstva ni među nekolicinom ljudi koji su poznati kao zagovaratelji narodnosnih interesa, Petranović se žalio Ivičeviću: »vieruj brate! da naša narodnost ni malo ne napreduje, a to s toga što neć ima nikoga da se za stvar svojski zauzme, jer svak gleda svoju ličnu korist. Tako moramo propasti. Ja sam ne mogu ništa učiniti.«¹⁹³

Petranović je mnogo očekivao od Jelačićeva posjeta Dalmaciji. »Jučer — pisao je on Ivičeviću¹⁹⁴ — stiže ovamo štafeta iz Zagreba da će Ban Jelačić s naročitim parobrodom krenut se iz Rieke put Dalmacie, da će 28. t. kolovoza stići u Zadar, gdi namierava baviti se jedan dan, pa će odavde' poduzeti svoj put u Split, Dubrovnik i Kotor, a iz Kotora opet natrag u Hervatsku. Na ovom putu zaderžaće se okolo 12 danah. Ovo ti mogu kazati iz pouzdanog izvora. Za sada dakle on neće pohoditi unutrašnju Dalmaciju, koje mi je puno žao — da li prijatelju dragi nevalja upustit ovu zgodnu prigodu i treba štogod raditi za narodnost. Oli sada oli već nikada ... Ban pošto se vrati u Zagreb podnieće svoje izvjestje Cesaru o Dalmaciji, potrebito je dakle da i narod naš izjavi mu svoju želju poradi svoje narodnosti i jezika; inače ne bi Ban imao uzroka dobrom našem Cesaru stvar prikazati i lieka potražiti. Valja dakle da občine seoske (gledaj svakako neka i makarska pristane) pošalju Banu slovinski napisana pisma, u kojima 1°. neka mu čestitaju dolazak njegov u Dalmaciju i da im je žao što neimaju ovi put sreće viditi ga u svojim obćinam, i izjaviti mu svoje počitanje i ljubav; 2°. da ga mole da se kod milostivog Cezara i Vlade zauzme svojski za narodnost našu a najskoli da se uvede jezik naš u sudove, jer da nije pravo

¹⁹⁰ V. bilj. 210, isto.

¹⁹¹ Isto.

¹⁹² Mate Ivičević (Drvenik kraj Makarske, 14. III 1825. — Split, 6. IV 1875), svećenik i preporodni književnik. U to vrijeme bio je viši prefekt u splitskom sjemeništu. — Cvito Fisković, Baština starih hrvatskih pisaca, Split 1978, 417—419.

¹⁹³ V. bilj. 187, isto.

¹⁹⁴ B. Petranović — Stj. Ivičeviću, Zadar 26. VIII 1851, Arhiv Hrvatske u Zagrebu. Ostavština Stj. Ivičevića.

ni za isto pravosuđe koristno da im se sudi u jeziku kog oni nepoznaju; da se pučke učionice ustanove izključivo u jeziku narodnom itd. Za sad Brate valja se ograničiti samo na ova pravedna pitanja, i ništa drugo ne tražiti... Ja ću Bana pohoditi ovdje i kazaću mu sve naustice poradi Pravdonoše, Glasnika... Nastoj da koja občina iz Imocke krajine upravi koje pismo. Mi valja da radimo okolo seopskih obćinah, jer od varoških malo se možemo nadati».

U nastojanju da ukloni Kuzmanića kao urednika ne samo »Pravdonoše«, već i »Glasnika dalmatinskog« i zakonskog lista, Petranović je naišao na podršku i kod pojedinih rodoljuba u Zadru. »Nas nekoliko domorodaca ovdje — pisao je on¹⁹⁵ — slažemo se u tome svikolici da dok je urednik Ante Kuzmanić narodnost naša nikako napredovati nemože. Valja dakle svakako nastojati izvaditi mu iz ruka pomenuto uređivanje iz kojeg se puk naš ništa koristiti nemože, ali na koji način ima se to učiniti? Tu je čvor«. To nastojanje nije bilo teško ostvariti što se tiče »Pravdonoše«. Kad je Kuzmanić istekao šestomjesečni ugovor za uređivanje tog lista, daljnji ugovor za taj posao nije sklopljen s njim, već je sklopljen s novim urednikom Ivanom Danilom. Taj je novi urednik uređivao »Pravdonošu« od 27. broja 1851. U listu je bio navedeno da Danilo obavlja urednički posao »sa sudjelovanjem gg. dra Božidara Petranovića, Av. Čepulica, Stjepana Ivičevića i Vuka Vrčevića«¹⁹⁶. Kuzmanić je i nadalje ostao urednik »Glasnika dalmatinskog« i zakonskog lista.

»Pravdonoša« je nastavio izlaženjem i u 1852. U proljeće te godine našao se »na umoru«, jer »što je bilo novaca to se svekolilko strošilo za tiskanje«. Govoreći o izbavljenju »Pravdonoše« iz tih teškoća, Petranović je naveo da se u ulozi izbavitelja našao ban Jelačić, koji je poslao 250 fiorina, preporučujući da se taj list, budući da je »veoma koristan«, izdaje »još za koje vrijeme«. Šaljući tu spasonosnu pomoć, Jelačić je odredio da se »30 iztisakah« lista besplatno šalje »onim domorodcima, koji će ga rado štiti a ne s njim u nugal«. U vezi s tim Petranović je pisao Ivičeviću: »Čuo sam da u Podgori ima jedan seljak izmim kapitana koji rado naški čita. Javi nam imena da jim možemo poslati brojeve od 1. siječnja i da možemo imena njihova pripomenuti Banu«. Zamolio je Ivičevića i tom prigodom za suradnju u listu, pripomenuo mu, u vezi s pravopisom, slijedeće: »A što se tiče onog blaženog *ie* iliti *i* piši kako ti se bolje sviđi«¹⁹⁷. »Pravdonoša« je zatim izlazio još nekoliko mjeseci. Zadnji njegov broj tiskan je 18. rujna 1852. Nije mogao dalje izlaziti — prema Petranovićevu saopćenju¹⁹⁸ — zbog »malog broja predbrojnikah«. Prilike za javno kulturno djelovanje postajale su sve teže, a za politički rad uopće nije bilo mogućnosti. Car je 31. prosinca 1851. i formalno sistirao ustav (koji je bio oktrojirao 4. ožujka 1849.), te je od početka 1852. započelo razdoblje otvorenog apsolutizma, koje je — po mi-

¹⁹⁵ Isti — istome, Zadar 6. IV 1851, Arhiv Hrvatske u Zagrebu. Ostavština Stj. Ivičevića.

¹⁹⁶ V. Maštrović, n. d. (94), 18.

¹⁹⁷ B. Petranović — Stj. Ivičeviću (bez naznake mj. i datuma), Arhiv Hrvatske. Ostavština Stj. Ivičevića.

¹⁹⁸ Isti — istome, Split 13. X 1852, NSK, R. 5904b; također i u: B. Petranović — Š. Ljubiću, Split 13. X (1852), HAZd, LJO, Kut. 11. — Petranović se u vrijeme pisanja tih pisama nalazio na kraćem liječenju u Splitu.

nistru unutrašnjih poslova Aleksandru Bachu — ostalo zapamćeno kao Bachov apsolutizam.

U siječnju 1853. Petranović je, kao sudski savjetnik, premješten iz Zadra u Kotor, gdje je radio u Okružnom sudu. Cijelo prethodno vrijeme, dok je radio u Zadru, mislio je i na ustanovljenje Matice dalmatinske, ali je vidio kako prilike nisu ni najmanje pogodne za to. »Od naše Matice — konstatirao je on u jednom svom pismu¹⁹⁹ — ni glasa ni traga. Ovdje brate! (u Zadru — I. P.) nitko ne mari, i valja čekati dok se stalno uredi sudovi i uvedu narodne čitaonice. Možda će ovdje biti više ljubitelja narodnosti. Ja ne spavam već vruće nastojim da se jednoč zametne«. Kako ta Petranovićeveva nastojanja da »zametne« Maticu dalmatinsku nisu davala rezultata, on se, odlazeći iz Zadra u Kotor na svoje novo radno mjesto, dogovorio sa svojim bratom Gerasimom, nastavnikom pravoslavne bogoslovije u Zadru, da ovaj dotad prikupljeni novac za osnutak Matice dalmatinske u iznosu od 771 fiorin i 20 novčića pošalje na čuvanje Matici ilirskoj u Zagreb, što je Gerasim odmah potom i učinio²⁰⁰. O svojoj odluci da se navedeni novac uputi u Zagreb pisao je Petranović Šimi Ljubiću: »Znajte gospodine! da ću ja skupljene novce za maticu dalmatinsku poslati u Zagreb da se sjedine s glavnicom Zagrebačke matice, da li pod ugovorom da ona tiskati ima i diela književna dalm. spisateljah«²⁰¹. Kad je taj novac bio poslat Matici ilirskoj, Petranović je o tome informirao preko novina i darovatelje priloga za Maticu dalmatinsku.

Prateći »Glasnik dalmatinski« i ljuteći se i dalje zbog Kuzmanićeva jezičnog separatizma, Petranović je pisao Ivičeviću: »Znaj prijatelju Stipane! da Hervati²⁰² nastoje i žele da se piše u ilirstvu obećanom jeziku kojim govore 6 milionah Ilirah po Dalmaciji, Bosni, Ercegovini, Srbiji, Hrvatskoj, Slavoniji, Sremu i t. d. a ne samo u nariječju jedne same pokrajine kao što piše Kuzmanić koi neće nikakvu rieč da primi ako nije čista Dalmatinska, jer na taj način ne ćemo se nikad književno složiti i ostaćemo vazda nastrožnjaci«²⁰³. Petranović je, očito, na tako posredan način želio utjecati i na Ivičevića da napusti svoju ikavštinu.

U Kotoru je Petranović ostao do travnja 1855, kad je premješten u Zadar, gdje je radio kao savjetnik u pokrajinskom Prizivnom sudištu²⁰⁴. I za boravka u Kotoru, a pogotovo od ponovnog dolaska u Zadar, on je sve svoje stvaralačke snage bio usmjerio u pravcu dovršenja pregleda povijesti opće književnosti, na kojem je započeo raditi mnogo ranije još u svojim mlađim godinama. Dovevši taj posao do kraja, uspio je da se 1858, u Novom Sadu — troškom tamošnjeg tipografa Danila Medakovića²⁰⁵ — tiska prvi svezak tog njegovog književnohistoriografskog pregleda (ćirilicom) pod naslovom »Istoria književnosti poglavitih na svetu naroda od najstariih vremena do sadašnjeg veka«.

¹⁹⁹ B. Petranović — Stj. Ivičeviću, Zadar 6. IV 1851, Arhiv Hrvatske u Zagrebu. Ostavština Stj. Ivičevića.

²⁰⁰ P. Karlić, n. d., 44.

²⁰¹ B. Petranović — Š. Ljubiću, Kotor 20. II (1853), HAZd, LJO, Kut. 11.

²⁰² Odnosi se na Hrvate u banskoj Hrvatskoj.

²⁰³ B. Petranović — Stj. Ivičeviću, Zadar 15. VIII 1854, Arhiv Hrvatske, Ostavština Stj. Ivičevića.

²⁰⁴ J. Sundečić, n. d., 45.

²⁰⁵ Isto, 46.

Kad je došlo do sloma apsolutizma, pa se očekivalo ustavno uređenje, grupa rodoljuba u Zadru (B. Petranović, I. Danilo i I. Brčić) odlučila je već u prosincu 1859. pripremiti proslavu stogodišnjice smrti Andrije Kačića Miošića. Prema Petranovićevoj, Danilovoj i Brčićevoj zamisli glavni pothvat u Kačićevoj proslavi trebalo je biti izdavanje zbornika radova pod naslovom »Vienac uzdarja narodnoga«. Taj je zbornik trebao biti izraz zahvalnosti naroda zaslužnom pjesniku. Sakupljanje suradničkih priloga za taj zbornik, a pogotovo sakupljanje novčanih potpora za izdavanje tog zbornika, trebalo je biti što šire — u cijeloj Dalmaciji — pa je već ta akcija morala izazvati širenje preporodnog duha. U prikupljanju i davanju novčanih potpora sudjelovali su učitelji, profesori, đaci, svećenici, pisci, odvjetnici, trgovci, obrtnici i razni posjednici s područja Dalmacije. Značajna je bila i podrška iz banske Hrvatske u pripremi Kačićeve proslave.

Tisak zbornika u čast Andrije Kačića Miošića počeo se tiskati početkom studenog 1860. i, uza svo nastojanje tiskare, on nije mogao biti gotov do sredine prosinca 1860, kad se navršavala stota godišnjica od Kačićeve smrti²⁰⁶. Petranović je nastojao da se u vrijeme te stogodišnjice ustanovi Matica dalmatinska u Zadru. U tu svrhu sazvaio je u Zadru sastanak, na kojem su razmotrena i prihvaćena pravila Matice dalmatinske. Potkraj istog mjeseca on je saopćavao: »Mi smo već predali Guverneru (Namjesništvu — I. P.) pravila Matice dalmatinske i čekamo svaki dan odobrenje, jer smo naumili na 14. prosinca otvoriti ju«²⁰⁷. Do odobrenja tih pravila, pa prema tome i do otvaranja Matice dalmatinske, tada nije došlo. Petranović je, uslijed toga, mogao biti razočaran, ali ne i obeshrabren. Jer, listopadskom diplomom 1860. car je navijestio uspostavu ustavnog stanja, koje je u najskorije vrijeme otvaralo mogućnosti narodnopreporodnog rada i na široj osnovi.

Potkraj 1860. i početkom 1861. objavljeno je više novinskih članaka u zadarskim listovima »La voce dalmatica«, »Osservatore Dalmato« i »Glasnik dalmatinski«, te u splitskom godišnjaku »Annuario dalmatico«, a i preko brošurâ, u kojima se razmatrao budući upravni položaj Dalmacije. Bilo je zalaganja i za sjedinjenje Dalmacije sa banskom Hrvatskom i za uvođenje hrvatskog jezika kao službenog jezika u dalmatinsko školstvo, sudstvo i administraciju. Zagovaratelji tih narodnih želja i potreba bili su pristaše Narodne stranke (narodnjaci). Bilo je i zalaganja za autonomiju Dalmacije i za održanje talijanskog jezika u dalmatinskom službenom životu. Zagovaratelji tih stavova pripadali su Autonomnaškoj stranci (autonomaši). Obje stranke, i Narodna i Autonomnaška, nicale su usporedo — u toku navedenih političkih istupa, da bi se u ožujku 1861. — za saborskih izbora — prvi put našle na borilištu, u kojem su odmjerile svoje snage. Božidar Petranović,

²⁰⁶ Zbornik: »Vienac uzdarja narodnoga o. Andrija Kačiću Miošiću u stolietni dan preminutja« — izašao je u prvoj polovici 1861. godine. U tom zborniku, koji su uredili Božidar Petranović i Ivan Danilo, Petranović je objavio dva svoja rada: »Jugoslavenski vitezovi« (str. 205—212) i »O crkveno-slavjanskom jeziku i bogoštovlju u Dalmaciji« (str. 233—242). U radu »Jugoslavjanski vitezovi« nastojao je on — kako je kazao — »u kratko« prikazati »dvie znamenite srbske porodice — Mitrovića inače Jankovića i Smiljanića — kojima pripada riedka zasluga da su uz sjajno viteštvo svojih članovah, u vrtlogu tuđinstva najprije turskoga pa talijanskog, ućuvala vazda čisto i neoskvrnjeno svoje slaviansko porieklo i ljubav domovini svojoj«.

²⁰⁷ B. Petranović — Stj. Ivičeviću, Zadar 25. XI 1860, NSK, R. 5904b.

koji se za taj program Narodne stranke borio još 1848/49, osjećao je jednaku pripadnost tom programu i krajem 1860. i početkom 1861, kad je taj program bio oživljen i s više širine i upornosti istican i zagovaran od novih, brojnijih i mlađih snaga.

Među narodnjačkim prvcima iz 1860/61. godine, jedino su Stjepan Ivičević i Ante Kuzmanić bili stariji od Petranovića. Nije se Božidar Petranović — koji se u vrijeme donošenja listopadske diplome 1860. — nalazio u 52. godini života, osjećao starim, ali se, s obzirom na svoj dotadašnji rad i razočaranja zbog neostvarenih nastojanja, i pogotovo u odnosu na te svježe, mlađe snage, koje su tek stupale na političko poprište, osjećao znatno umornim. Njemu se, kao narodnjaku, činilo dovoljnim — a to je pokazao svojim daljnjim angažiranjem — da podržava te svježe, mlađe političke djelatnike, i da oživotvori svoju zamisao o osnutku Matice dalmatinske. Njegova podrška Narodnoj stranci bila je pouzdana, ali — tiha. On nije istupao u tisku člancima političkog sadržaja, niti je pisao političke brošure. Smatrao je to nezgodnim s obzirom na njegov položaj savjetnika u pokrajinskom Prizivnom sudištu. I, u stvari, bojao se da kao državni službenik ne bude izložen mogućim neprilikama. Mogao je — ako su to nadležni režimski organi htjeli — biti premješten, pa i otpušten iz službe. A on nije bio spreman i na krajnji rizik.

Ukratko: Petranović se morao lomiti između onoga što mu je diktiralo rodoljublje i onoga što mu je, u njegovu rodoljubnom htijenju, onemogućavao njegov položaj državnog službenika. Nastojeći udovoljiti i srcu i oprezu kretao se on u svom javnom djelovanju samo dozvoljivim, sigurnim putem; radio je, dakle, ono i onoliko koliko je smio. Da bi pri tom pokazao i svoju odanost režimu uvijek je, što se vidi i iz njegovih pisama, hvalio cara²⁰⁸.

S velikom pažnjom — koliko mu je to bilo moguće preko onodobnog tiska — pratio je Petranović i rad Banske konferencije u Zagrebu. Ta je konferencija vijećala od 26. studenog 1860. do 17. siječnja 1861, održavši u tom razdoblju 9 sjednica, a bila je sazvana sa zadatkom da donese izborni zakon za Sabor i »uputstva za privremeno uredjenje županija i drugih municipija Hrvatske«²⁰⁹. Važno je bilo kakve će stavove zauzeti ta konferencija i prema Dalmaciji, jer su u toku njena trajanja vođene debate i od šireg nacionalnog interesa. Budući da se ona izjasnila o potrebi sjedinjenja Dalmacije sa banskom Hrvatskom, što je vidljivo i iz njena proglašenja »Braći Dalmatincima«, to je izjašnjenje bilo veoma značajna podrška nastojanjima u Dalmaciji da se to sjedinjenje ostvari. Na Bansku konferenciju trebali su doći i predstavnici Dalmacije — po 5 iz svakog okružja, da sudjeluju u dogovoru o sjedinjenju. Među odaslanicima iz splitskog okružja, koji su trebali poći na Bansku konferenciju u Zagreb, nalazio se i Stjepan Ivičević, Petranovićev prijatelj.

Što je Petranović mislio o sjedinjenju vidi se najbolje iz njegova pisma, koje je u to vrijeme pisao Ivičeviću: »Kao srčanom Slavjaninu nije potreba

²⁰⁸ U pismu Šimi Ljubiću (bez navoda mjesta i datuma pisanja), Petranović je npr. pisao: »Ako naše narodne stvari sada nestoje baš najbolje, negubimo zato nade, jer će i nami ako da Bog! osvanuti vedri dani, i sve će se na bolje okrenuti. Naš Cesar pravedan je«, — HAZd, LJO, Kut, 11.

²⁰⁹ Hodimir Sirotković, Izborni red za Sabor od 1861. godine i provođenje izbora, »Rad JAZU«. Knj. 347, Zagreb 1967, 212.

tebi dokazivati neizmiernu korist koja bi od toga sdruženja potekla u svakom obziru za biednu našu otačbinu, jer samo tako mogla bi se oprostiti upliva talianskih gradjanah a narod došao bi do samosviesti i očima bi jednoć progledao. Vidi se da su i u Beču poznali da je Austrii potrebito na jugu jako slaviansko kraljestvo²¹⁰, koje bi nju s mora branilo a po vremenu i Bosnu i Hercegovinu k nami privuklo. Zadrani a kako čujem i Spljetjani neće ni da čuju za to združenje, a tome se nije ni čuditi, jer bi jim gospodstvo prestalo. Dubrovčani i Kotorani su za združenje. Vieruj da Hrvati pošteno s nama misle. Oni vele združimo se kao bratja i ravni jedan drugom²¹¹. Za sve tri kraljevine ima biti jedan Sabor koji će se držati jedne godine u Zagrebu, druge u Zadru ili Splietu a treće u Osieku. Što se tiče unutrašnjeg ustrojenja oni ostavljaju Dalmatincem na volju da uredi svoju zemlju po starom običaju ili kako jim se sviđa da je najbolje. Ti dobro znaeš što su županije i kako narod vas učestvuje u izboranju činovnikah, sudijah, određivanju poreza i t. d. Županije sa palladium prave slobode — pa zato svak se u Hrvatskoj njima raduje. Ako bi se i u Dalmaciji uredile bila bi velika sreća za slobodu i narodnost našu! Što se pak tiče talianskog jezika ja mislim da bi valjalo uzeti obzir na to, da jih malo ima u Dalmaciji vieštih književnomu našem jeziku, te s toga potrebito je da jezik poslovni bude i u napredak talianski i to dok ne budemo imat dovoljno izučenih mladićah, ali pored talijanskog jezika da ne bude kao do sada isključen narodni, već da bude prosto svakomu molbenice predavati naši, i sudci da moraju na iste naši odgovarati im. Medjutim valjalo bi se postarati da u sve učionice pučke i više bude uveden hrvatski jezik kao učbeni i da se u pedagogičnomu zavodu u Zadru uče budući učitelji naši. Tako da do 10 godinah mogli bi već jezik i u sudove uvesti«. Izloživši to, Petranović je, u vezi s tim, na kraju pisma kazao: »Ovo je moje mnenje u obziru na sjedinjenje. Nadam se da ćeš i ti biti moje misli, jer kao Slavjanin nemožeš drugačije ni osjećati. Pomisli da se radi o sreći ili propasti naše biedne otačbine«²¹².

Kao istaknuti pristaša Narodne stranke po tim svojim uvjerenjima, Petranović je pomno pratio što rade u Dalmaciji i protivnici sjedinjenja. U vezi s tim pisao je Ivanu Mažuraniću: »Tuga me mori, gledajući očima što se ovdie od jedne strane radi proti sjedinjenja s Hrvatskom. Vara se prosti narod da će krajišnik postati, kupe se podpisi, više se javno po kafanah i u kazalištu na bratju Hrvate. Pa tko su ti protivnici naši? Šaka

²¹⁰ Banska je konferencija na svojoj prvoj sjednici 26. studenog 1860. donijela zaključak da uputi u Beč svoju delegaciju caru, koja bi zamolila cara za uspostavu »trojedne kraljevine« tako da se »opet sa svojom posestrimom zemljom hrvatsko-slavonskom nerazlučno spoji i na prvom budućem saoru ove kraljevine zakonito zastupa nezgodom vremena odtrgnuta Dalmacija s otoci Krkom, Cresom, Osorom i Lošinjem, i s kotari sada istrijskim, a od starine horvatskim: novogradskim, vološkim i labinskim«. Car je, imajući u vidu taj zaključak konferencije, uputio konferenciji 5. prosinca 1860. svoje »ručno pismo«, u kojem je izjavio da je »pripravan« tom zaključku »zadovoljiti« i da je naredio da se, u svrhu što potpunijeg razmatranja tog pitanja, pozovu na konferenciju i predstavnici Dalmacije. Petranović je, dakle, očito na osnovi tog careva »ručnog pisma«, povjerovao da se u Beču želi da se stvori »na jugu jako slaviansko kraljestvo«.

²¹¹ Autonomaška propaganda u Dalmaciji tvrdila je kako bi se Dalmacija, kad bi se ujedinila s banskom Hrvatskom, našla u gore položaju, i to u onom smislu kako je to isticao i zastupnik F. Paitoni još 1848. g. (v. bilj. 175).

²¹² B. Petranović — Stj. Ivičeviću, Zadar 28. XII (1860), NSK, R. 5904b.

ljudih u Zadru i Splētu, koji hoće da predstavljaju u toj velevažnoj stvari svukoliku Dalmaciju, dočim jedan narod o tome ništa nezna, a kad bi mu se stvar čisto i bezpristrano razjasnila, listom bi pristao uz bratju Hervate i Slavonce. Slavjanski ovdešnji domorodci prinudjeni su mučati, inače su počašćeni s naslovima traditori della patria, panslavisti etc. pa što je najgore za našu stvar i njeka visoka gospoda pokazuju se protivnici sjedinjenja. Daleko bi me zavelo, kad bi Vam htio opisati potanko sve intrige naših neprijateljah. Ali ide vidovdan, vidit ćemo tko je veža, a ko li neveža! U toliko moram javiti Vam da naši poslanici za bansku konferenciju još nisu naimenovani. Dvojim pako da ću ja u tom broju biti, jer Talianci znadu dobro moja načela i naših prijateljah, pa nastoje svakojakim načinom da od toga imenovanja poslanikah ništa ne bude. Nešto je odista zapelo. Gđe pak, da bi ovdie ili u Beču, neznam.²¹³ Ovom prilikom javljam Vam da je onomadne otišao u Beč ovdešnji tajnik presidiuma gubernialnog Alesani. Govori se obćenito da je naročito poslan radi pomenutog sjedinjenja. On je zakleti neprijatelj slav. jezika. Jučer pak odputovao je takodjer u Beč moj kolega Dr Lapena... On je nerazlučni prijatelj Alesania, a kako on misli prema Hervatima služe dokazom najzadnji brojevi Osservatora²¹⁴. Ako biste se s njim sastali, molim i preporučujem da mu ništa ne verujete«. Petranovićeva zapažanja — iznesena u tom pismu²¹⁵ — jasno pokazuju odlučno djelovanje i protivnikâ sjedinjenja, među kojima su se naročito isticali utjecajni ljudi iz najviših organa pokrajinske uprave i sudstva.

Suprotno tim zapažanjima, koja su ga žalostila, Petranović se radovao svakom saznanju koje mu je govorilo da je sve više ljudi širom Dalmacije koji prihvaćaju narodnjačke stavove i djeluju u njihovu duhu. Čuo je on kako »domorodci istočne viere počeu obavieštavati puk po Bukovici i kninskoj krajini, ter skupljati podpise za sjedinjenje«. Isto tako »iz pouzdanih izvora« čuo je da su »kistanjske preturie žitelji — Krščani i Riščani« uputili »adresu« caru, »u kojoj izjavljuju se jednodušno za sadruženje«. Župnici katolički i pravoslavni, radeći u prilog sjedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom, počeli su sakupljati potpise svojih župljana »po Kninu, Kosovu, Promini i t. d.« I iz tih krajeva bit će »do koj dan« upućene adrese caru u Beč. Pojedini narodnjaci potiču takve akcije. »Vrsni Pavlinović — veli Petranović²¹⁶ — bio je za taj posao i u Kninu«. Jadao se Petranović što takvih akcija nema i u zadarskom kotaru, te je objavljavao: »... što se tiče zadarskog okoliša posao je težji ne što bi narod bio uobće protivan nego zbog nedostatka rodoljubah, koji bi se toga posla zauzeli«. Ali — isticao je — »gledaćemo da i zadarski kotar ne izostane«. Poticao je Stjepana Ivičevića da piše svojim »prijateljnim osobito u Imockoj krajini (jur je tamo najveća potreba) i u Neretvu nek i oni u kolo pristanu. Očekujući dolazak u Zadar grupe dubrovačkih i bokeljskih narodnjaka na njihovom putu za Beč, gdje su se imali založiti za sjedinjenje Dalmacije sa banskom Hrvatskom, Petranović je, govoreći u ime zadarskih narodnjaka, saopćavao: »Nau-

²¹³ Dalmatinski namjesnik Lazar Mamula — po nalogu iz Beča — nije dopustio da dalmatinski odaslanici pođu na Bansku konferenciju u Zagreb.

²¹⁴ Odnosi se na list »Osservatore Dalmato«, koji je od 1849. izlazio u Zadru, a u ovo vrijeme 1860/61, uređivao ga je tu navedeni Luigi Lapenna.

²¹⁵ B. Petranović — Ivanu Mažuraniću, Zadar 4. I 1861, NSK, R. 5844b.

²¹⁶ Isti — istome, Zadar 3. II 1861, NSK, R. 5904b.

mili smo počastiti ih večerom«. Kako narodnjaci još nisu imali svog glasila, zagrebački »Pozor« im je ustupao svoje stupce, o čemu je Petranović takodjer izvještavao: »Pozor donosi svaki dan sveto žešće članke protiv nekog dalm. gospodi«. Zagovaranje sjedinjenja, kao i zagovaranje autonomije Dalmacije bilo je veoma prisutno i u političkim brošurama. Vidljivo je to i iz Petranovićeve pisma, u kojem veli: »Brošure izlaze jednako za i protiv sjedinjenja«²¹⁷. Ta aktivnost i narodnjaka i autonomaša naročito je bila intenzivna uoči saborskih izbora.

Izborni red, po kojem je trebalo birati zastupnike za Dalmatinski sabor, bio je svojom tendencioznom »izbornom geometrijom« uperen protiv Narodne stranke. O tome, i o svojoj predizbornoj aktivnosti, Petranović je, u svom pismu iz Zadra od 10. ožujka 1861, pisao Franji Račkom. U tom pismu se žalio na statut Dalmatinskog sabora koji da je »tako sastavljen da stranka slavjanska mora u manjini biti«. Poslao je »dva pouzdana sveštenička lica u Obrovac i Knin... da poučē narod«, jer »s piskaranjem ne pomaže ništa s prostim narodom koji se lako varati daje«. U Zadru su osmislila narodnjaka (među njima i on) održala sastanak, na kojem su raspravljali što bi trebalo »govoriti i djelati« u Dalmatinskom saboru »ako bi protivnici na sjedinjenje napali«²¹⁸. Iz tih podataka vidljivo je da je Petranović u zadarskom narodnjačkom krugu uoči prvih saborskih izbora bio poprilično aktivan.

Budući da je uoči tih izbora bilo dopušteno osnivanje izbornih odbora, i zadarski narodnjaci su osnovali svoj Izborni narodni odbor od 15 članova. Član toga odbora bio je i Božidar Petranović. Taj se odbor 15. ožujka 1861. obratio biračima izbornim, dvojezičnim proglasom (na hrvatskom i talijanskom), ističući, da će se saborski zastupnici »dogovarati o državno-pravnom odnošaju Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom«, zalagati za »uvođenje narodnoga jezika u javni život« i za »uredbe narodne«, primjenljive u »obćinskoj samoupravnosti... onoj samoupravnosti koja je bila našim pra-djedovima snag«. U oglasu je istaknuta važnost »brodarstva dalmatinskog«, čiji razvoj očekuje potporu. Vjerujući da će se ostvariti sjedinjenje sa bankom Hrvatskom, potpisnici oglasa²¹⁹ su naglašavali da će Zadar — nakon tog sjedinjenja — postati »jedna od dviju stolicah naroda... naroda sjedinjena savezom istoga jezika, istih slobodah, starih uspomenah, obćenih nevoljah«²²⁰. U sastavljanju tog oglasa Petranović je — s obzirom na njegove već odavno izgrađene narodnjačke preokupacije i spisateljske sposobnosti — vjerojatno imao glavnu ulogu.

²¹⁷ Isto.

Pokrajinski sabor Dalmacije zvao se na talijanskom: Dieta provinciale Dalmata.

Napominjući to, Petranović je imao u vidu carevo pismo od 21. veljače 1861, upućeno banu Josipu Šokčeviću prigodom sankcioniranja saborskog Izbornog reda, u kojem je car kazao da predstojeće prvo zasjedanje Dalmatinskog sabora prvenstveno ima zadatak da odašalje svoje »poklisare« u Sabor Hrvatske i Slavonije radi zajedničkog razmatranja pitanja sjedinjenja.

²¹⁸ R. Petrović, n. d., 168—169.

²¹⁹ Bili su navedeni abecednim redom: Petar Antunović, Josip Borisi, Petar Bratanić, Frane Danilov, Šimun Grisogono Bartolazzi, Božidar Jurković, Mihovil Klaić, Jovo Medović, Frane-Cvietan Nakić, Josip Paštrović, Božidar Petranović, Mitar Stipčević, Ivan Vranković, Marko Večeralo, Ćiril Žeželj.

²²⁰ Vj. Maštrović, n. d. (136), 275.

U saborskim izborima u Dalmaciji, održanim u drugoj polovici ožujka 1861, pobijedili su, kao što se i očekivalo, autonomaši. Potom je, u travnju 1861, održano prvo zasjedanje Dalmatinskog sabora u Zadru. Na saborskoj sjednici 18. travnja 1861. autonomaška saborska većina izjasnila se glasanjem protiv odašiljanja saborskih predstavnika u Zagreb na pregovore o sjedinjenju, a time i za autonomiju Dalmacije.²²¹ Uzalud je zatim narodnjačka zastupnička manjina otišla u Beč da protestira protiv tog kršenja careva naređenja. Jer, stvarna careva želja poklapala se s postupkom autonomaša. O tom odlasku narodnjačkih zastupnika u Beč, o prethodnim saborskim izborima i o nadama koje nisu napuštale dalmatinske narodnjake, pisao je Petranović Metelu Ožegoviću, tada članu Državnog savjeta u Beču.²²²

Ne znamo je li Petranović poslije saborskih izbora — zbog angažiranja u tim izborima na strani Narodne stranke — doživljavao kakve neugodnosti kao građanin Zadra i državni službenik u Zadru. Znamo, međutim, da i od ranije nije bio zadovoljan svojim životom i radom u Zadru i da je želio otići iz Zadra. Zato je molio M. Ožegovića da ga preporuči za namještenje u ministarstvu za bogoštovlje i škole ili bar u vrhovnom sudu²²³. Ta se Petranovićeva želja nije realizirala. Pisao je on 26. srpnja 1861. iz Zadra i Vuku Stefanoviću Karadžiću, moleći ga da se zauzme kod kneza Miloša da bi ga ovaj pozvao »u Srbiju da učestvuje u predstojećoj izradi Kaznenog zakona«²²⁴. Ali, ni ova Petranovićeva želja nije ostvarena i on je ostao dalje u Zadru.

Petranovićevo dugo i uporno nastojanje da se u Zadru osnuje Matica dalmatinska završila je uspjehom. Nakon što su pravila bila odobrena i nakon što su sve pripreme bile objavljene Matica dalmatinska je u Zadru svečano otvorena 27. srpnja 1862. Za njena predsjednika izabran je Božidar Petranović, za potpredsjednika Đuro Pulić (kao voditelj književnog) i Ivan Danilo (kao voditelj gospodarskog odsjeka) i za tajnika Antun Šimonić.²²⁵ Bila je to značajna stečevina narodnopreporodnog pokreta u Dalmaciji, koji je u toj godini (od 1. ožujka) dobio i svoje političko glasilo »Il Nazionale«. U tom listu stalno je praćena aktivnost Matice dalmatinske. O osnivanju Matice dalmatinske pisao je i zagrebački »Pozor«, prateći također i njenu daljnju aktivnost, kao što je to činio i karlovački »Glasonoša«.

Financijska sredstva s kojima je započela rad Matica dalmatinska, bila su veoma skromna. Ranije prikupljeni iznos, koji je bio položen kod Matice ilirske, iznosio je u to vrijeme s kamatama 809 f. i 93 novčića. Od priloga, skupljenih za Kačićevu proslavu, ostatak u iznosu od 162 f. i 39 novč. također je bio ustupljen Matici dalmatinskoj²²⁶. Akcija prikupljanja novčanih sredstava za izdavačku djelatnost Matice dalmatinske započela je odmah nakon njena osnutka. U toj akciji osobito se isticao Matičin predsjednik Božidar Petranović, obraćajući se ličnostima koje bi se mogle iskazati s većom sumom kao darovatelji ili pak kao članovi utemeljitelji. Ulog člana utemeljitelja iznosio je 30 f. Moleći novčanu pomoć za Maticu dalmatinsku Petranović je svakoj osobi, kojoj se obraćao, slao po jedan primjerak pra-

²²¹ Ivo Perić, Dalmatinski sabor 1861—1912 (1918), Zadar 1978, 114.

²²² B. Petranović — (M. Ožegoviću?), Zadar 23. IV 1861, B. Zelić-Bučan, n. d. (176), 164.

²²³ Isto, 164.

²²⁴ I. Tartalja, n. d. (1), 46.

²²⁵ P. Karlič, n. d., 51—52.

²²⁶ Isto, 50 i 56.

vila Matice dalmatinske i u svom popratnom pismu obrazlagao njene zadatke. Tako je npr. 10. prosinca 1862. obraćajući se Ivanu Kukuljeviću isticao da Matica dalmatinska svojim djelovanjem želi postići »probudjenje uspavavnoga duha narodnoga u Dalmaciji«²²⁷. Najveći poklon — u iznosu od 1.000 forinti — dobila je Matica dalmatinska od Josipa Jurja Strossmayera. U svom odgovoru od 11. studenog 1862., on je pisao Matici dalmatinskoj da je »sveta« zadaća puk dalmatinski »iz sna i mrtvila buditi« i »naravne njegove sposobnosti i krieposti putem prosvjete razvijati«. Šaljući svoju pomoć, Strossmayer je naglašavao da je ta pomoć potaknuta sviješću o potrebi sloge i uzajamnosti, te da — kao pripadnici iste krvi i jezika — »jednu kob kobujemo, jednu bol bolujemo, jedan pir pirujemo«²²⁸. Koliko je Matica dalmatinska bila duboko u Petranovićevu srcu pokazivala je i njegova višekratno ponavljana molba istim osobama da pomognu Maticu dalmatinsku izravno ili posredno kao pribavitelji novih Matičinih članova. Vidljiva je ta Petranovićeva upornost i iz pisama, koje je pisao Bogišiću. U jednom od tih pisama on je saopćavao: »Naša Matica pri svemu mome nastojanju slabo u novcu napreduje. Obladala je sirotinja, a i nemarnost, pa slabo tko plaća. Ipak izatće do koji dan narodna piesmarica s primjedbama, zatim Zemljopis sa zemljovidom. Sagradili biste, što naši kažu, crkvu, kad biste nam kod tih Slavjanah (u Beču — I. P.) koga člana nabavili. Ovo je jedini slavjanski zavod u Dalmaciji«²²⁹. Trudio se Petranović — što je vidljivo iz njegove prepiske s Rafom Arnerijem²³⁰ i s Mihovilom Pavlinovićem²³¹ — i oko prodaje Matičinih izdanja.

Bavio se Petranović — uz svu svoju ostalu djelatnost u službi i izvan službe — i svojim spisateljskim radom kao historik. Izučavao je i obrađivao ne samo književnu, već i pravnu prošlost. A kad je 1865. godine Srpsko učeno društvo objavilo natječaj za najbolje znanstveno djelo o bogumilima u Bosni (nagrada je iznosila 50 carskih dukata u zlatu)²³², Petranović se, potaknut tim natječajem, odlučio da pozabavi i tom povijesnom tematikom i da svojim rukopisnim djelom sudjeluje u natječaju.

Da je Petranovićev historiografski rad bio zapažen i cijenjen dokazuje i činjenica da se on — odmah po osnutku Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu²³³ — našao među njenim prvim članovima²³⁴.

²²⁷ Historijski arhiv u Varaždinu. Ostavština Ivana Kukuljevića Sakcinskog. Br. 726.

²²⁸ P. Karlić, n. d., 57.

²²⁹ B. Petranović — Vlatazaru (Baltazaru) Bogišiću, Zadar 18. VI 1865, Ivo Perić, Iz prepiske Božidara Petranovića s Baltazarom Bogišićem, »Zadarska revija« br. 2/1962, 144.

²³⁰ B. Petranović — Rafu Arneriju, Zadar 7. I 1864, Arhiv SANU u Beogradu. Br. 13.407.

²³¹ Ante Palavršić i Benedikta Zelić, Korespondencija Mihovila Pavlinovića, Split 1962, 76. i 86.

²³² I. Perić, n. d. (229), 146.

²³³ Član JAZU postao je 9. svibnja 1866. — »Rad JAZU. Knj. I«, Zagreb 1867, 25.

²³⁴ Ne znajući da je Petranović već u sastavu prvih (imenovanih) članova JAZU, Mihovil Pavlinović je 25. prosinca 1866. iz Zadra pisao Franji Račkom: »U budućem uznažanju članova kad biste vi u Akademiji propustili Božidara Petranovića, ako ne biste nakitili Akademiju posebnim talentom, mislim da biste nagradili poštenu radinost za narodnu prosvjetu, i obazirući se na Dalmaciju dali biste novu zadovoljštinu svem Srbstvu, i sriemskomu i dalmatinskomu«. — Seid M. Traljić, Pisma Mihovila Pavlinovića F. Račkom i J. J. Strossmayeru šezdesetih godina XIX stoljeća, »Radovi Instituta JAZU u Zadru« br. 10/1963, 403.

Za ono vrijeme visok znanstveni doseg Petranovićeve historiografskog rada uvažio je i ocjenjivački odbor Srpskog učenog društva, dodijelivši mu u ožujku 1867. nagradu za djelo o bosanskim bogumilima. Kako je ta nagrada — prema Petranovićevu navodu²³⁵ — mogla biti isplaćena tek kad se djelo tiska, ono je, Petranovićevim nastojanjem, tiskano u Zadru iste godine. O tom Petranovićevu djelu pisao je — u svom prikazu — Franjo Rački, odajući priznanje autorovu trudu. S tom Petranovićevom knjigom, prema mišljenju Račkoga, pitanje, koje ona razmatra, nije »dovršeno«, ali se »znatno pomaklo kritičko istraživanje o Bogumilih i Patarenih«²³⁶. Osjećajući obavezu, kao akademik, da se pred učenim svijetom još više dokaže svojim znanstvenim istupima, Petranović je u »Radu JAZU« objavio nekoliko zaista zanimljivih i vrijednih rasprava²³⁷, koje su, što pokazuju i brojni kasniji prizivi na njih, s poštovanjem uvažene u našoj historiografskoj literaturi.

Nakon osnivanja Matice dalmatinske, Petranović nije osjetnije sudjelovao u drugim oblicima djelovanja Narodne stranke. Prvaci Narodne stranke visoko su cijenili Petranovićev udio u narodnoprporodnom, kulturno-prosvjetnom radu i u ostvarivanju politike te stranke kroz taj vid utjecaja na buđenje i usmjeravanjem narodne svijesti. Svaki politički neuspjeh narodnjaka, a tih je tokom sedmog desetljeća bilo mnogo, žalostio je Petranovića. No, i svaki politički uspjeh narodnjaka, kojih je i tokom sedmog desetljeća bivalo sve više (počev od postignuća u ponarođivanju školstva, u otvaranju narodnih čitaonica, preko pobjeda u općinskim izborima, do konačno najveće pobjede kad su krajem tog decenija narodnjaci postali većina u Dalmatinskom saboru), radovao je Petranovića. Kao pravnik Petranović je bio na visokoj stručnoj razini. Car mu je 1873. godine dodijelio naslov dvorskog savjetnika, što se u ono doba smatralo najvišom počasti, koja je mogla biti iskazana jednom »carskom« službeniku. Pri iskazivanju te počasti nije zasmetalo to što je Petranović pripadao Narodnoj stranci, a nije zasmetalo vjerojatno zbog toga što se ta stranka, poslije osvajanja Dalmatinskog sabora, sve više priklanjala vladi, napuštajući svoje ranije opoziciono usmjerenje i primjenjujući oportunističku političku taktiku.

Krenuvši tom oportunističkom linijom, Narodna se stranka izlagala opasnosti da dođe i do nejedinstva u njenim redovima. Jer, moglo se očekivati da svi njeni pripadnici neće imati podjednake poglede na granice njena oportunističkog ponašanja prema vladi. Izbilo je to na površinu već 1872, kad su dalmatinski zastupnici u Carevinskom vijeću (»bečka petorica«) glasali za jednu zakonsku inovaciju kojom se djelomično mijenjao dotadašnji izborni postupak za izbor zastupnika za to vijeće (tzv. »izbori za nevolju«), a pogo-

²³⁵ B. Petranović — Srpskom učenom društvu, Zadar 22. III / 3. IV 1867, Arhiv SANU u Beogradu. Br. 48.

²³⁶ F. Rački, Bogumili, crkva bosanska i krstjani. Istorička rasprava. Napisao Dr Božidar Petranović. U Zadru 1867. Str. 172. — »Rad JAZU«. Knj. I«, Zagreb 1867, 250.

²³⁷ O osvetti, mirenju i vraždi po negdašnjem srbsko-hrvatskom pravnom običaju, »Rad JAZU«, knj. 6, Zagreb 1869. — O robstvu. Po srbskim spomenicima i štatutima primorskih dalmatinskih gradova, »Rad JAZU«, knj. 16, Zagreb 1871, 59—75. — O pravu nasljedstva kod Srba na osnovu pravnoga običaja i pisanih spomenika, »Rad JAZU«, knj. 23, Zagreb 1873, 24—42. — O kmetstvu po srbskom uobičajnom pravu, po ustanovama Dušanova zakonika i po štatutima dalmatinskih gradova, »Rad JAZU«, knj. 30, Zagreb 1875, 60—74.

tovo 1873. kad su dalmatinski zastupnici u tom vijeću, ne obazirući se na upute svoje stranke, glasali za izravne izbore za izbor zastupnika za državni parlament. Napadani od stranačke većine, dalmatinska »bečka petorica« su se odvojila od stranke i stvorila svoju zasebnu Narodno-sredinjačku stranku, poznatu i pod nazivom: »Zemljačka stranka« po svom glasilu »Zemljak«, čiji je prvi broj izašao 23. travnja 1873. S pojavom »zemljaštva« ubrzavao se u Narodnoj stranci i proces nacionalne diferencijacije između Hrvata i Srba, koji je vodio k novom, drugom cijepanju stranke. Petranović je s tugom doživljavao to narušavanje jedinstva Narodne stranke. On je bio za slogu i složan rad. Naročito je to bilo vidljivo za njegova djelovanja u Matici dalmatinskoj, u kojoj je — u okviru njena upravnog odbora — stalno poticao dogovore i složno djelovanje u duhu postignutih dogovora. Kontaktirajući u duhu tih dogovora i sa suradnicima Matice dalmatinske, on je tako npr., pišući suradniku Ivičeviću, saopćavao mu da je održan sastanak »književnog odsjeka« na kojem je bilo raspravljano i o djelu, na kojem je Ivičević radio i koje je ušlo u izdavački plan Matice dalmatinske, te da navedeni odsjek želi »radi sloge« da Ivičević piše »slovenski na mjesto hrvatski ili hrvatsko-srbski«. Isto tako Petranović je, u pravopisnom pogledu, tražio od Ivičevića da se drži »zagrebačkog vrstopisa«, koji je Matica dalmatinska usvojila i da »od toga odstupiti ne može«. Naime, trebalo je pisati: »je gdi je stanka kratka, a ie (a ne ije) gdi je duga«, jer bi se inače dalo povoda »razdoru«, koji »svakako ukloniti valja«²³⁸. Petranović je rado isticao da Matica dalmatinska nasuprot »svojim malim novčanim sredstvima«, čija oskudnost koči njen plodniji rad, ipak sve zapaženije doprinosi »koristi domovine i narodne prosvjete«²³⁹. Za Petranovićeva 12-godišnjeg predsjednikovanja (1862—1874), ona je izdala 12 svezaka »Narodnih koledara« i 7 ostalih knjiga²⁴⁰. Za ondašnje prilike u Dalmaciji to je zaista bilo značajno.

Petranović je tokom 1873. počeo ozbiljnije poboljšivati. Imao je ne samo teškoće »uslijed reumatizma u nogama«, zbog kojeg se morao naći i »u postelji«,²⁴¹ već još više i zbog »zapaljenja u mokraćnoj cijevi«. ²⁴² Slijedeće godine otišao je na liječenje u Veneciju i tu — nakon duljeg bezuspješnog liječenja — umro 12. rujna 1874.²⁴³ Njegova smrt ražalostila je brojne njegove prijatelje u Dalmaciji. »Narodni list« — organ dalmatinske Narodne stranke — posvetio mu je svoju cijelu prvu crno uokvirenu stranicu. Upravni odbor Matice dalmatinske odmah je održao svoju komemorativnu sjednicu, na kojoj je govorio Matičin potpredsjednik i vođa Narodne stranke, Miho Klaić. On je, uz ostalo, istakao da će narod, žaleći gubitak Božidara Petranovića, žaliti »izgubljeno zlatno pero u svojoj knjizi, hrabra zatočnika

²³⁸ B. Petranović — Stj. Ivičeviću, Zadar 19. II 1866, NSK, R. 5904-b.

²³⁹ Narodni list br. 18, Zadar 1869, 1.

²⁴⁰ P. Karlić, n. d., 105.

²⁴¹ B. Petranović — Vatroslavu Jagiću, Zadar 28/16. V 1873. (ćirilicom), NSK, R. 4610.

²⁴² J. Sundečić, n. d., 59.

²⁴³ Petranović je u Veneciji bio pokopan na tamošnjem pravoslavnom groblju. J. Sundečić, pišući 1879. o Petranoviću, podigao je, između ostalih, i tom prigodom »svoj glas« da se Petranovićeve kosti »prenesu iz tuđe zemlje u zemlju miloga našega zavičaja« (J. Sundečić, n. d., 74). Napokon, 1881, Petranovićevi posmrtni ostaci preneseni su iz Venecije i sahranjeni »u šibenskom groblju sv. Spasa« (K. Stošić, n. d., 68).

svoga slova kod višejeg suda zemaljskoga, pravog zasnovatelja Matice«²⁴⁴. O Božidaru Petranoviću, koji je živio skromno²⁴⁵ i radio plodno, pisano je u više navrata poslije njegove smrti. U svakom napisu isticane su s poštovanjem njegove preporodne zasluge i, u vezi s tim, i neumrlost njegova imena, jer, kao što je to naglašeno i povodom podsjećanja na 100-obljetnicu njegova rođenja: »Tko za narod žive, na vjekove žive!«²⁴⁶

²⁴⁴ Narodni list br. 74, Zadar 1874, 1.

²⁴⁵ Od plaće, koju je primao, kad bi podmirio sve svoje najosnovnije tekuće životne potrebe, malo mu je preticalo. Prema tome, bio je veoma skroman i imetak, koji je ostao iza smrti B. Petranovića. Od tog imetka, kako je stajalo u Petranovićevoj oporuci, darovao je: bratu Gerasimu — svoju knjižnicu, zatim »crkvi pravoslavnoj u Šibeniku« — 50 f., »školskoj zakladi Bovanovoj u Šibeniku« — 50 f. i »djevojačkoj pravoslavnoj školi u Zadru« — 40 f. (J. Sundečić, n. d., 61—62).

²⁴⁶ Narodni list br. 15, Zadar 1909, 1.

Zusammenfassung

BOŽIDAR PETRANOVIĆs KULTURELLES UND POLITISCHES WIRKEN

Ivo Perić

Božidar Petranović (geb. am 18. Februar 1809 in Šibenik, gest. am 12. September 1871 in Venedig), von Beruf Jurist, Historiker, Politiker und Kulturschaffender, hat an den kulturellen und politischen Geschehnissen seiner Zeit maßgebend mitgewirkt.

Ins öffentliche Leben trat er gleich zu Beginn des nationalen Umbruchs, einer Bewegung, die im kroatischen Sprachgebrauch als die »Illyrische Bewegung« bezeichnet wird. In seiner anfänglichen Tätigkeit als Gründer, Herausgeber und Redakteur des Jahrbuchs »Ljubitelj prosvještenija« (Freund der Aufklärung) wandte er sich fast ausschließlich an seine Kompatrioten, d.h. die in Dalmatien lebenden Serben (orthodoxer Religion), die 17 % der Gesamtbevölkerung dieser Region ausmachten, die übrige Bevölkerung bestand aus katholischen Kroaten. Als Serbe und Anhänger der »Illyrischen Bewegung, aber in überwiegend oder ausschließlich von Kroaten bewohnten Milieus lebend und wirkend (Šibenik, Split, Imotski, Vis) — seine Mitarbeiter und Freunde waren Kroaten, ebenfalls Anhänger der »Illyrischen Bewegung« — begriff er, daß die kroatische und serbische nationalen Bewegungen Hand in Hand, sich gegenseitig stützend, wirken sollten. Denn alles, was den Kroaten nützte, war auch für die Serben von Vorteil und umgekehrt. Die Kroaten und Serben in Dalmatien, verbunden durch dieselbe Sprache und die Gemeinsamkeit des langwährenden Lebens auf demselben Boden, hatten mit den gleichen Schwierigkeiten zu kämpfen, hatten die gleichen Bedürfnisse, und auch ihre Zukunftserwartungen konnten nicht grundverschieden sein. Nachdem ihm das eindeutig klar geworden war, setzte Petranović seine Bemühungen sowohl für die Interessen der Serben als auch für die der Kroaten fort, in dem er sich für den Gebrauch der kroatischen oder serbischen Sprache einsetzte und die Notwendigkeit zu beweisen suchte, daß diese Sprache ins öffentliche Leben von ganz Dalmatien eingeführt wird (anstelle der aufgezwungenen italienischen Sprache).

Er hatte allerdings, lange Zeit unter dem Einfluß einiger angesehenen slawischen Sprachforscher, seiner Zeitgenossen, stehend (J. Kopitar, J. P. Šafařík, V. Stefanović Karadžić), die aufgrund ihrer mechanischen sprachlich-ethnischen Klassifizierungen den ethnischen Raum des serbischen Volkes erweitern wollten, die Kroaten als katholische Serben angesehen. Das hat er jedoch nie allzu herausfordernd betont, im Gegenteil, er hat das meist

nur nebenbei und nur von Zeit zu Zeit zur Erwähnung gebracht, offensichtlich mangels fester Überzeugung von der Richtigkeit und Unwiderlegbarkeit einer solchen Auffassung.

In seiner Funktion als Abgeordneter im Parlament von Wien und Kroměříž (Kremsier) hat Petranović sowohl die Kroaten als auch die Serben vertreten; er hat auch tonangebend an der Organisation der Jubiläumsfeier für den kroatischen Dichter Andrija Kačić-Miošić sowie an der Gründung und Ausrichtung der Tätigkeit der »Matica Dalmatinska« mitgewirkt. Er war unter den leitenden Persönlichkeiten der »Narodna stranka« (der Volkspartei), die sich für die Einführung der kroatischen Sprache in das gesamte öffentliche Leben in Dalmatien sowie für die Angliederung Dalmatiens an die anderen Teil Kroatiens verwendeten.

Petranović arbeitete also sowohl für das Wohl der Serben als auch der Kroaten in Dalmatien. Sie zeigten sich auch deshalb im gleichen Maße dankbar, in dem sie seine Verdienste für die nationale Bewegung wie auch sein übriges Wirken sehr hoch schätzten.

SVEUČILISTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 16

ZAGREB

1983.

Izdavač: Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Centar za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest,
Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 400 din.

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH-VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

RADOVI 16

Za izdavača
Prof. dr *Josip Adamček*

Lektor
Ivan Tolj

Korektor
Ivan Tolj

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

ANTIĆ mr Ljubomir, Centar za istraživanje migracija, Krčka 1, Zagreb
AVRAMOVSKI dr Živko, Neznanog junaka 21b, Beograd
BOBAN mr Branka, Centar za povijesne znanosti, Krčka 1, Zagreb
BOBAN dr Ljubo, Filozofski fakultet, Zagreb
BRANDT dr Miroslav, Filozofski fakultet, Zagreb
BUDAK mr Neven, Filozofski fakultet, Zagreb
GOLDSTEIN Ivo, Filozofski fakultet, Zagreb
GROSS dr Mirjana, Britanski trg 12, Zagreb
JURIŠIĆ Ivan, Rakusina 21, Zagreb
KORUNIĆ dr Petar, Filozofski fakultet, Zagreb
LUČIĆ dr Josip, Centar za povijesne znanosti, Krčka 1, Zagreb
MIJATOVIĆ Anđelko, P. Togliatija 12, Susjedgrad, Zagreb
MITIĆ dr Ilija, Zavod za povijesne znanosti JAZU, Lapadska obala 6, Dubrovnik
OČAK dr Ivan, Centar za povijesne znanosti, Krčka 1, Zagreb
PAVLIČEVIĆ dr Drago, Centar za povijesne znanosti, Krčka 1, Zagreb
PERIĆ dr Ivo, Zavod za povijesne znanosti JAZU, Lapadska obala 6, Dubrovnik
RACKO Ljerka, Centar za povijesne znanosti, Krčka 1, Zagreb
SUPPAN dr Arnold, Sveučilište, Beč
ŠIMIĆ Lovorka, Krajiška 40, Zagreb